ISBN 9781595695215 ISSN 1311-3496

Esperantologio / Esperanto Studies

Nova Serio 7 (15) New Series 7 (15)

Mondial ced

ESPERANTOLOGIO / ESPERANTO STUDIES

Nova Serio 7 (15)
New Series 7 (15)

Esperantologio / Esperanto Studies (EES)

estas interfaka revuo kiu publikigas esplorojn pri ĉiuj fenomenoj rilataj al Esperanto kaj Interlingvistiko. Kreita en 1949, EES eldoniĝas sub la aŭspicio de la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (CED) ekde 2019. EES aperigas kontribuojn bazitajn sur originalaj studoj pri lingvosciencaj, historiaj, literatursciencaj, psikologiaj, sociologiaj kaj politikaj aspektoj de Esperanto.

EES publikigas fakajn artikolojn, esplorajn notojn kaj libro-recenzojn en Esperanto kaj en la angla lingvo, sed estas principe malferma al kontribuoj ankaŭ en aliaj lingvoj – tiusence, ĝi aparte kuraĝigas la recenzadon de alilingvaj libroj.

EES celas stimuli novajn alirojn al Esperantologio kaj subteni fakan interŝanĝon kaj kunlaboron, instigante esploristojn plifortigi siajn kontribuojn kaj eventuale ankaŭ aperigi ilin en nacilingvaj fakaj revuoj post ricevo de komentoj de aliaj esperantologoj.

La revuo aperas presite kaj rete. La reta versio estas libere disponebla ĉe la retejo de CED (https://interlingvistiko.net/esperantologio-esperanto-studies/). Presitaj versioj de la numeroj 3–8 estas haveblaj ĉe la eldonejo Kava-Pech (https://www.kava-pech.cz/#/), kaj la plej lastatempaj numeroj ĉe Mondial (https://www.librejo.com/).

Manuskriptojn kaj demandojn oni sendu al la du redaktoroj, Christopher Gledhill (christopher.gledhill@u-pariscite.fr) kaj Klaus Schubert (klaus.schubert@uni-hildesheim.de).

Manuskriptoj sekvu la gvidliniojn disponeblajn ĉe https://interlingvistiko.net/stilo-ees/.

Esperantologio / Esperanto Studies (EES)

is an interdisciplinary journal that showcases research on all phenomena related to Esperanto and Interlinguistics. Created in 1949, EES has been edited under the auspices of the Centre for Research and Documentation on World Language Problems (CED) since 2019. EES publishes contributions based on original studies about linguistic, historical, literary, psychological, sociological and political aspects of Esperanto.

EES publishes scholarly articles, research notes and book reviews in Esperanto and English, but is generally open to contributions in other languages as well – in this regard, it especially encourages reviews of books in other languages.

EES aims to encourage novel approaches to Esperanto Studies and to support scholarly exchange and collaboration, stimulating researchers to strengthen their contributions and perhaps go on to publish them in journals in national languages after receiving the comments of fellow Esperantologists, reviewers and readers.

The journal appears in print and online. The online version is available open access on the CED website (https://interlingvistiko.net/esperantologio-esperanto-studies/). Printed versions of issues 3–8 can be ordered from the publishing house Kava-Pech (https://www.kava-pech.cz/#/), and the most recent issues, from Mondial (https://www.librejo.com/).

Manuscripts and questions should be forwarded to the two editors, Christopher Gledhill (christopher.gledhill@u-pariscite.fr) and Klaus Schubert (klaus.schubert@uni-hildesheim.de).

Manuscripts must follow the guidelines available at https://interlingvistiko.net/stilo-ees/

ESPERANTOLOGIO / ESPERANTO STUDIES

Nova Serio 7 (15)
New Series 7 (15)

Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj, kunlabore kun Mondial /

Centre for Research and Documentation on World Language Problems in collaboration with Mondial

Roterdamo, Nederlando / Novjorko, Usono
Rotterdam, Netherlands / New York, USA

2026

ESPERANTOLOGIO / ESPERANTO STUDIES

Redaktoroj / Editors
Christopher Gledhill (Université Paris-Cité, Francio / France)
Klaus Schubert (Universität Hildesheim, Germanio / Germany)

Redakta Komitato / Editorial Board
Probal Dasgupta (Indian Statistical Institute Kolkata, Barato / India) forpasis
Guilherme Fians (University of Manchester, Anglio / England)
Sabine Fiedler (Universität Leipzig, Germanio / Germany)
Gotoo Hitosi (Tohoku University Tokyo, Japanio / Japan)
Ilona Koutny (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Pollando / Poland)
Sergej Kuznetsov (Moskovskij Gosudarstvennyj Universitet, Rusio / Russia)
Haitao Liu (Fudan University, Ĉinio / China)
Kaori Nagai (University of Kent, Anglio / England)
Marc van Oostendorp (Radboud Universiteit, Nederlando / Netherlands)
Humphrey Tonkin (University of Hartford, Usono / USA)

Redakta Konsilanto / Editorial Advisor
Christer Kiselman (Uppsala Universitet, Svedio / Sweden)

**Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj /
Centre for Research and Documentation on World Language Problems**

http://interlingvistiko.net

Nova Serio 7 (15) / New Series 7 (15)
© 2026 Universala Esperanto-Asocio kaj la aŭtoroj

ISBN 9781595695215
ISSN 1311-3496

Eldonisto: Mondial, Novjorko / Publisher: Mondial, New York
mondialbooks.com / esperantoliteraturo.com

ESPERANTOLOGIO / ESPERANTO STUDIES

Nova Serio 7 (15) New Series 7 (15)

Enhavo / Contents

Christopher Gledhill kaj Klaus Schubert: Antaŭparolo. Esperantismo kiel komunumo de diskursaj praktikoj 6

Mark Fettes: Probal Dasgupta (1953–2026), Nekrologo 9

Alessandra Madella: La Esperanto-eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton en la debatoj pri lingva edukado 16

Rubèn Fernández Asensio: Kontraŭ terminologio. La "arĥivista Esperanto", kiu neniam alvenis..... 36

Humphrey Tonkin: Interlingvistiko kaj la koncepto de espero 64

James Hawkey: Pri la studado de fonetika kaj fonologia variado en 'disa' Esperantujo 73

GONG Xiaofeng: Deriva vortfarado en la ĉina, la angla kaj Esperanto. Tipologia komparo 95

Ilona Koutny: Morfologio de Esperanto 112

Marc van Oostendorp: Word Formation in Esperanto between Akademio and Functional Discourse Grammar. Review of the book Jansen, Wim. 2024. *Vortfarado en Esperanto* 135

Esperantologio / La Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (CED)..... 145

Esperantologio / The Centre for Research and Documentation on World Language Problems (CED) 146

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees13482

Antaŭparolo

Esperantismo kiel komunumo de diskursaj praktikoj

La redaktoroj de EES deziras persone omaĝi elstaran lingviston kaj esperantiston, Probal Dasgupta (1953–2026), kies forpason oni anoncis dum ni finpreparis la aktualan volumon de la revuo.

Probal Dasgupta estis membro de la redakta komitato ekde 1999. En tiu rolo li kontribuis al ĉiu numero, respondante demandojn kaj verkante recenzojn ĉiam kun indulga bonvolemo. Kvankam recenzantoj kutime restas sennomaj, foje li decidis rompi la anonimecon, simple ĉar estas malmultaj fakuloj en Esperantujo. Tiel li engaĝis aŭtorojn kaj redaktorojn en tre pintajn kaj amuzajn konversaciojn, kaj tiel transformis tion, kio estus seka akademia tasko, en kleran plezuran konversacion.

Lia plej lasta artikolo en EES havis memorindan titolon "Pri eteta problemo en la Esperanta morfologio" (Dasgupta 2021) kaj – kiel multaj el ties kontribuoj – iĝis klasika citinda studo. Per tiu artikolo, Dasgupta esploris la fenomenon de intensiga ripetiĝo de sufiksoj en Esperanto. Iuj sufiksoj permesas ripeton por emfazo (ekz. *problemeteto*, *polverero*), dum aliaj ne akceptas ĝin (**rusististo*, **vazlavejejo*). Resume, Dasgupta argumentis, ke la intensiga ripeto estas semiotike motivita fenomeno ĉe la gramatika periferio, kie ikonecaj principoj ludas centran rolon. Tiel Esperanto ekzempligas, kiel la homa lingvo traktas tiajn specialajn kazojn, kaj la kombino de vortila teorio kaj semiotiko ofertas la plej konvinkan klarigon. La ripeto (*eteta*) ne estas nur gramatika regulo, sed signifiga strategio – ĝi intensigas la sencon per ikona ripeto, simile al "tre tre malgranda".

Kio estos la heredaĵo de Probal Dasgupta por Esperantologio ĝenerale? Fame Dasgupta asertis, ke la Esperanto-parolkomunumo estas "eksperimento en komunumisma, neaŭtoritata lingvoplanado" (Dasgupta 1999, 369). Alidire, Esperantismo — la movado kaj komunumo ĉirkaŭ Esperanto — estas aparta ne pro la lingvo mem, sed pro la komunaj diskursaj praktikoj, kiuj formiĝas en ĝi. Esperanto, kiel planlingvo, kreis diskursan spacon, en kiu homoj el diversaj kulturaj kaj lingvaj fonoj povas kune esplori novajn perspektivojn, demandojn kaj solvojn. Dum sia brila paletra vivo, Dasgupta montris, kiel ĉi tiu diskursa komunumo, tra sia historio, evoluigis medion por pedagogiaj eksperimentoj, lingvaj studoj kaj interkulturaj dialogoj.

Sed Dasgupta ne estis nur lingvisto. Li laboris en tiom da kampoj, ke estus neeble resumi ilin en ĉi tiu mallonga enkonduko. Por citi vortojn, kiujn li mem uzis en nekrologo en 2018 (pri Paul Gubbins 1949–2016): "Fizike maleblas listigi por vi la serion da teatraĵoj, lernolibroj, aŭdvidaj lerniloj, kiujn Paul verkis, […] Daŭrus tro longe eĉ nur listigi la premiojn ricevitajn de li. Li portis tiun kronon ege modeste." Tamen, aparte trafaj kaj citindaj estas la lastaj vortoj: "Mi ne sukcesas kredi, ke ni meritis lin. Mi ne scias, kiavorte konsoli vin, aŭ min mem."

Do kun malĝojaj sed ankaŭ karaj rememoroj ni turniĝas al la sekva paĝo kaj rigardas la enhavon de la ĉi-jara ekstreme riĉa kolekto de eseoj.

Mark Fettes prezentas omaĝon pri la vivo de Probal Dasgupta (1953–2026), pinta figuro de la Esperanto-movado dum 50 jaroj. Lia kontribuo al Esperantologio, per studoj pri lingva diverseco, plurlingveco kaj la rolo de Esperanto kiel simbola interpunkto inter komunumoj, lasis neforgeseblan spuron.

Alessandra Madella esploras la daŭran influon de la Esperanto-eksperimentoj de Edward Lee Thorndike kaj Helen S. Eaton. Iliaj studoj, subtenitaj de Alice Vanderbilt Morris kaj IALA, elstaris pro sia kapablo engaĝi usonajn edukistojn, uzante iliajn proprajn terminojn kaj debatojn.

Rubèn Fernández Asensio analizas la defiojn de arĥivista terminologio en Esperanto. Li komparas la ISAD(G)-normon kun diverslingvaj konceptoj, konkludante, ke la problemo troviĝas en la terminologia teorio mem. Li proponas "malterminigon" kaj konsilojn por transdoni esperantajn arĥivojn al publikaj arĥivistoj.

Humphrey Tonkin ligas Esperanton al la usona heredo de Unuiĝintaj Nacioj. En 1942, Franklin D. Roosevelt unue uzis la esprimon "Unuiĝintaj Nacioj" por la aliancanoj, kiu en 1945 fariĝis la nomo de la nova internacia organizaĵo. La Universala Deklaracio de Homaj Rajtoj (1948), formita kun ŝlosila rolo de Eleanor Roosevelt, fariĝis la morala bazo de tutmonda kunlaboro. Tonkin montras, kiel Esperanto, kreita de L. L. Zamenhof, reflektas tiun saman spiriton de universala paco kaj kunlaboro.

James Hawkey analizas la fonetikan kaj fonologian variadon en Esperanto. Li enkondukas la koncepton de "disa komunumo" por priskribi la unikan strukturon de la esperantistaro, disigitan geografie, demografie kaj ideologie. La artikolo proponas teoriajn kaj praktikajn ilojn por studi la sonsistemon de Esperanto en ĝia socia kunteksto, substrekante kie kaj kiam oni atendas variadon.

Gong Xiaofeng (Arko) komparas la derivan morfologion de la ĉina, angla kaj Esperanto. En la ĉina, kunmetado kaj tonfleksado estas ĉefaj rimedoj, dum en Esperanto sufiksoj kaj prefiksoj estas regulaj. La angla uzas akcentŝanĝon. La studo emfazas la gravecon de gramatikaj, fonologiaj kaj kulturaj faktoroj por kompreni vortfaradon.

Ilona Koutny adoptas funkcian kaj semantikan aliron al la morfologio de Esperanto, bazitan sur la laboro de Szerdahelyi kaj Jansen. Ŝi analizas la morfologion de Esperanto per praktika aliro, uzante multnombrajn ekzemplojn. Ŝi montras, ke Esperanto, kvankam planlingvo, funkcias kiel natura lingvo, kun klaraj reguloj por radikoj, afiksoj kaj finaĵoj. Ŝi emfazas la kombineblecon de vortoj, la enleksikiĝon de derivitaj formoj (ekz. *malsanulejo*), kaj la aglutinan strukturon de Esperanto, kun fleksiaj kaj izolaj trajtoj.

Fine, Marc van Oostendorp recenzas la libron *Vortfarado en Esperanto* de Wim Jansen, kiu komparas la vortfaradon inter la doktrino de la Akademio de Esperanto (inspirita de René de Saussure) kaj la Funkcia Diskursa Gramatiko. Jansen rifuzas la tradician gramatikan karakteron de radikoj (subtenatan de la Akademio de Esperanto) kaj anstataŭe proponas semantikan klasifikon de radikoj (ekz. Entoj, Kvalifikoj, Agoj).

Ni denove deziras fruktodonan legadon kaj invitas aŭtorojn sendi al nia revuo siajn esperantologiajn aŭ interlingvistikajn manuskriptojn.

Christopher Gledhill kaj Klaus Schubert

Bibliografio

Dasgupta, Probal. 1993. “Idiomaticity and Esperanto texts: an empirical study.“ Linguistics 31: 367–386.

Dasgupta, Probal. 2016. “Paul Gubbins (1949–2016). Nekrologo.” *Esperantologio / Esperanto Studies* 8: 55-56. https://doi.org/10.59718/ees11365

Dasgupta, Probal. 2021. “Pri eteta problemo en la Esperanta morfologio.” *Esperantologio/ Esperanto Studies* 10, Nova serio 2: 9– 23. https://doi.org/10.59718/ees29814

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees28513

Mark Fettes
Simon Fraser University, Kanado

Probal Dasgupta (1953–2026)

Nekrologo

La 1-an de junio 2026 forpasis en Kalkato prof. Probal Dasgupta (Daŝgupto), membro de la redakta komitato de nia revuo *Esperantologio/Esperanto Studies* kaj unu el la gvidaj intelektuloj de la Esperanto-komunumo dum la lastaj 50 jaroj. Profesia lingvisto, li legis kaj verkis vaste, diverslingve kaj diversĝenre, kaj lia influo al postaj generacioj de barataj lingvistoj estis granda, aparte sur la kampo de la bengala lingvistiko kaj literaturo, gramatika teorio, kaj la filozofio kaj sociologio de plurlingveco. Pri Esperanto kaj interlingvistiko li verkis kelkajn notindajn studojn, kaj kiel ano de la Akademio de Esperanto li kontribuis al diskutoj pri lingva evoluo kaj lingvaj normoj tra pluraj jardekoj.

Naskita en Kalkato en 1953, li pasigis siajn unuajn jarojn tie kaj en Novjorko, Usono, kie liaj gepatroj ambaŭ doktoriĝis ĉe la universitato Cornell – la patro pri historio, la patrino pri psikologio. Esperanton li eklernis ĉe la patrino; jam en la 60-aj jaroj li konatiĝis kun la bengala pioniro Lakshmiswar Sinha (Dasgupta 2010) kaj komencis korespondi internacie kun verkistoj kaj aktivuloj. Liaj lingvistikaj studoj ĝermis en Barato

(BA, Universitato de Kalkato, 1974; MA, Kolegio Deccan (Puneo), 1977) kaj pludisvolviĝis en Usono, kie li doktoriĝis ĉe Novjorka Universitato (NYU) en 1980. Dum tiu studenta tempo li konatiĝis kun gvidaj figuroj de la Esperanto-movado, volontulis en la Centra Oficejo de Universala Esperanto-Asocio (UEA) en Roterdamo, kaj komencis mem instrui la lingvon, unue ĉe la Ŝtata Universitato de Sanfrancisko en 1978; en Novjorko mem, li kunlaboris en la reprezentado de (UEA) ĉe Unuiĝintaj Nacioj. Li ankaŭ publikigis sian unuan literaturan tradukon en Esperanto, kolekton de poemoj de Robindronath Tagor, sub la titolo *Primico* (1977).

Reveninte en Baraton, Daŝgupto ricevis sian unuan akademian postenon ĉe la universitato, kie li magistriĝis: Kolegio Deccan, Puneo, kiel li restos ĝis 1989. En tiu periodo li dum kelkaj jaroj redaktis la fakrevuon *Indian Linguistics* (1982–1987) kaj elektiĝis al la Akademio de Esperanto (1983). Lia multflankeco evidentiĝas el liaj tiamaj publikaĵoj, pri gramatiko, literatura teorio, socilingvistiko kaj aliaj branĉoj de la lingvaj kaj sociaj sciencoj. En 1989 li fariĝis profesoro ĉe la Universitato de Hiderabado, kaj la postan jaron li ekkunlaboris en la redaktado de *Language Problems and Language Planning* (LPLP), la revuo de la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (ĝis 2013). En postaj jaroj li fariĝis kunredaktoro de libroserio pri Lingvo kaj Evoluigo ĉe la eldonejo Sage (1993–2004) kaj la Almanako de Sud-Aziaj Lingvoj kaj Lingvistiko (1998–2006). En 2001 li fariĝis vicprezidanto de la Akademio de Esperanto (ĝis 2016), kaj en 2004 li elektiĝis honora membro de la Lingvistika Societo de Ameriko. Dum kelkaj jaroj (2002–2007) li estis membro de la Internacia Ekzamena Komisiono de UEA, la lastan jaron kiel ĝia prezidanto.

La lastan parton de sia kariero Daŝgupto pasigis ree en Kalkato, sia naskiĝurbo, kiel ĉefo de la Fako pri Lingvaj Esploroj de la prestiĝa Barata Statistika Instituto (2006–2018). Dum tiu periodo li ankaŭ plenumis du mandatojn kiel Prezidanto de UEA (2007–2013), kaj kunlaboris en la literatura revuo *Beletra Almanako* ekde ties unua numero en 2007. Post sia emeritiĝo li restis aktiva partoprenanto en la intelekta vivo barata kaj esperanta, interalie kiel prezidanto de la Akademio (2016–2026); en 2021 li ricevis la premion Vidyasagar-Dinamoyee, aljuĝitan de la ŝtato Okcidenta Bengallando, pro sia tutviva kontribuo al la bengala kulturo. Lia forpaso dumdorme je la aĝo de 72 jaroj estis ŝoka por liaj familianoj, amikoj kaj kolegoj.

La gamo de verkaj kontribuoj de Daŝgupto, en kvin lingvoj aŭ pli, rezistas koncizan resumon. Eblas diri, tamen, ke lia verkaro sisteme asertas la valoron de malgrandaj kaj lokaj lingvoj, la dignon de marĝenuloj kaj subpremitoj, kaj la kreajn eblojn de individua kaj kolektiva rezisto al diversaj hegemonioj. Pli ol ortodoksa lingvisto, li estis lingvo-filozofo por

kiu la mondo konstante prezentis invitojn al reinterpreto. En tiu senfina vivprojekto, li konsideris Esperanton radikale grava, kaj ofte prezentis ĝin tia al apenaŭ komprenanta publiko, ĉu esperantista, ĉu alia. Lia amo al originalaj metaforoj kaj vortludoj foje kontribuis al la konfuziĝo de la aŭskultantoj kaj legantoj. Kaj tamen, ne eblis eviti la impreson, ke sub la tekstaj malfacilaĵoj troviĝas pensomondo vasta kaj fekunda.

Frua ekzemplo de tiu argumenta stilo estas lia kontribuo al speciala numero de LPLP en la jubilea jaro de Esperanto, 1987. En anglalingva artikolo li tezis, ke:

> kelkaj fakuloj pri certaj specoj de sociaj kaj lingvistikaj esploroj (ekzemple la kritiko de scio, la genealogio de kulturaj formoj, la Sapira studo de etno-lingvistikaj formiĝoj kaj la universalaj antaŭsupozoj de tradukado inter ili, genera gramatiko) eble dezirus preni sur sin la seriozan studadon de Esperanto-kulturo. Ili povas lerni per tia serioza dialogo, ĉar ili trovos, ke iliaj propraj iniciatoj dividas kun tiu kulturo (kiel scia praktiko) multajn ŝlosilajn premisojn kaj celojn. Unu komuna celo estas maksimumigi multflankajn kaj simetriajn komunikajn praktikojn. La praktikaj kialoj por tio estas reliefigitaj en movadoj, kiuj montras seniluziliiĝon kun teknokrata progreso (ekzemple feminisimo, ekologio). La nuna referaĵo fokusiĝas je la teoria bazo de la partoprenema motivo komuna al tiaj movadoj, kaj pridiskutas Esperanto-kulturon en la kunteksto de tiu priokupiĝo. Specife, la verkinto proponas, ke Esperanto similas ŝipon, etnaj lingvoj similas landojn, kaj la troa emfazo je la solideco kaj kontinueco de "naciaj" lingvaj heredaĵoj estas signifa minaco, tie ĉi nomata Heredaĵismo kaj identigata kiel la komuna ideologio, de kiu socilingvistikaj fakuloj kaj esperantistoj evoluigadas esence la saman substancan kritikon. (Dasgupta, 1987, resumo de la aŭtoro)

Tiun "substancan kritikon" li mem disvolvis en kelkaj libroj, plej notinde *The Otherness of English: India's Auntie Tongue Syndrome* (1994) pri la "onklina" rolo de la angla en la barata kulturo, kaj du libroj pri "substancismo", *After Etymology: Towards a Substantivist Linguistics* (2000, kun Alan Ford kaj Rajendra Singh) kaj *Inhabiting Human Languages: The Substantivist Visualization* (2011). Kerne, temas pri ĉampionado de la nefermita varieco de la parolkomununa lingvouzo, unuavice pro lokaj kulturaj realaĵoj, kontraŭ la tro rigida universalismo kaj raciemo de la moderna lingvistiko (por traduko de la dua libro, vidu Daŝgupto 2011; por konciza prezento de la ĉefa argumento, vidu Dasgupta 2021).

Tamen, kredeble liaj multaj artikoloj, libroĉapitroj kaj prelegoj pli grave kontribuis al lia reputacio, sur la interlingvistika kampo same kiel aliaj. Plena bibliografio certe enhavus centojn da eroj. Relative malgranda

proporcio temas rekte pri Esperanto, sed lia frua enamiĝo al la lingvo influis lian tutan verkaron. Ĉi tie listiĝas deko da kontribuoj al diversaj revuoj kaj artikolkolektoj, ofte en libroj por omaĝi korifeojn de la esperanta kulturo. Kelkaj traktas aspektojn de Esperanto en aliaj lingvoj. Tiurilate notindas lia bengallingva esearo el 2015, *Merur praarthonaa: bisharger uttor* (La polusoj preĝas: la ekvatoro respondas). La enkondukon al tiu libro, iom adaptite, li publikigis en *Beletra Almanako* en esperanta traduko, kie li klarigas la signifon de la titola metaforo jene:

> En ĉi tiu libro, la neŭtralan lingvon Esperanto mi hisas kiel simbolan standardon por povi kune kun vi elformuli la ideon ke la civila socio nepre devas ĉesi solidigi la limojn inter 'ni' kaj 'ili'; ne plu allasi ke la diversaj sekcioj de la socio polusiĝu; ĉie establi 'ekvatorajn' podiojn inter la 'polusoj'. Esperantistoj estos aparte kontentaj vidi ke sur tiaj podioj sin esprimas kaj aŭskultiĝas plej diversaj voĉoj, kaj ke pro tiu reciproka aŭskultado ĉies kapablo pripensi kaj pritaksi maturiĝas en nia kulturo.
>
> (Dasgupta 2021)[1]

Tiu emfazo je reciproka aŭskultado estis karakteriza por Daŝgupto, kaj fundamentis ne nur lian teorian aliron al literaturo sed ankaŭ lian praktikon kiel tradukisto. Li aperigis kvin librojn en Esperanto tradukitajn el la bengala, kaj tri librojn en la bengala tradukitajn el Esperanto. La unua grupo inkluzivas tri diversĝenrajn librojn de lia patrino Manashi Dasgupta, kolekton de 50 poemoj de Robindronath Tagor, kaj la romanon *Klera edzino* de Upendronath Ganggopaddhae. La dua grupo inkluzivas la teatraĵon *Nemeza* de Alfred Nobel (origine en la sveda), la romanon *Sep fratoj* de Aleksis Kivi (origine en la finna) kaj la infanlibron *Mirindaj aventuroj de metilernanto Hlapić* de Ivana Brlić-Mažuranić (origine en la kroata). En la bengala, lia literatura aktiveco estis tia, ke en 2012 li ricevis la Premion Archana Chaudhuri de *Bangiya Sahitya Parishad*, la bengala literatura akademio.

Preter ĉio ĉi, Daŝgupto elvokis amon kaj lojalecon ĉe siaj studentoj kaj admiron kaj amikecon ĉe siaj kolegoj. Lia persona ekzemplo kaj verkaro liveris konvinkan pruvon, ke Esperanto povas esti konsiderata grava kaj aktuala demando ankaŭ por homo el la "monda Sudo", kaj ke la modernaj rimedoj de gramatika, literatura kaj socia teorio estas aplikeblaj al Esperanto same kiel al aliaj kulturkomunumoj. Tio verŝajne restos lia plej daŭrema intelekta testamento.

1 Tiu teksto el Beletra Almanako estas legebla en la persona blogo de Daŝgupto, ĉe https://probaleo.wordpress.com/2021/03/.

Elektitaj publikaĵoj

Daŝgupto, Probal. 1987. “Kategorioj, la fleksio, la lingvistiko, kaj radikoj en Esperanto.” En *Centjara Esperanto: jubilea libro de Akademianoj*, redaktis Geraldo Mattos, 63–75. Chapecó: Fonto.

Daŝgupto, Probal. 1987. “Adverboj en Esperanto.” En *Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo*, volumo II: *Esperantismo*, redaktis José-Luis Melena Jiménez k.a., 119–130. La Laguna: Universidad de La Laguna.

Dasgupta, Probal. 1987. “Towards a dialogue between the sociolinguistic sciences and Esperanto culture.” *Language Problems and Language Planning* 11, kajero 3: 305–334.

Daŝgupto, Probal. 1989. “Degree words in Esperanto and categories in universal grammar.” En *Interlinguistics: Aspects of the science of planned languages*, redaktis Klaus Schubert, 231–247. Berlin: Mouton De Gruyter.

Dasgupta, Probal. 1989. *Projective Syntax: Theory and Applications*. Pune: Deccan College Postgraduate and Research Institute.

Dasgupta, Probal. 1993. *The Otherness of English: India’s Auntie Tongue Syndrome*. New Delhi: Sage.

Singh, Rajendra, Probal Dasgupta kaj Jayant K. Lele. 1995. *Explorations in Indian Sociolinguistics*. New Delhi: Sage.

Daŝgupto, Probal. 1998. “Facila lingveto, peza lingvego, ĉu?” En *Menade bal püki bal: Festschrift zum 50. Geburtstag von Reinhard Haupenthal*, redaktis Henri Vatré, 83–94. Saarbrücken: Iltis.

Daŝgupto, Probal. 1999. “La toleremo kaj aliaj artoj.” En *Lingva arto: Jubilea libro omaĝe al William Auld kaj Marjorie Boulton*, redaktis Vilmos Benczik, 40–49. Roterdamo: Universala Esperanto-Asocio.

Dasgupta, Probal, Alan Ford kaj Rajendra Singh. 2000. *After Etymology: Towards a Substantivist Linguistics*. München: Lincom Europa.

Dasgupta, Probal. 2000. “Culture, sharing and language.” En *Rights to language: Equity, power and education: Celebrating the 60th birthday of Tove Skutnabb-Kangas*, redaktis Robert Phillipson, 49–51. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Daŝgupto, Probal. 2000. “Nomi kaj karakterizi.” En *De A al B. Fest-libro por la 75a naskiĝ-tago de D-ro André Albault*, redaktis Irmtraut Haupenthal kaj Reinhard Haupenthal, 75–82. Schliengen: Iltis.

Dasgupta, Probal. 2008. “The South and Esperanto in the post-orientalist public space.” *Indian Journal of Linguistics* 24: 11–28.

Dasgupta, Probal. 2010. “Recontextualizing Lakshmiswar Sinha.” *Language Problems and Language Planning* 34, kajero 3: 259–266.

Dasgupta, Probal. 2010. “La postnacia literatura entrepreno kaj Esperanto.” En *La arto labori kune: Festlibro por Humphrey Tonkin*, redaktis Detlev Blanke kaj Ulrich Lins, 695–701. Roterdamo: Universala Esperanto-Asocio.

Dasgupta, Probal. 2011. *Inhabiting Human Languages: The Substantivist Visualization*. New Delhi: Samskriti/ICPR.
Daŝgupto, Probal. 2011. *Loĝi en homaj lingvoj: la substancisma perspektivo*. New York: Mondial.
Dasgupta, Probal. 2015. *Merur praarthonaa: bisharger uttor* (La polusoj preĝas: la ekvatoro respondas). Kolkato: Abhijan.
Dasgupta, Probal. 2021. "On certain consequences of the objectification of languages: a substantivist approach." *Linguistic Frontiers* 4, kajero 2: 6–22. https://doi.org/10.2478/lf-2021-0013
Dasgupta, Probal. 2021. "Antaŭparolo al *La polusoj preĝas: la ekvatoro respondas*." Probaleo [blogo] 21.03.2021. https://probaleo.wordpress.com/2021/03/

Tradukoj en Esperanto

Tagor, Robindronath. 1977. *Primico* (poemoj, tr. el la bengala). Antwerpen: TK/Stafeto.
Dasgupta, Manashi. 1989. *Mi juna* (aŭtobiografio, tr. el la bengala). Rotterdam: Esperantaj Kajeroj.
Gangopaddhae, Upendronath. 1994. *Klera edzino* (Serio Oriento-Okcidento 29) (romano, tr. el la bengala). Pisa: Edistudio..
Dasgupta, Manashi. 2006. *Dormanta hejmaro* (romano, tr. el la bengala). Antwerpen: Flandra Esperanto-Ligo.
Dasgupta, Manashi. 2023. *Ses trovnoveloj* (noveloj, tr. el la bengala). New York: Mondial.

Pri la aŭtoro

Mark Fettes estas la direktoro de la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj kaj profesoro pri edukado en Universitato Simon Fraser, Kanado. Liaj esploroj traktas interalie la mastrumadon kaj revigligon de indiĝenaj lingvoj, la sociologion de la Esperanto-komunumo, kaj multlingvismon en la programoj de Unuiĝintaj Nacioj.
Retadreso: mtfettes@sfu.ca
ORCID-numero: 0000-0003-4147-7879

About the author

Mark Fettes is the Director of the Centre for Research and Documentation on World Language Problems and Professor of Education at Simon Fraser University, Canada. His research deals with the management and revitalization of Indigenous languages, the sociology of the Esperanto community, and multilingualism in the programs of the United Nations among other topics.

Sur l'auteur

Mark Fettes est directeur du Centre de recherche et de documentation sur les problèmes linguistiques mondiaux et professeur d'éducation à l'Université Simon Fraser, au Canada. Ses recherches portent entre autres sur la gestion et la revitalisation des langues indigènes, la sociologie de la communauté espérantophone, et le multilinguisme dans les programmes des Nations Unies.

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees37584

Alessandra Madella
Zaozhuang-a Universitato, Ĉinio

La Esperanto-eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton en la debatoj pri lingva edukado

Resumo: El la jarcento de eksperimentoj pri la lernado de Esperanto, fakuloj ankoraŭ alte taksas tiujn de la psikologo Edward Lee Thorndike de Universitato Columbia. Liaj eksperimentoj por Internacia Helplingva Asocio (IALA) okazis de 1925 al 1931 en Novjorko kaj Novanglio. Sekvis ilin la rilata sep-jara eksperimento de Helen S. Eaton pri Esperanto-bazitaj kursoj de "General Language" (Ĝenerala Lingvo). El kio fontas la daŭra atento pri la rezultoj de Thorndike ĉe la klera publiko? Certe gravis la internacia renomo de la psikologo mem, same kiel la financa povo kaj vastaj rilatoj de Alice Vanderbilt Morris, fondintino de IALA, kiu akompanis la edukajn eksperimentojn per scienca programo de interlingvistikaj esploroj. Tamen, mi argumentas, ke la ĉefa kialo de la daŭra influo de la eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton estis ilia kapablo paroli al publiko de usonaj eduk-specialistoj kaj lingvo-instruistoj, uzante la samajn terminojn kaj aktive partoprenante en iliaj tendencoj kaj debatoj.

Ŝlosilvortoj: Esperanto; Esperanto-eksperimentoj; Edward Lee Thorndike; Helen Slocomb Eaton; Ĝenerala lingvokurso; Debatoj pri lingvo-edukado

1 Enkonduko: La retorika situacio de la eksperimentoj de IALA kaj lingva edukado

El la jarcento de eksperimentoj pri la lernfaciligo kaj facila lerneblo de Esperanto, multaj fakuloj ankoraŭ plej alte taksas la sesjarajn klopodojn de la fama psikologo Edward Lee Thorndike (1874–1949) de Universitato Columbia de Novjorko. La itala lingvisto Renato Corsetti ekzemple asertis:

> Laŭ mi, la plej valida eksperimento restas tiu farita en la dudekaj jaroj de la pasinta jarcento fare de la usonano Edward Thorndike, kiu konsideris pli da studotaj lingvoj kaj estis la plej objektiva, ankaŭ ĉar li mem ne estis esperantisto kaj do li povis esti senpartieca. (Madella 2023b, 162)

La plejmulto de la eksperimentoj pri Esperanto – de la cibernetikaj de Helmar Frank en Germanio (Frank 1979; kp. Madella 2023a, 75–80; 2023b, 70–74) al la freŝdataj de Angela Tellier en Britio (Tellier 2012; kp. Madella 2023a, 95–102; 2023b, 88–94) – ne povas aspiri al la sama objektiva statuso, ĉar ili estis faritaj de Esperanto-parolantoj. Tiusence ni povas kompreni la pezon por la publika opinio de la konkludoj de Thorndike en la resuma raporto pri la periodo 1930–1931 al Internacia Helplingva Asocio (International Auxiliary Language Association, mallonge IALA), kiu financis ilin:

> … an average college senior or graduate in twenty hours of study will be able to understand printed and spoken Esperanto better than he understands French or German or Italian or Spanish after one hundred hours of study. Forty hours of teaching and practice will equip a pupil in Grade 7 or 8 to understand and use Esperanto as well as two hundred hours of teaching and practice will equip him in French or German. (Falk 1999, 49-50)

> (… averaĝa studento de la lasta jaro antaŭ bakalaŭriĝo aŭ bakalaŭriĝinta post dudek-hora studado kapablos kompreni skriban kaj buŝan Esperanton pli bone ol li komprenas la francan, la germanan, la italan aŭ la hispanan post cent-hora studado. Kvardek-hora instruado kaj praktikado ebligos al lernanto inter la aĝoj de dek du kaj dek kvar kompreni kaj uzi Esperanton same kiel ducent-hora instruado kaj praktikado faros pri la franca kaj la germana …)[1]

La eksperimentoj de Thorndike por IALA okazis de 1925 al 1931 helpe de lernantoj, studentoj kaj plenkreskuloj de Novjorko kaj Novanglio. Ili estis sekvataj dum almenaŭ sep jaroj de la rilataj eksperimentoj de Helen Slocomb Eaton (1887–1980), esploristino de IALA, pri Esperanto-bazitaj kursoj de "General Language" (Ĝenerala Lingvo), precipe en privataj lernejoj de la sama regiono. Eĥoj de la rezultoj de Thorndike longe troviĝis en sciencaj revuoj. Ekzemple, post pli ol jardeko la prestiĝa *Nature* ankoraŭ verkis tiel pri Otto Jespersen en lia nekologo:

> He emphasized how incomparably easier it is to learn and use such a constructed language than any ethnic language, a view that has been confirmed as the result of a six-years' test by Prof. Thorndike in the United States. ("Otto Jespersen…" 1943)

> (Li substrekis kiel nekompareble pli facile estas lerni kaj uzi tian konstruitan lingvon ol iun ajn etnan lingvon, vido konfirmata rezulte de ses-jara testado fare de Prof-ro Thorndike en Usono.)

1 Ĉiuj tradukoj estas miaj.

Ni povas nin demandi, kio estis la kialo de la daŭra atento pri la rezultoj de Thorndike ĉe la klera publiko. Pluraj respondoj povas esti donataj, de la internacia renomo de la psikologo mem al la tiama pozitivisma kulto pri objektiveco. Ni ne povas subtaksi la financan povon kaj vastajn rilatojn de Alice Vanderbilt Morris, fondintino de IALA, kaj la plurkampa agado de la asocio, kiu akompanis edukajn eksperimentojn per scienca programo de interlingvistikaj esploroj. Gravis ankaŭ la atendata uzo de helplingvo por komunikiloj kaj komerco cele al monda paco. Mi argumentas, tamen, ke la ĉefa kialo de la daŭra influo de la eksperimentoj de IALA pri Esperanto estis la kapablo de Thorndike kaj Eaton paroli al publiko de usonaj edukistoj kaj lingvo-instruistoj, uzante la samajn terminojn kaj aktive partoprenante en iliaj tendencoj kaj debatoj. Ili kapablis pragmatike respondi al "retorika situacio" (Bitzer 1968) aŭ ekzistanta diskurs-kunteksto, kiu koncernis la kampon de lingvo-edukado. Ili sukcese alparolis publikojn, kiuj reuzis kaj adaptis la asertojn por siaj celoj, laŭ siaj diversaj vidoj pri la evoluo de la fako.

Almenaŭ tri studoj klopodis rekonstrui la kuntekston de la eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton. Julia Falk legas ĝin kadre de IALA kiel asocio dividita inter du kontraŭaj prioritatoj. De unu flanko, temis pri la scienca esplorado de la fundamentoj de lingvistiko, fare precipe de Edward Sapir. De la alia, estis la praktika celo de Alice Morris – subtenata de Eaton – kompari helplingvojn por elekti aŭ mem krei la plej facile uzeblan kaj instrueblan. La dua tendenco fine gajnis ene de IALA, dum lingvistoj malproksimiĝis de la ideo de helplingvo pro la profesiiĝo de lingvistiko kiel akademika fako. La eksperimentoj de Thorndike okazis ĝuste dum tiu mallonga tempo-fenestro, kiam estis ankoraŭ spaco por kunlaboro inter lingvistoj, psikologoj kaj edukistoj ene de IALA (Falk 1995).

Falk pludisvolvas tiun argumenton en sia libro pri virinoj en la historio de lingvistiko, fokusiĝante pri ilia rolo. Ŝi verkas pri la organizaj kapabloj de Morris, kiu sukcesis akiri la kunlaboron de gravulo kiel Thorndike, estro de la pova Teachers College (Instruista Fakultato) ĉe Universitato Columbia en Novjorko. Ŝi ankaŭ substrekas la rolon de Eaton, kiu disvastigis informojn pri tiuj Esperanto-eksperimentoj al la instruista komunumo, en la respektata kaj vaste legata revuo por instruistoj *Modern Language Journal* (Modernlingva revuo). Eaton mem instruis Esperanton, serĉis klasojn por la eksperimentoj en progresemaj lernejoj kaj disvolvis sian version de kurso pri "Ĝenerala Lingvo" – koncepto tre diskutata inter instruistoj ekde la jaroj 1920 (Falk 1999).

En mia libro (Madella 2023a, 2023b), mi montris kiel la eksperimentoj de IALA kunmetis en la figurojn de Thorndike kaj Eaton la du ĉefajn tendencojn de la tiama eduka penso en Usono. Laŭ Stephan Tomlinson, la kontribuo

al la industriigo de edukado fare de Thorndike kontrastis kun la persona atento al la kultivado de sociaj virtoj fare de John Dewey kaj la progresema movado, kiun li inspiris (Tomlinson 1997). La eduka teoriisto Henry Gordon Hullfish simile argumentas en sia disertacio de 1926, ke Thorndike plibonigis edukadon per sia objektive priskriba metodo, sed lia fokuso pri lernado kiel kutim-formado limiĝis al mekanika procezo, tro bazita sur ripetado. Male, Dewey konsideris la kutimojn kiel flekseblan organizadon de sintenoj por respondi al situacioj en diversaj kaj neantaŭvideblaj manieroj (Hullfish 1963). Tiusence, la Esperanto-eksperimentoj de Thorndike aperas kiel deziro de teknokratia kontrolo por rapide atingi gramatikan komprenon, plej bone ŝparante monon per grandaj klasoj kaj malpli spertaj instruistoj. Sed Eaton kapablis persvadi partopreni en tiuj eksperimentoj privatajn lernejojn de la floranta movado pri progresema edukado, tiel kunmetante la du malajn pedagogiajn alirojn je la praktika nivelo.

En tiu ĉi eseo, mi esploras kiel la prezentado de la eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton interagis kun la tiamaj sciencaj debatoj pri lingvo-edukado, ofertante konsilojn, alirojn aŭ perspektivojn, kiuj helpis malfermi novajn vidojn kaj praktikojn. Terminoj kiel "transfero" aŭ "orientiga", kiuj ofte ripetiĝas en la sekvaj eksperimentoj pri Esperanto – de Frank tra la geedzoj Jennifer kaj Alain Bishop (1995; Madella 2023a, 92–95, 209–211; 2023b, 86–88, 195–197) al Tellier – aperas ĉi tie ankoraŭ freŝaj el teoriaj disputoj kaj akiras dank' al tio novan profundecon. Tiu konscio de scienca renovigo estis fonto de orgojlo ankaŭ por la novjorka samideano, kiu raportis en *Amerika Esperantisto* pri vizito al la klubo fare de Thorndike kaj de lia kolegino, Laura Kennon, en Decembro 1930. Ilia prelego "Scientific Studies en Esperanto" (Sciencaj studoj en Esperanto) impresis la publikon danke al ilia senpartieca pritraktado de la temo kaj la abundaj materialoj pretigitaj de Kennon por instrui al diversaj klasoj. Sed la unua rimarko de la aŭtoro estas pli ĝenerala:

> These studies will doubtless greatly affect language-teaching methods and text-books of the future because of the better knowledge that is being obtained of the psychology of language learning.
>
> ("Esperanto Activity…" 1931, 55-56)

> (Tiuj ĉi studoj nepre grande influos la metodojn de lingvo-instruado kaj la lernolibrojn de la estonto, dank' al la pli bona kono akirata pri la psikologio de lingvo-lernado.)

Fakte, Thorndike, kiel studento de William James en Harvard kaj direktoro de prestiĝa esplor-centro en Columbia, povis aŭtoritate paroli kiel psikologo pri edukado, en la furoro pri reformemaj eksperimentoj post

la Unua Mondmilito. Tamen ne ĉiuj lingvo-instruistoj entuziasmis pri la novaj metodoj aŭ pretis akcepti sugestojn de edukistoj sen vera sperto de klasĉambra instruado. Se Falk substrekas la kontraston inter lingvistoj kaj edukistoj ene de IALA, por la tekstoj, kiujn ni ĉi tie studos, multe pli gravas la opozicio inter edukistoj/psikologoj kaj lingvo-instruistoj (ofte mem lingvistoj). Tiu konstato klarigas la kernan rolon de Eaton kiel varbistino, ĉar ŝi estis instruistino de la franca en privata mezlernejo de Novanglio, antaŭ ol iĝi esplor-asistantino de IALA. Ŝi krome estis membro de la ĵus fondita Linguistic Society of America (Lingvistika Societo de Usono). Kvankam ŝi ne havis la aŭtoritaton de Thorndike, ŝi povis intime alparoli siajn kolegojn kaj aldoni al la sciencaj datumoj la inspiran ateston de siaj surkampaj spertoj. Ŝi persone komprenis la malfacilaĵojn de lingvo-instruistoj, ĉar ŝi instruis la saman elekteblan fakon, ofte atakitan pro manko de rezultoj.

Por pruvi mian argumenton, ke la eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton estis tiel gravaj, ĉar ili plene partoprenis en siatempaj debatoj pri edukado, mi montros kiel ili kapablis prezenti siajn rezultojn al ne-esperantistaj publikoj en usonaj revuoj por instruistoj de fremdaj lingvoj. Mi detale analizos iliajn raportojn en la publikaĵoj, kie ili origine aperis. Sed mi ankaŭ komparos ilin kun la eseoj kaj materialoj kolektitaj en 1948 de Maxim Newmark en lia 740-paĝa antologio pri lingvo-instruado en Usono inter 1900 kaj 1947. Lia libro reprintas gravan esplorraporton de Thordike en la kvina ĉapitro, "Psychology of Language Learning" (Psikologio de lingvolernado), kaj diskutas la laboron de Eaton rilate al "ĝenerala lingvolernado". Ĝi ankaŭ inkludas la terminojn "artefarita lingvo" kaj "Esperanto" en sian indekson, ne nur rilate al la eksperimentoj de IALA. Tiu inkluzivemo helpas nin akiri pli larĝan bildon pri momento favora al Esperanto-eksperimentoj en usona historio. Krome, Newmark sentigas al ni la krean kolizion de ideoj en la kampo de edukado, en momento de transiro de filozofia vidpunkto al pli objektive scienca vidpunkto je la komenco de la dudeka jarcento. Ĝi montras al ni la luktojn kaj dezirojn, kiuj akompanis la transformadon de modernaj fremdlingvoj el elita instruobjekto por postaj universitataj studoj al la defio de ĝenerala edukado en superaj mezlernejoj post la Dua Mondmilito. La antologio povas do helpi nin taksi la sencon, kiun la eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton havis por siaj samtempuloj (Newmark 1948).

En la venonta sekcio, mi fokusiĝos pri la raporto de Thorndike "On the learning of rules in the study of a foreign language" (Pri la lernado de reguloj en la studo de fremdlingvo), kiu origine aperis en *The German Quarterly* (La germana kvaronjara revuo) kaj detale priskribas unu el liaj eksperimentoj pri la instruado de Esperanto (Thorndike 1931; Newmark 1948, 260–265). Ni povas legi deziron de teknokratia kontrolo en la sugesto de Thorndike, ke elstaraj materialoj povas efike anstataŭigi spertajn instruistojn kaj

malgrandajn klasojn. Sed la inkludo de la eseo en la antologion de Newmark montras, ke post la Dua Mondmilito la perspektivo malfermita de la konsideroj de Thorndike povis helpi alfronti la pli ĝeneralan defion devi subite instrui fremdlingvojn al multe pli da studentoj sen sufiĉa preparo kaj materialoj. Mia interpretado de la raporto esploras ankaŭ la temon de "transferoj" kiel kritikan pritraktadon de la filozofia koncepto de "mensa disciplino" fare de la tiama psikologio de edukado, kiu havis ĝuste en Thorndike unu el siaj kernaj figuroj. Liaj eskperimentoj pri Esperanto helpis lin plenumi la ĝeneralan deziron por pli "scienca" aliro fare de nova generacio de edukaj specialistoj.

2 Thorndike kaj transferoj en la lernado de Esperanto-reguloj

La raporto de Thorndike en *The German Quarterly* koncernas eksperimenton de 1930, do en la lasta fazo de liaj Esperanto-esploroj por IALA. La revuo estis lanĉita en Januaro 1928 de la *American Association of Teachers of German* (Usona Asocio de Instruistoj de la Germana), kreita en Novjorko en 1926. Ĝia redaktoro, Elijah William Bagster-Collins, verkis librojn pri la lerneja instruado de la germana kaj en 1916 lanĉis *The Modern Language Journal*, la organon de *National Federation of Modern Language Teachers* (Nacia Federacio de Instruistoj de Modernaj Lingvoj). *The German Quarterly* havis altan nivelon kiel pedagogia revuo. Ĝi estis kreata el la cindroj de la abisma falo en la instruado de la germana en usonaj lernejoj dum la Unua Mondmilito, akompanata en kelkaj kazoj de leĝa malpermeso ĝis 1923. Instruistoj de unu el la plej popularaj fakoj, pro la prestiĝo de la lingvo en internacia scienca literaturo, devis subite kaj senprepare sin recikligi kiel instruistoj de la franca aŭ hispana (Wooley 1948). Ni povas imagi, ke publiko de instruistoj, kiuj revenis post plurjara sufero al fako malpli grava ol antaŭe, povis esti aparte malferma al eksperimento pri la instruado de Esperanto fare de prestiĝa psikologo, studento de la germana antropologo Franz Boas.

Thorndike malfermas sian raporton per la aserto, ke ne estas tute klare kiel oni lernas regulojn en fremda lingvo, pro la ĉeesto de multaj esceptoj. Spertaj instruistoj havas klaran senton pri malfacilaĵoj kaj protektas studentojn de eraroj, sed ili ne kapablas kunpartigi siajn intuiciojn. Male, psikologoj emas pensi pri instruado ĝenerale, sed ili ne havas suffice da praktika sperto por facile plani la instruadon de reguloj en la latina, franca aŭ germana. Per eksperimentoj pri la instruado de Esperanto eblis observi kiel oni lernas lingvon kun malmulte da reguloj kaj sen morfologiaj esceptoj. La raporto de Thorndike aparte priskribis kvarsemajnan esploron kunlabore kun Kennon

pri sepdek ok universitataj studentoj, kiuj pasigis sep horojn kaj duonon en la studado kaj testado de Esperanto, kun speciala fokuso pri gramatikaj reguloj kaj korelativoj (Thorndike 1931, 89–90).

La eksperimento donis gravajn indikojn koncerne instruadon. Unue, ĝi klare pruvis la tendecon forgesi la lernitajn regulojn post iom da tempo, eĉ kiam ili estas facilaj kiel en Esperanto. Multe da studentoj forgesis uzi "–j" por la pluralo kaj "–n" por la akuzativo. Due, videblis interfero (negativaj transferoj) de reguloj al senrilataj kazoj, pro la ĝenerala tendenco apliki la regulon lernitan por kelkaj vortoj al ĉiuj sufiĉe similaj vortoj. Ekzemple, la artikolo "la" en Esperanto estas ne-deklinebla kiel "the" en la angla, sed studentoj erare skribis "laj" pro interfero el la pluralo de nomoj kaj adjektivoj aŭ "las" pro interfero el aliaj lingvoj. Dumviva ripetado naturalizis la kutimojn de la denaska lingvo, kvankam la menso komprenas, ke ili ne apartenas al fremdlingva sistemo. Anglalingvaj studentoj tial ofte uzas "–s" por pluralo en Esperanto, eĉ se la finaĵoj "–is", "–as" kaj "-os" apartenas nur al ĝia verba sistemo. Laŭ Thorndike eraroj estas naturaj konsekvencoj de mensaj fortoj, kiujn oni devas kontraŭbatali per malaj fortoj. Kutima lingvo-instruado bremsas la tendencon erari, ĉar oni progresas malrapide kaj firmigas ĉiun uzon antaŭ ol enkonduki la sekvan. Sed tiaj eraroj ofte aperis en la Esperanto-eksperimento de 1930, ĉar ĝi devis enkonduki la tutan gramatikon en du, tri horoj (Thorndike 1931, 91–92).

Thorndike dediĉis finan teston al la korelativoj, ĉar kompletaj sistemoj kun observeblaj similecoj tre utilas en lingvo-instruado. Eduka psikologio celas uzi ilajn fortigajn ecojn, evitante iliajn konfuzigajn trajtojn. Esperanto utilas por tiaj eksperimentoj, ĉar ĝia sistemo de korelativoj estas tute kompleta kaj regula. Kompare kun aliaj lingvoj, ĝi prezentas la faciligajn kaj konfuzigajn trajtojn en ekstrema formo. La kvardek kvin vortoj de la tabelo de la korelativoj fortigas unu la alian, prezentas la esencon de la sistemo kaj estas facile memoreblaj. Sed ilia mallongeco kaŭzas konfuzojn, kiel en la testo videblis pri la serioj "i-" kaj "ti-". Thorndike konsilas emfazi distingojn inter la du, ĉar la nomoj "nedefinita" kaj "indikativa" ne ŝajnas sufiĉi (Thorndike 1931, 93–94).

En la eksperimento, granda klaso, kiu studis per la materialoj bone pretigitaj por la kurso, sed sen aparta persona atento fare de la instruisto, atingis rezultojn nur iom pli malaltajn ol malgranda kontrol-grupo, kiu lernis kun sperta instruisto per la plej bonaj instru-metodoj. Thorndike konkludas, ke indas fari pli da eksperimentoj por vidi, ĉu elstare pretigitaj materialoj efikas pli ol malgrandaj klasoj kaj spertaj instruistoj, ĉar ili kostas multe malpli (Thorndike 1931, 94–95). La esploro teknokratie celis igi lingvo-edukadon pli efika por administrantoj. Sed la elekto de Newmark inkluzivi tiun raporton en sian antologion—kie ne troviĝas aliaj eseoj de

Thorndike—montras ĝian daŭran gravecon post la Dua Mondmilito, kiam fremdlingvoj iĝis unu el la ĉefaj objektoj por ĝenerala edukado por pli vastaj sociaj tavoloj. La propono de Thorndike fokusiĝi pri elstare pretigitaj materialoj povis faciligi tiun subitan ŝanĝon, por kiu ne troveblis sufiĉe da spertaj instruistoj. Tiu eblo restos konstanto en la historio de Esperanto-eksperimentoj, kiel videblis en la programo "EKPAROLI" de geedzoj Bishop en Aŭstralio en la jaroj 1990 (Bishop 1995; kp. Madella 2023a 92–93; 2023b, 86) aŭ en "Springboard to Languages" de Tellier en la jaroj 2000 (Tellier 2000; kp. Madella 2023a, 98; 2023b, 89).

Post la Dua Mondmilito la esplorraporto de Thorndike restis daŭre interesa ankaŭ pro sia fokuso pri transferoj. Ĝi verdire parolas eksplicite nur pri interferoj de reguloj el la angla aŭ aliaj lingvoj aŭ ene de Esperanto mem, nur implicite montrante, ke la nocio de posedo de la Esperanta formo "-es" estas facile rekonebla de anglalingvaj studentoj pro pozitiva transfero el la saksa genitivo. Sed la tuta temo de "transferoj" estis tre esplorata en la jaroj 1920–1930, ĉar ĝi ebligis science kritiki la koncepton de "mensa disciplino", ligita al la instruado de la latina. Laŭ tiu antikva penso la studado de la latina gramatiko stimulis la plenan disvolvon de la fakultoj, kontribuante al la evoluo de la tuta personeco kaj al la ĝenerala progreso en aliaj fakoj. Sed tiam ekis duboj pri la efektiva helpo de la gramatika lernado de klasikaj aŭ modernaj lingvoj al la disvolvo de fakultoj kiel memoro ankaŭ rilate al aliaj fakoj. Ĉiu tia aserto nun devis esti science pruvita aŭ malpruvita. En tiu revolucio, eksperimenta psikologio ludis gravan rolon kaj Thorndike estis ĝia ĉampiono en tiu debato. Do, lia scienca studo pri la lernado de gramatikaj reguloj en Esperanto kaj la rilataj transferoj ne povis ne kapti atenton.

Kiel filo de novanglia pastro, Thorndike kredis, ke kvante mezurebla, objektiva scienco povos trovi universalajn leĝojn de homa konduto, kiuj helpos forlasi mistikismon kaj damaĝajn praktikojn en edukado. Li admiris la psikologion de William James kaj studis kun li ĉe Universitato Harvard. Sed Thorndike pli decide zorgis pri eksperimenta psikologio, por antaŭenpuŝi la transiron de spekulativa filozofio al la nova aplikata scienco (Jonchic 1966). Frua intereso pri transferoj videblas en lia esplorado pri la lern-procezoj de bestoj, kiu ekis sub James kaj portiĝis al lia disertacio ĉe Universitato Columbia. Ĝi havigis al li la postenon ĉe *Teachers College* kaj estis admirata interalie de la rusa psikologo kaj pedagogisto Lev Semenovič Vygotskij, kiu tamen kritikis lian limigitan vidon pri transferoj. Thorndike disvolvis tie sian metodon de klopodoj kaj eraroj por montri kiel bestoj lernis liberiĝi el komplikaj enigmaj skatoloj. Li priskribis "stultecon" kiel centran en lernado kaj substrekis la similecon de respondoj okaze de similaj stimuloj en maniero, kiu anticipis lian intereson pri "transferoj" (Burnham 1972, 160).

Lia raporto en *The German Quarterly* disvolvas tiun aliron, fokusiĝante pri la statistika traktado de eraroj en la lernado de Esperanto fare de anglalingvaj studentoj, influitaj de ŝajnaj similecoj en sia propra lingvo.

La germanisto John Jacob Weisert de Universitato Columbia substrekis la kernan rolon de Thorndike en la esplorado pri transferoj en eseo en *The German Quaterly* en 1939 kaj inkluzivigita en la antologion de Newmark en 1948 (Weisert 1939/1948). La aŭtoro prezentas la tiaman debaton pri lingvo-instruado, difinante "mensan disciplinon" kiel la filozofian doktrinon, ke trejnado en unu fako aŭ studobjekto altigas la kapablojn eĉ en senrilata fako. La teorio estis sendispute akceptata ĝis la komenco de la dudeka jarcento kaj ĝi pravigis la instruadon de la latina, dank' al la konscia analizo de la pensaj procezoj, kiujn la studo de gramatiko aparte stimulas. Ĝuste tiam modernaj lingvoj, precipe la franca kaj la germana, komencis anstataŭi la latinan, ĉar la studo de ilia gramatiko ŝajnis havi la saman ĝenerale edukan efikon. Granda parto de la eksperimenta testado de "mensa disciplino" en psikologio en la dudekaj jaroj okazis sub la nomo de "transfer of training" (transfero de trejnado), kiu tamen ne plu konsideris ĝian supozatan efikon en la trejnado de fakultoj, kiel memoro aŭ juĝ-kapablo. La Unua Mondmilito, laŭ Weisert, skuis ĉiujn akceptitajn valorojn. Atomisma psikologia vido pri la specifeco de lernado anstataŭis por multaj homoj ĝeneralan mensan disciplinon. Samtempe populariĝis progresema edukado kun infan-centra instruplanado kaj kreskis la zorgo de edukistoj por praktikaj sociaj celoj. William James je la fino de la deknaŭa jarcento estis la unua, kiu eksperimentis pri mensa disciplino, konkludante, ke ekzerci memoron en unu specifa fako ne nepre helpas la fakulton ĝenerale. Sed en 1924 lia disĉiplo Thorndike antaŭenpuŝis la defion, per eksperimento pri transfero de trejnado en superaj mezlernejanoj, kiu estis tuj rekonata kiel "klasika" kaj kies rezultoj estis ofte uzataj por refuti la aserton, ke lingvoj aŭ matematiko kapablas ĝenerale trejni la menson. Li fakte pruvis

> that the amount of general improvement due to studies is small; that the differences between studies in respect to it are small, so that the values of studies may be decided largely by consideration of the special training which they give; and that the languages have no claim to preeminence.
>
> (Weisert 1939/1948, 89–90)

> (ke la kvanto de ĝenerala pliboniĝo dank' al studoj estas malgranda: ke la malsamecoj inter studoj koncerne ĝin estas malgrandaj, tiel ke la valoro de la studoj povas esti decidita larĝe konsiderante la apartan trejnadon, kiun ili donas; kaj ke la lingvoj ne rajtas pretendi pri elstareco.)

Tio almenaŭ se la lingvoj estis instruataj en la tiam kutima maniero.

La American Classical League (Usona Klasika Ligo) kompreneble tuj respondis en 1926 per sia esploro, laŭdante la mensan disciplinon de la latina kontraŭ la trolibereco de progresema edukado kaj la troa fokuso pri praktika utileco. La temo estis akre debatata dum la tutaj jaroj 1920, dum kiuj lingvoinstruado estis sub granda premo pro manko de kontentigaj rezultoj. Sed la ĝenerala tendenco estis tiam mallarĝigi la koncepton de "mensa disciplino" al apartaj trajtoj, kiuj povis esti almenaŭ parte transferataj dank' al la studo de specifa studobjekto (Weisert 1948: 90–93). En tiu kampo Esperanto ludis rolon eĉ antaŭ Thorndike. Newmark citas raporton de Alexandra Fisher (1921) pri lernofaciliga eksperimento per Esperanto cele al la lernado de la franca en Britio, substrekante precize la psikologian rolon de transferoj kaj interferoj en ĝi (Buchanan kaj MacPhee 1948, 244–245). Gravis tiusence, ke Thorndike faris tiun studon de gramatikaj eraroj en Esperanto kadre de sia serio de eksperimentoj por IALA, kiuj celis interalie pruvi la lernofaciligon de Esperanto rilate al aliaj lingvoj kaj al la pli bona kompreno de la denaska angla. Kiel ni vidos en la sekva sekcio, Eaton substrekis precipe tiun ĉi propedeŭtikan aspekton en siaj eseoj pri ĝenerala lingvolernado, prezentante Esperanton kiel latin-devenan lingvon kaj ĝiajn eblajn pozitivajn transferojn por la studo de aliaj lingvoj.

3 Eaton kiel progresema instruistino kaj la movado por ĝenerala lingvolernado

Helen Eaton publikigis la plejmulton de siaj artikoloj en *The Modern Language Journal*, kiun la Nacia Federacio de Fremdlingvaj Instruistoj publikigis de 1916. La revuo ĉiam defendis la instruadon de la germana, kiu aparte suferis pro la milito, kaj estis vaste legata inter lingvo-instruistoj. Ĝi estis do bona loko por varbadi pri la programo de IALA kaj serĉi lernejojn por ĝiaj eksperimentoj. Pri tio temas la unua artikolo de Eaton en 1927, du jarojn post la komenco de la eksperimentoj de Thorndike. Ĝi tuj indikas sian celatan publikon:

> There is a growing interest among progressive educators in the educational value of teaching an artificial language as a basis for all language study. (Eaton 1927, 87)
>
> (Ekzistas kreskanta intereso inter progresemaj edukistoj pri la eduka valoro instrui artefaritan lingvon kiel bazon de ĉiu lingva studo.)

Fakte, la lernejoj por la eksperimentoj de Thorndike estis ofte privataj kaj apartenis al la movado de progresema edukado. Artefarita lingvo povis interesi ilin, ĉar ĝia regula strukturo ilustris al la lernantoj la funkcion de

gramatiko kaj vortfarado. Tiu mapo pli malfacile videblas en la labirinto de esceptoj de naturaj lingvoj. Latin-devena artefarita lingvo kiel Esperanto havas veran edukan valoron, ĉar ĝia logika strukturo helpas akiri tion, kion ni nun nomus metalingvistika konscio. Eaton retorike markas sian lokon en la heredaĵo de mensa disciplino de la latina per sia fokuso pri gramatikaj reguloj, sed ŝi ankaŭ substrekas la simplecon de la procezo en la kazo de artefarita lingvo (Eaton 1927, 87).

Eaton alloge verkas pri si mem. En kampo tute dominata de viroj kiel la scienca esplorado de pedagogiaj praktikoj, ŝi prezentas sin kiel virinon, kiu okupiĝas pri lingvistika esplorado, kreskis en diversaj eŭropaj landoj kaj post la Unua Mondmilito instruis la francan al usonaj infanoj. Ŝi subskribas kiel iama instruistino de Milton Academy – privata supera mezlernejo en Massachussets pretiga por Universitato Harvard –, nun lingvistika esplor-asistantino de IALA. Ŝia sperto en Eŭropo gravas por informi la usonan publikon, ke en pluraj lernejoj tie Esperanto estas instruata kiel "initial language course" (komenca lingvokurso), ankaŭ ĉar temas pri la sola artefarita lingvo kun abundo de manlibroj, legolibroj kaj vortaroj. La instruistoj de tiaj kursoj rakontis siajn spertojn al Pierre Bovet, direktoro de Instituto Jean-Jacques Rousseau kaj profesoro ĉe la Universitato de Ĝenevo, kiu en 1922 kunvenigis internacian konferencon por diskuti la rolon de Esperanto en lernejoj. Esperanto povas doni klarajn konceptojn pri la diversaj partoj de la frazo, ĉar malfacilas instrui la francan aŭ la germanan al anglalinvaj lernantoj, se ili ne kapablas bone distingi inter adverbo kaj adjektivo en la angla (Eaton 1927, 87–89).

Esperanto ankaŭ larĝigas la vortprovizon, tre grava aspekto kiam fremdlingva instruado baziĝis ĉefe sur la memorigado de vortoj. Ĝi helpas en la lernado de latin-devenaj vortoj, ĉar 80% el ĝia vortaro venas el ili, sed precipe la lernantoj komprenas kiel analizi vortojn laŭ iliaj komponantaj partoj kaj mem pensi kiel konstrui ilin. Tiu aktiviga punkto kaj la psikologia sento de atingo speciale ligas Esperanton al progresema pedagogio laŭ la person-centra modelo de Dewey aŭ Maria Montessori, kiel Eaton povas atesti dank' al sia persona sperto. Heredaĵo de mensa disciplino kiel pozitiva influo sur nerilataj fakoj videblas en la intereso pri geografio, en la edukado al monda civitaneco kaj en la kapablo superi stereotipojn kontraŭ aliaj gentoj, kiel estis la japanoj por tiamaj usonaj infanoj (Eaton 1927, 89–92).

Eaton rakontas kiel ŝi mem povis observi lernejan instruadon de Esperanto en Britio, kiu sukcese faciligis la lernadon de la franca kaj pensigas, ke indus instrui Esperanton por superi la ĝeneralan malkontenton pri lingvoinstruado. Ŝi substrekas sian sperton en privataj lernejoj por montri kiel Esperanto povus trovi lokon en instruplanoj, anstataŭ jaro aŭ semestro de la franca. La aĝo inter 10 kaj 12 plej taŭgas por komenci ĝian

lernadon, antaŭ ol lerni la latinan aŭ komenci gramatikan studon de alia lingvo. Tiaj eksperimentoj jam ekis ankaŭ en usonaj privataj mezlernejoj, dank' al la studentoj, kiuj sekvis someran kurson ĉe Universitato Columbia, kaj interesataj lingvoinstruistoj povus fari la samon. Eblas realigi diversajn specojn de eksperimentoj, taŭge kontrolitaj, kaj oni povas kontakti IALA por informoj kaj materialoj. Eaton fine aparte mencias sian "general Language Course with Esperanto as a basis" (ĝenerala Lingvokurso kun Esperanto kiel bazo) kiu jam ekzistis en mimeografa formo kaj kiu iĝas centra en ŝiaj sekvaj artikoloj (Eaton 1927, 93–94).

Thorndike estas persone menciita en la sekva artikolo, tri jarojn post la fino de liaj eksperimentoj por IALA, kies rezultojn Eaton rakontas, substrekante ilian objektivecon. La artikolo malfermas la unuan numeron de la jaro – granda atingo, al kiu sendube kontribuis la famo de la psikologo kaj la prestiĝo de lia Instruista Fakultato. Laŭ Thorndike merito de artefarita lingvo estas, ke ĝiaj komponantaj elementoj estas relative malmultaj kaj sufiĉe ofte ripetataj por stimuli komparon. Tio kreskigas konscion en la lernantoj pri la ĝeneralaj lingvaj taskoj kaj intereson pri la maniero, en kiu hindeŭropaj lingvoj plenumas ilin. Tiel artefarita lingvo pretigas lerni naturajn lingvojn (Eaton 1934, 1). Eaton daŭre strebas trovi lernejojn interesatajn partopreni en eksperimentoj, rakontante kiel ili plejparte okazis en privataj lernejoj, kun malgrandaj klasoj kaj selektitaj lernantoj. La rezultoj pruvis lernofaciligon rilate al aliaj lingvoj kaj progreson en la denaska lingvo. Eaton provizas objektivajn testajn rezultojn, sed ankaŭ rimarkojn de klas-instruistoj, substrekante la avantaĝon por la plej malrapidaj lernantoj. La lernantoj studis "a general language course, using a constructed language at its basis" (ĝeneralan lingvokurson, uzantan konstruitan lingvon kiel sian bazon). Temas pri lernolibro, kiun Eaton speciale pretigis por la eksperimentoj. La enkonduko prezentas en la angla la abstraktan ideon de ĝenerala lingvo kaj rakontas la historian evoluon de la ĉefaj eŭropaj lingvoj, dum la korpo estas rakonto en Esperanto, ĉiam prezentata kiel latin-devena lingvo (Eaton 1934, 2–3).

Bedaŭrinde la reagoj de legantoj, kiuj mislegis tiun artikolon kiel varbadon por la adopto de specifa internacia helplingvo, igis Eaton distanciĝi de Esperanto. En sia sekva eseo, ŝi skribas pri si mem:

> She does not advocate the adoption of Esperanto as an international language but does advocate its use as a medium for an orientation course in language study. (Eaton 1938, 595)
>
> (Ŝi ne rekomendas la adopton de Esperanto kiel internacia lingvo, sed ŝi rekomendas ĝian uzon kiel ilon por orientiga kurso en lingvostudado.)

Fakte, ne estis la oficiala politiko de IALA aparte promocii iun ajn internacian lingvon, sed nur studi ilin por trovi la plej taŭgan por ĝenerala adopto aŭ mem krei ĝin. La artikolo de 1943 nur montras kiel Eaton fine pretigis kurson bazitan sur vortlistoj en diversaj eŭropaj lingvoj, flankenlasante sian ĝeneralan lingvokurson surbaze de Esperanto (Eaton 1943).

Ŝia elekto de la etikedo "Ĝenerala Lingvokurso" montras, ke Eaton kapablis funde kompreni la tendencojn en la mondo de usonaj instruistoj kaj prezenti sian kontribuon en la tiamaj aktualaj terminoj. La koncepto de "Ĝenerala Lingvokurso" estis tre diskutata inter instruistoj en la malfruaj jaroj 1920, kiam edukistoj kaj psikologoj akre kritikis la mankon de atingoj de la ordinara du-jara lingvoinstruado. Ĝi naskiĝis kiel paralelo de la kurso pri Ĝenerala Scienco, kiun oni ĵus enkondukis en la progreseman instruplanon (Falk 1999, 51). Sed edukistinoj, delonge minoritataj en vira mondo, ĝin speciale brakumis en ĝiaj multaj variaĵoj. Artikolo de Lilly Lindquist por *Modern Language Journal* en 1940 rakontas la originon de la koncepto. Jam en 1918 eksperimento en Detroit anstataŭigis unu jaron de instruado de la angla per ĝenerala lingvokurso, kiel esploro por determini la kapablojn de la lernantoj pri lingvolernado. Tiu kurso portis la studon de lingvistiko al la nivelo de mezlernejanoj, por komprenigi al ili la gravecon de lingvo. Ĝi altigis la konscion pri lingvo, kun lernofaciligaj efikoj, sed ĝi ankaŭ disvolvis socian konscion, helpante la akcepton de fremdlandanoj en Usono, igante la lernantojn fieraj je sia deveno kaj samtempe pli patriotaj. Laŭ Lindquist, la kurso ne restis en la klasĉambroj, sed stimulis interagojn kun aliaj studobjektoj kaj intereson en najbarejoj ekster la lernejo mem (Lindquist 1948).

En 1934 Eaton asertas, ke ĝenerala lingvokurso utilas ankaŭ kiel prognozo por selekti la studentojn, kiuj ne sukcesus en lingvolernado kaj senutile deprimiĝus (Eaton 1934, 4). Tiu ideo revenas en la artikolo de 1938, kie Eaton klopodas trankviligi la instruistojn, kiuj timas perdi laboron pro la enkonduko de tia kurso. Fakte, per ĝi ili povas veki la intereson de la lernantoj pri posta studo de naturaj lingvoj, samtempe komprenante, kiuj inter ili ne povos sukcesi kaj nur ĝenos la progreson de la aliaj. Kelkaj el tiuj ne tiom talentaj lernantoj progresos sufiĉe por povi lerni duan lingvon, sed ankaŭ la aliaj gajnos de la ĝenerala lingvokurso, ĉar ili povos kompreni kiel funkcias ilia denaska lingvo, sen devi suferi je malkuraĝiĝo pro lernado por ili tro malfacila (Eaton 1938, 595–597). En niaj tempoj de inkluzivemo tiu prognoza sinteno estas eble iom ŝoka, sed ankaŭ laŭ Frank kelkaj lernantoj devus nur lerni Esperanton, ĉar natura lingvo estus tro malkuraĝiga por ili, dum Esperanto ebligos jam formi kontentigajn internaciajn rilatojn.

Esperanto estis tiam uzata en enir-testo por mezuri perspektivajn kapablojn en lingvolernado ankaŭ ĉe la Ŝtata Universitato de Iowa en Usono, kiel pli akurata antaŭvidilo ol la ĝeneralaj testoj de Intelekta Kvociento (Feder 1948). Do, Eaton ne estis la sola, kiu proponis Esperanton kiel prognozon por sekva lernado. Sed multaj edukistoj ne akceptis la efikon de ĝeneralaj lingvokursoj en progresemaj lernejoj por antaŭvidi la sukceson en sekva lingvolernado. Ili konsideris la kurson malbona kunmeto de diversaĵoj sen scienca valoro kaj nura perdo de tempo. Wilton W. Blancké, en artikolo unue publikita en *The German Quarterly* en 1939 kaj republikigita en la antologio de Newmark en 1948, konsideris la kurson de Eaton pli serioza ol aliajn ĝeneralajn lingvokursojn kun prognoza celo, ĉar ĝia valoro estis pruvita de objektivaj testoj (Blancké 1939/1948). Sed, malgraŭ la virtoj de Esperanto, li persone kontraŭis la uzon de artefarita lingvo:

> One inevitably prefers a living bloom, with all its thorns and bugs, to a synthetic flower. (Blancké 1939/1948, 346)
>
> (Oni neeviteble preferas vivantan floron, kun ĉiuj ĝiaj dornoj kaj insektoj, al sintetika floro.)

Temas pri la sama organisma metaforo, kontraŭ kiu Sapir devis batali en la kampo de lingvistiko por akiri konsideron por siaj interlingvistikaj esploroj. Tamen Blancké estis fakte proponanta ion tre similan al Eaton, t.e. kurson, kiu povus jam esti valora en si mem ankaŭ por lernantoj ne tiom talentaj pri lingvolernado. Li nur bazigis sian proponon sur la reformulado de "ĝenerala lingvokurso" rekte kiel lingvistika kurso, sen la helpo de Esperanto. Do, li devis aparte marki sian diferencon de Eaton por povi disvolvi sian argumenton (Blancké 1948).

Tio estis la cigna kanto de "Ĝeneralaj Lingvokursoj". Ili estis tro ligitaj al progresema edukado de privataj lernejoj kaj al la reformoj de edukistoj, kiuj substrekis plezuran kaj personan lernosperton pli ol penigan disciplinon, kvankam la rezulto estis laŭ multaj tro diluita kaj senutile temporaba. La sento, ke fremdlingvoj ne estis sufiĉe regataj, eksplodis en Usono, kiam ĝi eniris la Duan Mondmiliton kaj heredis la britan mondimperion sen taŭga preparo. De 1942 la intensiva programo de lingvoinstruado de la armeo, bazita sur ĝislaciga parola praktikado kun denaskuloj, ŝajnis funkcii por la novaj celoj kaj donis multe da espero al nova generacio de instruistoj pri la praktika sukceso de la fako. Universitato Columbia, kvankam ĉiam grava, ne plu estis la motoro de tiu evoluo, kiu tre rapide disvastiĝis al multe da aliaj universitatoj tra la lando. Kiel montras la antologio de Newmark, multe da entuziasmo bonvenigis tiun direkton, kiu donis novan rolon al lingvoinstruado en la

kunteksto de la altigo de la deviga lerneja aĝo. Thorndike kaj Eaton efektive faris siajn eksperimentojn pri Esperanto dum tempofenestro, kiam ili povis kapti la atenton de lingvoinstruistoj kaj de la klera publiko. La eksperimento pri baza lingvoinstruado de Eaton en 1943 ne plu uzis Esperanton, sed jam forpasis la tempo, kiam ĝi povintus esti signifoplena.

4 Konkludo

Kiam ni hodiaŭ citas la rezultojn de eksperimentoj pri la facila lerneblo kaj lernofaciligo de Esperanto, ni ofte legas ilin abstrakte, kiel se ili validus ĉiam, en kiu ajn kunteksto. Tio certe helpas la propagandon de Esperanto teni alta sian torĉon. Sed, se ni forgesas legi tiujn datumojn en ilia originala situacio, ni ne vere komprenas ilian valoron por iliaj samtempuloj, kiuj donis al ili pli larĝan signifon trans Esperantujo. Ni havas la gravan kontribuon de Falk rilate al la lingvistikaj debatoj ene kaj ekster IALA. Sed mankis ĝis nun retorika studo pri la signifo de la eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton en la kunteksto de la evoluoj de la maniero paroli pri lingvoedukado fare de la homoj, kiuj profesie laboris, esploris kaj verkis pri ĝi. Mi esperas, ke mi almenaŭ parte plenigis tiun truon.

Mi montris la gravan rolon de Thorndike en la debatoj pri "mensa disciplino", kiu en la nova scienca etoso iĝis pli ligita al specifaj transferoj ol al la plena disvolvo de la tuta homa personeco, kiel ĝi aperis dum jarcentoj rilate al la lernado de la latina. Lia studo pri la eraroj en la lernado de Esperanto akiras novan lumon ene de tiu granda debato en la psikologio de edukado. Eaton klopodis repreni kelkajn virtojn de la antikva "mensa disciplino", kiuj malaperis en la objektiva kalkulo de transferoj, substrekante la fakton, ke Esperanto estas "latin-devena" lingvo, helpas formi senton de mond-civitaneco kaj superi antaŭjuĝojn kontraŭ aliaj gentoj. Ŝia ĝenerala lingvokurso estis plej populara kiam ŝi uzis Esperanton kiel la bazon de sia lernolibro, ankaŭ dank' al ŝia sinprezento kiel eŭrope edukita, sperta instruistino. La komentoj de instruistoj, kiujn ŝi citas aldone al la eksperimentoj, donas homan reliefon al ŝia rakonto kaj sentigis ŝin proksima al ŝia publiko, malgraŭ ŝia rolo ĉe IALA. Paradokse, kiam ŝi ne plu parolis pri Esperanto kaj fokusiĝis pri frekvenc-studoj de vortaroj de naturaj lingvoj, la stelo de IALA estis falanta en la eduka panoramo. Ĝi ankaŭ malpli brilis en la lingvistika kampo, kie tamen ĝi fine produktis sian Interlingvon, ĝuste uzante la plurlingvan frekvenc-vortaron, kiun Eaton disvolvis por sia ĝenerala lingvokurso.

Mia studo kritikas kaj suplementas tiun de Falk. Mi ne samopinias, ke oni povas simple aserti, ke la interlingvistikaj studoj de IALA suferis pro la kreskanta atento pri la bezonoj de edukado ene de la asocio. Tiu tro

klara opozicio inter lingvistoj kaj lingvoinstruistoj ŝajnas simpla antaŭdato de nunaj zorgoj. Fakte, la kampo de edukado mem tiam dividiĝis inter edukistoj/psikologoj kaj lernejaj instruistoj, kiuj ofte estis lingvistoj, ĉar universitataj postenoj malmultis. Krome, oni ne povas diri kiel Falk, ke la "ĝenerala lingvokurso" de Eaton malaperis post 1934, ĉar ĝi fakte pludaŭris sub la nomo de "orientiga kurso pri lingvo" almenaŭ ĝis 1938. Ĉefe, mia perspektivo donas pli da atento al la evoluoj kaj debatoj pri edukado en la koncernaj jaroj kaj montras kiel miaj du protagonistoj – Eaton kaj Thorndike – sukcese partoprenis en ili, precipe en la jaroj, kiam iliaj esploroj rekte temis pri Esperanto.

Estus certe necese daŭrigi tiun ĉi esploradon, relegante la sekvajn eksperimentojn pri la facila lerneblo kaj lernofaciligo de Esperanto en la ŝanĝantaj retorikaj situacioj de la mondo de edukado. Mi komencis fari tiun laboron en mia libro pri lernofaciliga Esperanto (Madella 2023a, 2023b), sed mi nur sukcesis montri la pinton de la glacimonto. Estus interese pensi, ĉu vortoj kiel "transfero" kaj "orientiga", kiuj ofte aperas en la sekvaj eksperimentoj, akiris iel malsaman signifon, kiam ili malproksimiĝis de la originaj debatoj pri edukado en la Usono en la jaroj 1920–1930 por eniri en aliajn kuntekstojn. Mi lasas tiujn gravajn taskojn al sekvaj esploroj kaj al la esperebla helpo de pliaj esploristoj, kiuj interesiĝas pri la sama direkto. Fine, indus pensi, ĉu ĝenerala lingvokurso bazita sur Esperanto povus denove havi sencon en nia nuntempo, kiam la studo de la latina iĝis eĉ pli malgrava kaj la instruado de la angla en eŭropaj landoj klopodas fariĝi kiel eble plej plezur-dona kaj bazita sur parolado kaj praktikaj agadoj. Iom malaperis la kapablo fare de instruistoj peti disciplinan studon de gramatikaj reguloj. Kiam Corsetti substrekis la valoron instrui Esperanton gramatike, li estis verŝajne pensanta pri tio. Ĉiukaze tiuj forgesitaj spertoj povas alporti al ni novajn ideojn por antaŭeniri ĉiam sur la ŝultroj de gigantoj kaj tiel vidi pli malproksimen.

Bibliografio

Bishop, Jennifer. 1995. "Ekparoli." *Internacia Pedagogia Revuo* 25, kajero 2: 15–16.

Bitzer, Lloyd F. 1968. "The Rhetorical Situation." *Rhetoric and Philosophy* 1, kajero 1: 1–14.

Blancké, Wilton W. 1939. "General Language as a Prognosis of Success in Foreign Language Study." *The German Quarterly* 12, kajero 2: 71–80 – represo. 1948. En *Twentieth Century Language Teaching: Sources and Readings* redaktis Maxim Newmark, 343–350. New York: The Philosophical Library.

Buchanan, Milton Alexander kaj Earle Douglas MacPhee. 1948. "Factors Affecting Learning." En *Twentieth Century Language Teaching: Sources and Readings,* redaktis Maxim Newmark, 237–247. New York: The Philosophical Library.

Burnham, John C. 1972. "Thorndike's Puzzle Boxes." *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 8, kajero 2: 159–167.

Eaton, Helen S. 1927. "The Educational Value of an Artificial Language." *The Modern Language Journal* 12, kajero 2: 87–94.

Eaton, Helen S. 1934. "Experiments in Language Learning." *The Modern Language Journal* 19, kajero 1: 1–4.

Eaton, Helen S. 1938. "An Orientation Course in Language." *The Modern Language Journal* 22, kajero 8: 595–598.

Eaton, Helen S. 1943. "A New Course in Basic Language." *The Modern Language Journal* 27, kajero 8: 578–581.

"Esperanto Activity in North America." 1931. *Amerika Esperantisto / The American Esperantist* 43, kajero 3: 53–57.

Falk, Julia S. 1995. "Words Without Grammar: Linguists and the Auxiliary Language Movement in the United States." *Language & Communication* 15, kajero 3: 241–259.

Falk, Julia S. 1999. *Women, Language and Linguistics: Three American Stories from the First Half of the Twentieth Century*. New York: Routledge.

Feder, Daniel D. 1948. "The Use of Iowa Placement Examination in Foreign Language Instruction." En *Twentieth Century Language Teaching: Sources and Readings,* redaktis Maxim Newmark, 473–479. New York: The Philosophical Library.

Fisher, Alexandra. 1921. "Modern languages by way of Esperanto." *Modern Languages* 2, kajero 5–6: 179–182.

Frank, Helmar. 1979. "La esencaj trajtoj de la Paderborna modelo por la lingvoorientig-instruado." En *Einführung in die Interlinguistik*, redaktis Tazio Carlevaro kaj Günter Lobin, 173–174. Alsbach: Leuchtturm-Verlag.

Hullfish, Henry Gordon. 1963. "Excerpt from 'Aspects of Thorndike's Psychology in Their Relation to Educational Theory and Practice (1926.)'" *Educational Theory* 13, kajero 3: 225–234.

Joncich, Geraldine. 1966. "Complex forces and neglected acknowledgments in the making of a young psychologist: Edward L. Thorndike and his teachers." *Journal of the History of the Behavioral Science* 2, kajero 1: 43–50.

Lindquist, Lili. 1948. "General Language." En *Twentieth Century Language Teaching: Sources and Readings,* redaktis Maxim Newmark, 338–342. New York: The Philosophical Library.

Madella, Alessandra. 2023a. *L'esperanto: Facilità di apprendimento e aiuto nello studio di altre lingue*. Pisa: Edistudio.

Madella, Alessandra. 2023b. *Esperanto: Facile lernebla kaj helpo en la studo de aliaj lingvoj*. Pisa: Edistudio.

Newmark, Maxim, red. 1948. *Twentieth Century Language Teaching: Sources and Readings*. New York: The Philosophical Library.

"Otto Jespersen and an International Auxiliary Language." 1943. *Nature* 152, kajero 9: 324.

Tellier, Angela, red. 2012. *Esperanto as a starter language for child second-language learning in the primary school*. Barlaston: Esperanto UK.

Thorndike, Edward Lee. 1931. "On the learning of rules in the study of a foreign language." *The German Quarterly* 4, kajero 3: 89–95.

Tomlison, Stephan. 1997. "Edward Lee Thorndike and John Dewey on the Science of Education." *Oxford Review of Education* 23, kajero 3: 365–383.

Weisert, John Jacob. 1939. "Foreign Languages as Mental Discipline: A Survey." *The German Quarterly* 12, kajero 2: 61–70 – represo. 1948. En *Twentieth Century Language Teaching: Sources and Readings,* redaktis Maxim Newmark, 88–97. New York: The Philosophical Library.

Wooley, Elmer Otto. 1948. "Five Decades of German Instruction in America." En *Twentieth Century Language Teaching. Sources and Readings,* redaktis Maxim Newmark, 67–79. New York: The Philosophical Library.

Pri la aŭtoro

Alessandra Madella, el Parmo, Italio, studis Japanajn Lingvon kaj Literaturon en Italio kaj Japanio kaj doktoriĝis pri Komunikaj Studoj (Retoriko) ĉe la Universitato de Iowa en Usono. Ŝi estas profesoro de la Esperanta Fako ĉe Zaozhuang-a Universitato en Ĉinio kaj aŭtoris libron pri lernofaciliga Esperanto.
Retadreso: aminafuji2@yahoo.it
ORCID-numero: 0009-0000-5541-6976

About the author

Alessandra Madella, from Parma, Italy, studied Japanese Language and Literature in Italy and Japan, and received her PhD in Communication Studies (Rhetoric) from the University of Iowa, US. She is a professor of the Esperanto Major at Zaozhuang University, China, and she wrote a book on propedeutic Esperanto.

Sull'autrice

Alessandra Madella, nata a Parma, ha studiato Lingua e Letteratura Giapponese in Italia e in Giappone e ha un dottorato in Studi sulla comunicazione (Retorica) dall'Università dell'Iowa, Stati Uniti. È professoressa del corso di laurea in Esperanto presso l'Università di Zaozhuang, Cina, e ha scritto un libro sull'esperanto propedeutico.

Thorndike and Eaton's Esperanto Experiments in the Debates on Language Education

Abstract: Out of a century of experiments on Esperanto learning, experts still highly value those of psychologist Edward Lee Thorndike of Columbia University. His experiments for the International Auxiliary Language Association (IALA) took place from 1925 to 1931 in New York and New England. These were followed by the related seven-year experiment on Esperanto-based "General Language" courses by Helen S. Eaton. Where does the lasting attention to Thorndike's results among the educated public come from? The international reputation of the psychologist himself was certainly crucial, as was the financial power and extensive connections of Alice Vanderbilt Morris, founder of IALA, which matched the educational experiments with a scientific program of interlinguistic research. However, I argue that the main reason for the lasting influence of Thorndike and Eaton's experiments was their ability to speak to an audience of American educationalists and language teachers, sharing their same terms and actively participating in their trends and debates.

Keywords: Esperanto; Esperanto experiments; Edward Lee Thorndike; Helen Slocomb Eaton; General Language course; Debates on language education.

Gli esperimenti sull'Esperanto di Thorndike e Eaton nei dibattiti sull'educazione linguistica

Riassunto: Dopo un secolo di esperimenti sull'apprendimento dell'esperanto, gli esperti apprezzano ancora particolarmente quelli dello psicologo Edward Lee Thorndike della Columbia University. I suoi esperimenti per l'International Auxiliary Language Association (IALA) si svolsero dal 1925 al 1931 a New York e nel New England, seguiti nei sette anni successivi da quello di Helen S. Eaton su corsi di "General Language" basati sull'esperanto. Da dove viene la continua attenzione ai risultati di Thorndike da parte del pubblico colto? Ebbero sicuramente una grande importanza la fama internazionale dello psicologo, così come il potere finanziario e le vaste connessioni di Alice Vanderbilt Morris, fondatrice della IALA, che accompagnava gli esperimenti didattici con un programma scientifico di ricerca interlinguistica. Tuttavia, cercherò

di dimostrare che la ragione della continua influenza degli esperimenti di Thorndike e Eaton si trova soprattutto nella loro capacità di parlare a un pubblico americano di specialisti dell'educazione e insegnanti di lingue, utilizzando gli stessi termini e partecipando attivamente alle loro tendenze e dibattiti.

Parole chiave: Esperanto; Esperimenti sull'esperanto; Edward Lee Thorndike; Helen Slocomb Eaton; Corso di lingua generale; Dibattiti sull'educazione linguistica.

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees46572

Rubèn Fernández Asensio

membro de
Internacia Konsilio pri Arĥivoj / International Council of Archives
Kataluna Arĥivista Asocio / Associació de Professionals de l'Arxivística i la Gestió de Documents de Catalunya

Kontraŭ terminologio
La "arĥivista Esperanto", kiu neniam alvenis

Resumo: Por helpi esperantistojn kompreni la arĥivistajn terminojn, teorion kaj praktikon, kaj tiel pli bone akceptigi esperantajn arĥivojn, ĉi tiu artikolo revizias la terminaron proponitan de la Internacia Ĝenerala Priskriba Arĥivistika Normo (ISAD(G)) kontraŭ la diversecon de ĝenerallingvaj konceptoj en angla, franca, hispana, germana kaj kataluna, kun aparta atento al la historio kaj evoluo de la vorto kaj koncepto 'arĥivo' en diversaj lingvoj; ankaŭ la apliko de arĥivaj terminoj al informadiko estas diskutata. La komparo konkludas, ke kvankam arĥivistiko kiel fako ne bone solvis la diferencojn inter diversaj arĥivistaj tradicioj aŭ inter diversaj nekompareblaj nocisistemoj, la problemo povas kuŝi en la terminologia teorio mem kaj en la nocio de 'internacia harmoniigo', kiu ne plu estas praktikebla pro la hegemonio de la angla lingvo; tamen ankaŭ anstataŭigo de angla per Esperanto ne solvus la problemon de internacia terminologio. Ĉar arĥivistaj terminoj helpas internacian komunikon sed ankaŭ malhelpas komunikon kun la ĝenerala publiko, anstataŭ disvolvi apartan arĥivistikan terminaron en Esperanto estas proponata 'malterminigo' per interveno en ĝenerallingvaj vortaroj; ankaŭ estas proponataj konsiloj por la transdono de esperantaj arĥivoj al publikaj arĥivistoj.

Ŝlosilvortoj: Arĥivistiko; Terminologio; Kompara semantiko; Etimologio; Internacia harmoniigo

1 Enkonduko

La ekzisto (kaj pretendo) de terminologio kiel fako (kaj ankaŭ scienco) estas bazita sur la koncepto 'fako' mem, kiun francemaj kaj anglemaj esperantistoj foje nomas 'disciplino' respektive 'domajno' kaj terminologoj malofte difinas. En la esperanta terminologia literaturo de mi konata nur Jan Werner (2004) difinas ĝin: "speciala sfero de scioj, agado kaj spertoj de

homa menso, iu branĉo de scienco aŭ labor-kampo de ajna aparta profesio". Fakuloj, tio estas, kulturantoj de aparta fako, havas rajton je propra 'speciala lingvo' aŭ dialekto aparta de la 'ĝenerala lingvo'. La terminologia dialekto, ekzemple, evitas la pli ĝeneralan vorton 'koncepto' favore al 'nocio', kiun Heidi Suonuuti (1998) kaj Werner difinas kiel 'pensunuon' respektive 'unuo de konscio'.

Laŭ Mélanie Maradan (2011), en la ĝenerala aŭ ĉiutaga lingvo la rilato inter vortoj kaj realmondaj objektoj estas 'semasiologia', tio estas, eliras el antaŭekzistanta vorto, kiun parolantoj provas aposteriore difini negative per alproksimiĝo kaj kontrasto kun aliaj, dum en specialaj lingvoj estas 'onomasiologia', tio estas, fakuloj unue identigas kaj listigas la karakterizojn de ĉiu aparta objekto por krei ĝian difinon, kaj nur poste kreas taŭgan nomon por ĝi. Tiusence, la rilato inter nomo, nocio kaj objekto en specialaj lingvoj estus tiel malsama de sia ekvivalento en ĝenerala lingvo ke speciallingvaj vortoj ne estus vortoj sed 'terminoj'. Terminologio do iom similas al kreado de apriora planlingvo, kaj eble tie radikas ĝia sorĉo kaj allogo por esperantistoj, sed estas pli modesta iniciato ĉar limigas sin al vortprovizo de dialekto, anstataŭ krei tute novan lingvon kun sia gramatiko. Ĝi pli memorigas la biblian rakonton pri Adamo nomanta la bestojn de la edena ĝardeno, aŭ la diskutoj pri la arbitreco aŭ natureco de nomoj en la dialogo *Kratilo* de Platono.

Kiel lingvoplanada praktiko, terminologio deklaras sian celon plibonigi komunikadon inter fakuloj, sed kontraŭ la paradoksa prezo, ke ĝi malhelpas komunikadon ekster la fako. Tial, la formiĝo de fakoj estas socia kaj historia fenomeno simila al la formiĝo de lingvoj. Legitimante sian rajton disvolvi propran lingvaĵon, fakuloj ripetas la dramon de Babelo kaj la secesion kiu naskis naciojn el pli vastaj kaj antikvaj lingvaj komunumoj; en alia senco, ili similas al esperantistoj, kiuj ankaŭ disvolvas ekskluzivan lingvaĵon. Aliflanke, tiu ripeta movo estas ankaŭ renversa, ĉar apartigas eliton disde la popolo kaj alproksimigas ĝin al siaj samprofesiuloj el aliaj nacioj, por konsistigi internacian komunumon: do samtempa Babelo kaj Pentekosto, jen dua simileco kun esperantistoj. Dum la secesia motivo de esperantistoj estas nur internacia komunikado mem, fakuloj ankaŭ pravigas sian specialan lingvon per la aserto, ke ĝi staras ekster la arbitra varieco de naciaj kulturoj kaj eble ekster iu ajn kulturo, ĉar pretendas bazi sin sur scienca observado de la objektiva realo, eble sur Naturo mem. Tial internacia harmoniigo de specialaj lingvoj ene de la sama fako estas grava celo en si mem.

Tamen, ne ĉiuj fakoj estas same ekipitaj por legitimi sian lingvon. Por naturaj sciencoj kiel medicino aŭ teĥnikaj fakoj kiel inĝenierio, la uzo de nekomprenebla ĵargono nur plifortigas ilian jam ekzistantan aŭtoritatecon kaj prestiĝon. En la kazo de lingvistiko kaj juro, la propra lingvaĵo estas

nemalhavebla parto de ilia aŭtonomeco kaj sendependeco. Ekzistas aliaj fakoj por kiuj speciala lingvo estas preskaŭ lukso, ĉar ili apenaŭ leviĝis de la statuso de simplaj metioj kaj ankoraŭ batalas por gajni respekton kaj financadon de la registaroj kaj la ĝenerala publiko; por tiaj fakoj, la malfacileco komuniki ekster siaj limoj estas malavantaĝo pli ol avantaĝo. Unu el ili estas arĥivistiko. Ĉi tiu artikolo fontas el mia sperto kiel novbakita arĥivisto kaj ankaŭ el mia sperto kiel tradukinto de la Universala Deklaracio pri Arĥivoj (CIA s.j.), baza propaganda dokumento de mia fako per kiu arĥivistoj provas komuniki kun la publiko kaj veki pli da atento.

La terminologio de arĥivistiko, kaj ĉefe ĝia nociaro aparte interesas esperantistojn, ĉar en la lasta jardeko pli kaj pli da esperantaj arĥivoj, bibliotekoj kaj kolektoj estas transdonataj al la gardado kaj respondeco de neesperantaj arĥivistoj, kiel la arĥivoj de Universala Esperanto Asocio kaj Esperanto-France. Ĉar la tendenco kreskos, tre gravas por esperantistoj kompreni kiel arĥivistoj pensas kaj kiel esperantistoj aperas al ili. Por faciligi la komunikadon inter arĥivistoj kaj esperantistoj, ĉi tiu artikolo ankaŭ celas meti la bazon de esperanta arĥivista terminologio.

2 Dokumentoj kaj dosieroj

Unue, ni ekzamenu la ĝeneralajn lingvojn por konstati ilian ĥaoson kaj konfirmi, ĉu ankaŭ arĥivistiko bezonas terminologian harmoniigon. Krom la koncepto ‘arĥivo’, kiun ni diskutos poste, ankaŭ aliaj gravas por la arĥiva laboro, el kiuj verŝajne la plej baza estas ‘dokumento’. Ĝi estas tre disvastiĝinta kaj ŝajnas universala, eĉ natura. Kiel derivaĵo de Latino ‘*docere*’ (instrui), en klasika kaj mezepoka Latino ĝi signifis ‘modelon’, ‘ekzemplon’ uzatan por instruado, kaj nur duarange ‘pruvon’. La humanistoj reenkondukis ĝin en la latinidajn lingvojn, tiel frue kiel la 13an jarcenton en la francan kaj katalunan, sed nur kiel kleran sinonimon de ‘instruo’, kaj estis en la latinidaj lingvoj mem kie ĝi evoluis al la moderna ĝenerala signifo, tiel malfrue kiel la 18an jarcenton. Ĝia prestiĝa latina aspekto faciligis ĝian disvastiĝon kaj enkondukon en aliajn lingvajn familiojn, tiel ke ‘dokumento’ eniris tre frue Esperanton kiel ‘internacia vorto’ per apliko de la 15a gramatika regulo de la Fundamento (Zamenhof 1905/1991, 56). Ĉar ĝi ne aperis en la Universala Vortaro de la Fundamento, ni ne disponas Zamenhofan tradukon al la kvin kontrollingvoj de la Unua Libro, sed povas esti certaj ke ĉiuj kvin tradukoj uzus la saman latinan radikon.

La unueco, tamen, estus nur ŝajna, ĉar la vorto ne signifas tute la samon ĉie. En plimultaj nelatinidaj lingvoj la latina radiko ne forbalais indiĝenajn vortojn kun simila signifo, kiel la germana ‘*Urkunde*’, kiuj precizigas kaj malvastigas la signifon kaj uzatecon de la latinaĵo, dum en latinidaj lingvoj

la signifo de ‘dokumento’ estas multe pli ĝenerala ĉar ĝi ne konkuras kun aliaj vortoj. En ĉiu nelatinida lingvo la kontrasto inter latinaj radikoj kaj indiĝenaj ekvivalentoj stabiliĝis unike malsame kaj laŭ malsamaj nuancoj. La angla lingvo provizas bonan ekzemplon. Kvankam devenantaj el la franca, la anglaj vortoj ‘*record*’ kaj ‘*file*’ estas dokumentitaj jam en la 14a respektive 15a jarcentoj, dum ‘*document*’ ne aperas ĝis 1727 kaj ankoraŭ nun estas multe malpli uzata ol la aliaj du vortoj.

Kiel jam montris Ferdinand de Saussure (1916/2022, 124–135), la signifo de vorto dependas de tio kio ĝi ne estas, t. e., de ĝia kontrasto kun najbaraj vortoj. En la kazo de la esperanta ‘dokumento’ la kontrastanto estas ‘akto’, oficialigita en 1909 de la Akademio, sen difino sed kun tradukoj: france ‘*acte (théâtre, document)*’, angle ‘*act, deed*‘, germane ‘*Akt (der), Akte (die)*’, pole ‘*akt*’, ruse ‘*акть*’ (Cart 1909, 8). Se la signifo de ‘dokumento’ jam estis svaga, la malprecizeco de ‘akto’ estas ankoraŭ pli evidenta pro la fakto, ke jam en la kvin kontrollingvoj la radiko estas multsignifa. Ĝuste pro la polisemio de tiu latindevena radiko, ĝia koncerna uzo reduktiĝis en ĉiuj lingvoj al tre specifaj kazoj; en la kataluna kaj hispana, ekzemple, ‘*acta*’ estas uzata praktike nur en la senco de protokolo de asembleo aŭ kunveno, dum en la angla ‘*act*’ estas nur leĝo aprobita en parlamento. Ĉar tiel diversaj kazoj ne estas akordigeblaj, la esperanta ‘akto’, bone kontrastanta kun ‘ago’, akiris pli ĝeneralan signifon ol en la kontrollingvoj; rapide stabiliĝis memstara nociaro kiu ne rekte paŭsas difinitan nacian lingvon kaj distingas dokumentojn ĉefe laŭ jura valoro. Jam en 1909 la Plena Vortaro de Émile Boirac (1909) difinis ‘dokumenton’ kiel “sciigan, instruan, pruvan paperon” kaj ‘akton’ kiel “oficialan dokumenton”.

Por serĉi ekzemplon pri la nekomparebleco de la esperanta kaj la naciaj nociaroj, ni denove rigardu al la angla, kaj pli precize al la difino de ‘*record*’ en la Oksforda Vortaro:

> I. 1. (Law) The fact or attribute of being, or of having been, commited to writing as authentic evidence of a matter having legal importance, specially as evidence of the proceedings or verdict of a court of justice.
> (Simpson kaj Weiner 1989, vol. XIII, 359)

> (I. 1. [Juro] La fakto aŭ karakterizo esti registrata aŭ registrita skribe kiel aŭtenta pruvo de afero leĝe grava, precipe kiel atesto de la proceso aŭ verdikto de justica tribunalo.)

Sekve ‘*record*’ tre proksimas al la signifo de ‘akto’ kaj, en la senco de konservinda dokumento, al ‘arĥivaĵo’, kaj ne estas hazardo ke tiu vorto estas pli preferata ol ‘*archives*’, kiu estas pli moderna pruntaĵo, por nomi arĥivejojn publikajn aŭ privatajn: ‘*public records*’, ‘*records office*’, ‘*records*

department'... Aliflanke, ĉar '*record*' estas multe pli ofta kaj ĝenerala vorto ol '*document*', eblas ankaŭ aserti ke en Esperanto la uzado de 'akto' kaj 'dokumento' estas proporcie inversa; tial, la anglaj kaj la esperantaj vortoj ne estas ekvivalentaj.

Arĥivistoj ne laboras nur sur unuopaj aktoj aŭ dokumentoj, sed devas ankaŭ grupigi ilin. Por tiu celo Esperanto disponas nur unu radikon: 'dosiero', enkondukita pli malfrue ol 'dokumento' aŭ 'akto' kaj ankoraŭ atendanta oficialigon. La Plena Ilustrita Vortaro difinas ĝin "kolekto da aktoj, dokumentoj, notoj, ks, rilataj al unu afero aŭ unu persono, k ordinare entenataj en unu kovertego" (Waringhien 1970/1987, 67). La mencio pri notoj eĥas la origine vastan signifon de la franca '*dossier*', kiu signifis 'koverton' kaj nun 'dokumentaron' pli ol 'aktaron': kiu ajn povas krei dosieron kolektante dokumentojn rilatantajn al iu temo aŭ persono. Kvankam ĉi tiu franca vorto disvastiĝis internacie, por arĥivistoj pli utilus vorto komparebla al la hispana kaj kataluna '*expediente*' resp. '*expedient*'. Ili indikas la tuton de dokumentoj produkitaj de administracio dum la solvado de unu administra afero, el kiuj ofte estas daŭre konservata nur la lasta decida akto, dum '*serie/sèrie*' estas la tuto de '*expedients*' sisteme produktitaj en la solvado de diversaj aferoj per apliko de la sama administracia normo.

Kvankam francaj arĥivistoj konas kaj uzas la vorton '*série*' en tiu senco, en la franca ne ekzistas rekta ekvivalento de '*expedient*', ĉar la franca '*dossier*' estas simpla dokumentujo kaj ne nepre enhavas aktojn produktitajn per apliko de iu publikjura proceduro. Siaflanke, la angla '*file*' estas komparebla al '*expedient*' ĉar povas esti komprenata de anglalingvanoj kiel ujo aŭ kolekto de paperaj '*records*'; komparebla sed ne ekvivalenta, tial ke '*file*' estas multe pli ofte uzata en la angla ol '*expedient*' en la kataluna, povas indiki ankaŭ privatajn dokumentarojn, kaj povas ankaŭ signifi tutsimple 'dokumentojn' pli ol 'aktaron', ĉar preskaŭ ĉiam estas uzata plurale ('*files*'). Eblas do diri ke, kie la kataluna aŭ hispana bezonas nur la vorton 'dokumento', en la angla necesas elekti inter '*record*', '*file*' kaj '*document*' laŭ la kunteksto. Kvankam anglistoj (ĉar tia -ismo ja ekzistas) laŭdegus tiun riĉecon kiel pruvon ke la angla meritas hegemonion, la sama pedanteco, se renkontita en alia lingvo, kaŭzus plendojn pri arboj kaŝantaj arbaron.

Pro ilia baza nekomparebleco, la provoj internacie harmoniigi la arĥivistajn noci-sistemojn ne estas aparte konvinkaj. En 1994 la Internacia Konsilio pri Arĥivoj eldonis la unuan internacian arĥivistan normon, la Ĝeneralan Internacian Normon pri Arĥiva Priskribo (*International Standard for Archival Description (General)* aŭ ISAD(G), ICA 2000), unue en franca kaj angla, poste en aliaj 15 lingvoj. Ĝi ne nur malakceptis la iberian koncepton pri '*expedient*', sed ankaŭ la vorton 'dokumento' mem; la franca '*dossier*' kaj angla '*file*' estis egaligitaj kaj hispanigitaj kiel '*unidad documental compuesta*',

dum la plej baza unuo de arĥivaĵoj estas nomita '*pièce*', '*item*' kaj '*unidad documental simple*', respektive. La solvoj por la hispana paradokse havas la avantaĝon preteri la jam ekzistantajn vortojn, dum estas malfacile por francaj kaj anglaj arĥivistoj eviti la iluzion de familiareco kaj la influon de la popolaj sencoj kaj uzoj de '*dossier*' kaj '*file*'.

Kelkaj terminoj de la ISAD(G) ŝajnas pruvoj artefarite grefti en iun lingvon nociojn kiuj simple ne ekzistas ĉar estas nek uzataj nek komprenataj de la tiulandaj arĥivistoj, kiel la angla '*series*'. Kiam Michel Duchein (1985, 109–110), ĝenerala inspektoro de francaj arĥivoj, reviziis la unuan internacian arĥivistan terminaron aŭspicitan de la Internacia Konsilio pri Arĥivoj (Evans 1984), li plendis ke traduki '*série*' kiel '*record group*' aŭ '*archive group*' estis tute malĝuste kaj trompe, ĉar la angla arĥivistiko tute simple malagnoskas la nocion de '*série*'.

La netradukebleco de ĉi tiuj bazaj vortoj kaŭzas kapdolorojn ne nur al arĥivistoj. La unuaj informadikistoj, komprenante '*record*' kiel 'dateno', decidis nomi bitajn dokumentojn '*files*', eble ĉar en la angla la substantiva uzo de '*document*' estas malofta, dum ĝia verba uzo ('dokumenti ion') estas pli vigla. Ĝuste por eviti la dubon, ĉu 'dokumentaro' estu aro de dokumentoj aŭ aro de instrukcioj por uzi programon (angle '*documentation*'), la Komputika Leksikono (Pokrovskij 1995) konsilis esperantigi '*file*' kiel 'dosiero'. Certe ankaŭ influis la inerteco kompreni 'dokumentojn' nur paperaj. La sama koncepto '*file*' estis tradukita en la hispanan kiel '*archivo*', sed en la francan kaj katalunan kiel '*fichier*', '*fitxer*' (laŭvorte 'sliparo'). Kiam iom poste informadikistoj ekuzis la vorton '*archives*' ankaŭ por iaj specialaj bitaĵoj, komenciĝis granda konfuzo por hispanlingvanoj, dum hispanoj kaj katalunoj ankoraŭ nun apenaŭ uzas la vorton '*documento*', '*document*' por bitaj dokumentoj, kiu tamen estus la plej ĝusta en tiuj lingvoj.

2.1 Harmoniigo: ĉu utopio?

La ĵus reviziita panoramo sufiĉas por montri, kiel varias la vortprovizo disponebla al arĥivistoj en diversaj lingvoj kaj kiel optimisma estas la terminologia teorio pri onomasiologio kaj pri internacia 'harmoniigo de nocioj'. Ĉiu lingvo dividas la realon siamaniere kaj ĉiu divido estas same arbitra ĉar, aparte en homaj agadoj kiel arĥivado, ne ekzistas iu 'natura' maniero dividi la mondon. Teorie tiu arbitreco mem faciligus starigon de kompromisa nociaro kaj komuna terminaro; praktike, tiu komuna terminaro estus uzebla nur se la arĥivistoj ekuzus tute novajn terminojn (kiel '*unidad documental compuesta*'), rifuzante la normalajn indiĝenajn vortojn kaj rezignante komunikon kun la publiko, dum mi jam avertis ke multaj fakoj kiel arĥivistiko socie ne povas permesi tion al si. Plia baro al iom-post-ioma

konfluigo de naciaj terminaroj en unu saman noci-sistemon estas la lokaj normoj kaj leĝoj, kiuj fundamentas la praktikojn de arĥivistoj restante ekster ilia kontrolo kaj variante de jurisdikcio al jurisdikcio.

Kompari la artefaritecon de ISAD(G) kaj de ĝiaj difinoj kun Esperanto ne estas simpla metaforo. Ne estas hazardo, ke la koncepton pri 'harmoniigo de nocioj' elpensis esperantisto, Eugen Wüster (1979, § 8.2.1.5), fondinto de terminologio. Praktika terminologia laboro nepre devas esti malpli ambicia. Evans (1984) kaj Walne (1988) nur povis kompari la francan kaj anglan vortprovizojn substrekante la malsimilecojn; tamen Duchein (1985) bonvenigis la novan vortaron "atendante la ekeston de iu arĥivista esperanto kiu ne alvenos morgaŭ".

La 'arĥivista esperanto' neniam alvenos. Intertempe, la ekskluziva uzado de la angla en akademiaj interŝanĝoj plifortikiĝis kaj nun la 'harmoniigo de nocioj' estas simpla tradukado de anglaj vortoj kaj difinoj al aliaj lingvoj. Esploristoj en anglalingvaj universitatoj, pli bone financataj, estras ĉiujn internaciajn esplorgrupojn trudante siajn prioritatojn, lingvon kaj konceptojn. En 2024, kiel volontulo, mi partoprenis laborgrupon de la Kataluna Arĥivista Asocio por katalunigi la glosaron pri arĥivistiko kaj artefarita inteligento disvolvata de la laborgrupo InterPARES (2024), kiun kunordigas profesoroj de la Universitato de Brita Kolumbio; mi estis la sola partoprenanto kun lingvistika edukiĝo, kaj la sola kiu proponis konsiliĝi kun Termcat (2026), la terminologia agentejo de la kataluna registaro. Kiam mi provis adapti la terminojn kaj iliajn difinojn al pli normala uzo de katalunaj vortoj, oni avertis min ke la "instrukcioj" estis nur rekte traduki. Pli kaj pli disvastiĝas la antaŭjuĝo, ke la angla lingvo en si mem estas strukture kaj kulture pli riĉa kaj taŭga por scienco. Konata usona profesorino vortumis tiun opinion tre eksplicite:

> Significant new and linguistically nuanced archival terminology has been coined in English, a richly expressive language [...] but it is unclear how, if at all, such concepts and the words through which they are expressed might translate into other languages or to countries with very different archival experiences. Difficulties immediately arise when translating complex and socio-politically-contingent concepts from English into Croatian, a linguistically less rich minority language, but one where quite different professional concepts using similar terminology already exist. (Gilliland kaj Štefanac 2018)

> (Rimarkinde nova kaj lingve nuancita arĥiva terminologio estas kreita en la angla, riĉe esprimpova lingvo [...], sed ne klaras kiel, se entute, tiuj konceptoj kaj la vortoj esprimantaj ilin povas esti tradukataj en aliajn lingvojn aŭ en landoj kun tre malsamaj arĥivaj spertoj. Tuj aperas

> malfacilaĵoj en la traduko de kompleksaj kaj socipolitike kontingencaj konceptoj el la angla al la kroata, lingvistike malpli riĉa minoritata lingvo, en kiu tamen jam ekzistas sufiĉe malsimilaj profesiaj konceptoj uzantaj similajn terminojn.)

Estas sufiĉe surprize, ke tiun frazon kunsubskribis kroatino. Anglakapablaj profesoroj en la lingva periferio fariĝas kolonia peranto, kiu transdonas al siaj malpli kosmopolitaj samlandanoj la teoriojn fabrikatajn kaj disvendatajn el la prestiĝaj universitatoj de la lingva centro por loka konsumado. Multaj praktikantaj arĥivistoj, tamen, estas sane konservativaj kaj skeptikaj rilate al la konfuzaj teorioj disvastigataj de universitatanoj en fremda lingvo. Tion paradokse konstatis la sama profesorino:

> The pressure for academics to publish in English and in international journals can also result in ruptures of what we maintain should be an organic relationship between the academic field and professional practice, where the professional field increasingly does not read the same literature, attend the same conferences and institutes, or even work or publish in the same languages. (Gilliland, McKemmish kaj Lau 2016, 29)
>
> (La premo por ke universitatanoj publikigu en la angla kaj en internaciaj revuoj ankaŭ povas kaŭzi rompojn en tio kio niaopinie devus esti organa rilato inter akademia agado kaj profesia praktiko, kie la profesiuloj ne plu legas la saman literaturon, partoprenas la samajn konferencojn kaj institutojn, aŭ eĉ laboras kaj publikigas en la samaj lingvoj.)

Kiel la esperantista propagando, la teorio de terminologio formiĝis antaŭ la 'fina venko' de la angla kaj akre malharmonias kun la nuntempa socikultura realo. Aliflanke, anstataŭigo de la angla per Esperanto evitus lingvan imperiismon sed ne solvus la defion de internacia terminologio. Ĉar Esperanto ne estas apriora onomasiologia lingvo, ĝia baza vortprovizo disponebla al arĥivistoj formiĝis hazarde, kreante unikan miksaĵon. Plie, se oni enkondukus novajn vortojn por nocioj el plej diversaj arĥivistaj tradicioj kiel '*expediente*' aŭ '*file*', la vortoprovizo de Esperanto fariĝus tiel precizega, giganta kaj neuzebla kiel se oni volus enkonduki la nomojn de ĉiuj pladoj el ĉiuj naciaj kuirartoj (kio estis foje nomita 'la bujabesa sindromo'). Estas evidente ke Esperanto, kiel ĉiuj lingvoj, kuntrenas sian bildon de la mondo kaj ne povas neŭtrale peri ĉiujn aliajn, same kiel esperantistoj havas sian propran kulturon.

2.2 Naskiĝo kaj kresko de koncepto: ‘arĥivo’

Konstatinte la diversecon de la nacilingvaj noci-sistemoj, estas jam tempo meti sub la sama lupeo la plej gravan koncepton por arĥivistoj: ‘arĥivo’ mem. Unuarigarde, kiel ‘dokumento’, ĝi ŝajnas ne bezoni internacian harmoniigon, danke al la vasta uzo de unu sama radiko: ‘arĥiv’. Ĝi kaj ĝiaj derivaĵoj estas universale uzataj tra la tuta Eŭropo kun tre malmultaj esceptoj (la hungara, la islanda, la irlanda, la litova), kaj disvastiĝis ankaŭ ekster Eŭropo, ekzemple al la araba, la hebrea, la persa, la bengala, la indonezia, la tagala kaj la japana, inter aliaj.

Por kompreni ĝian originan signifon, necesas nun ekzameni la etimologion. ‘Arĥiv-’ devenas tra la postklasika Latino ‘archivum’, de la malnovgreka ἀρχεῖον (arĥéjon). “Arĥéjon” estis la ĝenerala nomo por la oficejoj de la arĥontoj, ĉefaj magistratanoj en la grekaj civitoj, kaj sekve havis sencon najbaran al tiu de la moderna ‘urbodomo’. Ateno havis naŭ arĥontojn, kaj ĉiu el ili havis sian propran ‘*arĥéjon*’, kie laboris kaj gardis la aktojn de sia ofico por regula uzado. La plej grava ‘*arĥéjon*’ estis la *Metroon*, kie estis gardataj la aktoj de esencaj decid-organoj de la civito kiel la *Bulé* kaj la *Ekklesía*, ekvivalentaj al parlamento; konstanta ĉiutaga konsultado de tiuj aktoj estis nepra kondiĉo por la normala funkciado de la atena demokratio.

La etimologio mem substrekas la administran funkcion de la ‘*arĥéja*’: ‘arĥonto’ signifas laŭvorte ‘reganto’ kaj devenas de la sama verbo kiel ‘*arĥéjon*’: ἄρχω (árĥō), ‘regi’ aŭ ‘mastrumi’. De tiu radiko devenas ankaŭ tiel konataj esperantaj vortoj kiel ‘monarĥio’, ‘anarĥio’, ‘oligarĥo’, ‘hierarkio’, kaj aliaj. En sia origino do, la vorto indikis la normalan mastrumadon de dokumentoj, necesan por la administrado de la civito mem. Atentu, ke ne temas pri greka apartaĵo, ĉar ankoraŭ nun arĥivistoj vidas en tio sian ĉefan laboron. Ĉiu organizo publika aŭ privata, eĉ la plej malgranda, kreas dokumentojn kiujn devas mastrumi por fari ilin troveblaj kaj utiligeblaj; en tiu senco, ankaŭ ĵus kreita dokumento kuŝanta sur skribotablo estas arĥivaĵo, kaj simplaj operacioj kiel registrado, identigado kaj klasifikado (kion anglalingvanoj nomus ‘*filing*’) estas arĥivado.

Dum la Eŭropa Mezepoko, kiam la povo de la ŝtatoj, la ofteco de legokapablo kaj la produktado de dokumentoj draste reduktiĝis, la vorto ‘arĥivo’ malaperis, ankaŭ en latinidaj landoj. La humanistoj reenkondukis ĝin dum la Renesanco jam en la 14a jarcento en la itala kaj kataluna lingvoj, en la 15a en la franca, sed tiel malfrue en la hispana kaj la angla kiel 1560 respektive 1638. Tiam ĝia signifo ŝanĝiĝis, ĉar la socia rolo de la reenkondukantoj koloris ĝiajn nuancojn: ĝi ne tiom estis vorto ligita al publika aŭ privata administrado kiom al la klasika heredaĵo, al historia klereco, kaj povis eĉ havi negativan sencon, de io malnova kaj senutila.

Ĝi asociiĝis al vortoj kleraj kaj similsonaj same enkondukitaj de humanistoj kiel ‘arĥaika’, ‘arĥeologio’, ‘arĥetipo’, ktp. Ironie, la asociigo estis prava, ĉar tiuj vortoj vere devenas de la sama greka radiko ‘*árhō*’, kiu signifis ‘regi’ sed en la senco ‘esti la unua’ aŭ ‘antaŭiri’, tiel ke αρχή (‘arĥé’) povis signifi samtempe ‘komencon’ kaj ‘regadon’. La eldono de 1718 de la Vortaro de la Franca Akademio, ekzemple, bone respegulis tiun asociigon en sia difino de ‘*archives*’:

> Anciens titres, chartres, et autres papiers importants. Il se dit également Du lieu où l’on garde ces sortes de titres. (Académie française 1719)
>
> (Antikvaj atestoj, ĉartoj, kaj aliaj gravaj paperoj; loko kie oni gardas tiajn atestojn.)

Malgraŭ la kromnuancoj, unu grava parto de la signifo estis konservita: la nomo ‘arĥivo’ aplikiĝis ĉefe al publikaj aktoj, ĉar nur la publika fido atribuata al la ŝtato kaj ĝiaj reprezentantoj povis garantii la aŭtentecon de arĥivaĵoj antaŭ ĉiuj civitanoj. La publikaj aktoj meritis fidon ĉar estis gardataj en speciala loko, sub la respondeco de ŝtatoficistoj ligitaj de speciala ĵuro, alireblaj al la publiko nur sub ilia kontrolo, kaj sekve ne falseblaj. Arĥivistoj estis servantoj de la povo, kaj tipa arĥiva operacio – klasifikado – fariĝis eŭfemismo de ‘sekretigo’.[1] Ĉar aŭtentecon garantiis la gardejo, en la komenco, la sama vorto ‘arĥivo’ indikis la publikan domon kie la aktoj estis gardataj kaj la aktojn mem. Privataj organizoj kaj privatuloj povis gardi aktojn, sed ne havis ‘arĥivojn’ ĉar mankis al ili publika fidindeco. Sekve, kiel en Grekujo, arĥivoj plu estis unu el la fundamentoj de la ŝtata povo, kion la Vortaro de la Franca Akademio agnoskis nur en 1835 aldonante plian difinon:

> Il se dit aussi, dans les Administrations publiques, Des anciennes minutes, des pièces et documents que l’on rassemble et que l’on garde pour les consulter au besoin, ainsi que Du lieu où ils sont déposés. (Académie française 1835)
>
> (Ankaŭ tiel nomiĝas, en la publikaj administracioj, la antikvaj protokoloj, aktoj kaj dokumentoj kolektitaj kaj gardataj por konsulti ilin laŭ neceso, kaj la loko kie ili estas konservataj.)

Tia kompromiso bone spegulas la du funkciojn de arĥivoj: la administran kaj la historian. Pli ol antikvecon, arĥivistoj distingas la ‘du valorojn’ de arĥivaĵoj. La unua esta la praktika aŭ administra, kiu estas la celo de ilia kreado, ĉar aktoj ne estas kreataj por simple klerigaj aŭ informaj celoj,

1 Ankoraŭ nun en la angla ‘classified’ signifas ‘sekreta’.

malkiel publikigataj libroj aŭ revuoj: ili celas havi efikojn en la reala mondo. Nur poste, kiam ilia praktika aŭ leĝa valoro kadukiĝas (kaj tio ne estas iu fiksa periodo sed por ĉiu aparta speco de akto varias de monatoj ĝis jardekoj aŭ jarcentoj, laŭ la leĝo koncernanta ĝin), ili estas detruataj aŭ konservataj laŭ tio, ĉu ili akiris la 'duan valoron', kiu estas la pure informa, utila por historiistoj.

2.3 La kreo de naciaj memoroj

Ĉio ĉi ŝanĝiĝis pro la Franca Revolucio. Kiam nobelaj feŭdoj, religiaj ordenoj kaj la monarĥio mem estis abolitaj, kune kun iliaj posedaĵoj ankaŭ iliaj arĥivoj estis konfiskitaj por faciligi la ekonomian ekspluatadon de la konfiskitaj posedaĵoj, sed ankaŭ por ideologie pravigi la novan reĝimon. Burĝaj historiistoj el la revoluciinta klaso celis pruvi la ekziston kaj antikvecon de nova estaĵo, la Nacio. Dum reĝoj ricevis sian suverenecon de Dio, la suverenecon de la nova ŝtato pravigis la Nacio. Necesis pruvi ke la Nacio ne estis elpensaĵo de la Revolucio sed realaĵo devenanta de la plej fora tempo tra la tuta nacia teritorio. Sekve, ĉiuj antikvaj dokumentoj utilis por verki tian ĉioampleksan nacian historion kaj fari ke la pasinteco estu komprenebla nur de naciisma vidpunkto. Por servi la historiistojn estis kreitaj naciaj arĥivejoj kiuj estis ankaŭ arĥivaroj, ĉar kunigis arĥivojn de tre diversaj kreintoj, ne nur en Parizo sed tra la tuta lando: nun ĉiuj publikaj arĥivejoj povis akcepti arĥivojn de nobeloj, religiaj institucioj aŭ privataj organizoj, se ili havis historian intereson; ili fariĝis kolektoj de naciaj heredaĵoj. Baldaŭ poste ili akceptis ankaŭ dokumentojn de gravaj unuopuloj, ekzemple famaj politikistoj.

Kiam la novaj naciaj arĥivejoj komencis amasigi dokumentojn de malsamaj devenoj, aperis la unuaj profesiaj arĥivistoj kaj samtempe novaj metodologiaj kaj terminologiaj defioj. La arĥivistoj baldaŭ komprenis, ke necesis disvolvi novajn metodojn malsamajn de tiuj de bibliotekistoj: ne havis sencon ranĝi ĉiujn dokumentojn laŭ temo, loko aŭ dato sendepende de ilia deveno, ĉar tre ofte, kiam mankis informo en la unuopa dokumento (ekzemple la dato) por ilia kompreno, kompletigo kaj uzo tre helpis scii, el kies arĥivo ĝi devenis kaj kun kiuj aliaj dokumentoj havis rilaton. Tamen la franca lingvo ne helpis vortumi kaj kompreni tiun principon, ĉar la franca vorto '*archives*' estas ĉiam ingenra kaj plurala; kiel montras la jam cititaj vortaraj difinoj, '*archives*' fakte signifas 'arĥivaĵojn' aŭ 'arĥivejon' pli ol 'arĥivon' aŭ 'arĥivojn'. Kiel diri france "en la nacia '*archives*' oni ne rajtas miksi '*archives*' el malsamaj '*archives*' "?

Necesis termino por distingi unuopan arĥivon apud aliaj, aparte tiun transdonitan al publika arĥivejo, disde 'arĥivaĵoj' kaj 'arĥivejo'. La vorto elektita estis '*fonds*'. Kiel la esperanta 'fonduso', ĝi devenas de latina vorto origine signifinta 'bienon' kaj poste, pli ĝenerale, 'kapitalon', 'posedaĵon' aŭ 'havaĵon'. Ĝi jam estis uzata en bibliotekoj kaj muzeoj por paroli pri iliaj 'havaĵoj', sed por distingi la specifan arĥivistan sencon de 'arĥivaĵoj kun sama deveno', sufiĉis precizigi ĝin kiel '*fonds d'archives*'. Siavice, la nocio 'arĥivejo' estis esprimebla laŭbezone kiel '*dépôt d'archives*' kaj 'arĥivaĵo' kiel '*pièce d'archives*'. Tiel, kvankam '*fonds*' estis origine bibliotekista esprimo kaj tiel plurala kiel '*archives*', ĝi permesis distingi en publikaj arĥivejoj—kiuj jam estis ankaŭ arĥivaroj—la pli malaltan nivelon de unuopa arĥivo, kaj en 1841 ebligis al franca ĉefarĥivisto Natalis de Wailly ordoni la principon de '*respect des fonds*', tio estas, la principo ke oni ne miksu dokumentojn de malsamaj devenoj. Lian cirkuleran ordonon ankoraŭ nunaj arĥivistoj tra la tuta mondo rigardas sia fondoĉarto kiel aparta fako.

Tiu estis la komenco de arĥivistika terminologio. La arĥivista kompreno de 'arĥivo' estis kodigita ne per la ĝenerallingva vorto '*archives*', tro multsignifa kaj ambigua, sed per '*fonds*'. Pro la internacia influo de la franca arĥivistiko, la nocio '*fonds*' estis enkondukita ankaŭ en aliajn lingvojn, pli aŭ malpli adaptita: la hispana kaj itala ('*fondo*'), la kataluna ('*fons*'), la portugala ('*fundo*'), la rumana, kroata kaj ĉeĥa ('*fond*'), la serba kaj rusa ('фонд'), la angla kaj kimra ('fonds'), kaj eĉ la japana (フォンド / fondo). Foje la nova signifo estis aldonita al jam ekzistanta vorto (kiel la pola '*zespół*', laŭvorte 'grupo'), foje la tuta franca vorto estis adoptita kiel neologismo. Ĝi ŝajnis tiel internacia, ke estis uzita en ISAD(G), kiu tradukas la samajn difinojn al diversaj lingvoj. Jam estas momento esplori kio estas por arĥivistoj 'arĥivo', tio estas, '*fonds*', laŭ la angla kaj franca versioj de ISAD(G):

> The whole of the records, regardless of form or medium, organically created and/or accumulated and used by a particular person, family, or corporate body in the course of that creator's activities and functions. (ICA 2000, 10)

> (Tuto da arĥivaĵoj, de ĉia formo kaj materialo, organe kreata kaj/aŭ amasigata kaj uzata de iu homo, familio aŭ organizo dum ties agadoj kaj funkciadoj.)

> Ensemble des documents quels que soient leur type et leur support, créé ou reçu de manière organique et utilisé par une personne physique ou morale, dans l'exercice de ses activités. (CIA 2000, 11)

(Aro da dokumentoj de ĉia speco kaj materialo, organe kreata aŭ ricevata kaj utiligata de fizika aŭ jura persono, dum la ekzercado de siaj agadoj.)

En franclingvaj kaj najbaraj landoj la vorto '*fonds*', origine pruntita de bibliotekista lingvaĵo, tiel ensorbis la arĥivistan nocion, ke bibliotekistoj readoptis ĝin en la senco de 'speciala librokolekto, kutime donacita'. Tial, kiam la 31an de Decembro 1975 la urba biblioteka komisiono de Kortrejko (Flandrujo) "oficiale" akceptis la imponan esperantan librokolekton donacitan de Cesar Vanbiervliet, en solena letero al la loka esperanta klubo La Konkordo ĝi donis al la kolekto la titolon "Esperanto Fonds Cesar Vanbiervliet", kiu laŭ ili signifis "daŭran konservadon kaj leĝan protekton".[2] La nomo estis tuj esperantigita kiel 'Esperanto-Fondaĵo'. Malgraŭ tiu promeso, la vorto '*fonds*' estas praktike neuzata kaj nekomprenata en la nederlanda kaj la bibliotekistoj nur pretendis, ke ĝi estas faka bibliotekista aŭ jura termino, kio fakte ĝi ne estas – ĝia uzo inter bibliotekistoj estas tute neformala kaj ne kodigita en internaciaj normoj kompareblaj al ISAD(G). Tial, kiam en 2011 la urbo decidis ke ne plu volas esperantaĵojn, ĝi povis simple ordoni al esperantistoj vakigi la spacon. Bibliotekoj – krom specialaj heredaĵaj bibliotekoj – ne povas protekti librokolektojn en la sama senco kiel arĥivojn arĥivistoj. Arĥivistoj akceptas arĥivojn nur ricevante ankaŭ la leĝan proprieton de la dokumentoj per skribita akto kun inventaro de la enhavo. Nur kiam arĥivaĵoj fariĝas publika posedaĵo komencas protekti ilin la leĝoj kaj normoj de publikaj arĥivejoj, inter ili '*respect des fonds*', dum simple donacitaj libroj en biblioteko restas ĉiam en leĝa limbo. Jen plia kialo, por ke esperantistoj varbu publikajn arĥivistojn en la konservado de esperanta heredaĵo.

2.4 Esperanta terminigo de la nocio 'fonds'

Necesas jam nun konsideri, kiel la termino eniru la esperantan vortprovizon, decidante ĉu '*fonds*' estas sufiĉe internacia por esti esperantigata laŭ la 15a regulo de la Unua Libro kaj, en tiu kazo, sub kiu formo. Mia persona opinio kontraŭas la uzon de la jam ekzistantaj radikoj 'fond-' aŭ 'fondus-' aŭ la enkondukon de ia neologismo, kaj favoras la simplan uzon de la jam konata kaj uzata vorto 'arĥivo' por esprimi tiun nocion. La kialoj estas pluraj.

(1) La flekseblecо kaj reguleco de Esperanto faciligas derivi vortojn por la supera institucia nivelo ('arĥivejo', 'arĥivaro') kaj rezervi la radikon 'arĥivo' al la arĥivista nocio de '*fonds*' kiel unuo de deveno, sen distingi tion, ĉu ĝin gardas ankoraŭ ĝia produktanto aŭ ne plu.

2 La originalan leteron mi trovis skanita en la retejo de la Fondaĵo Cesar Vanbiervliet (Esperanto-Kortrijk 2021a), sed ĝi ŝajnas ne plu trovebla.

(2) La bezono enkonduki novan vorton ŝuldiĝis nur al la hazarda historia okazo, ke la nocio estis unue esprimita de francoj, kies vorto por 'arĥivo', ĉiam plurala, malhavis veran pluralon, dum Esperanto perfekte povas distingi 'arĥivon' disde 'arĥivoj'.

(3) La formala kontrasto inter termino kaj ĝenerallingva vorto ne estas sentata kiel necesa en lingvoj kies vorto por 'arĥivo' regule fleksiiĝas ankaŭ plurale, ekzemple la nederlanda ('*archief/archieven*') aŭ la germana ('*Archiv/Archive*'), kaj sekve ne adoptis '*fonds*'; tio pruvas ke ne necesas nova termino.

(4) Lingvoj kiuj regule fleksias la vorton 'arĥivo' kaj tamen adoptis '*fonds*' (ĉefe la latinidaj) estas nur tiuj, kie komune uzata vorto derivita de '*fundus*' jam ekzistis kaj simple alprenis novan signifon.

(5) En multaj lingvoj kiuj laŭ ISAD(G) ŝajne adoptis '*fonds*', ĝi fakte estas nur vortara termino kiun lokaj arĥivistoj nek komprenas nek uzas, ĉar ĝia enkonduko estas tro moderna aŭ ĉar la nocio mem ne ekzistas en iliaj landoj pro historiaj kialoj tuj klarigotaj. Jam Hilary Jenkinson (1937, 18), dojeno de britaj arĥivistoj, demandis: "Kiu bone tradukos en anglan la vorton '*fonds*'?". Poste ankaŭ Theodore Schellenberg (1956), dojeno de la usonaj, avertis ke "'*records group*' ne estas la samo kiel '*fonds*'", kvankam multe pli poste Duchein (1985, 109) asertis la malon kaj plendis ke Evans kaj Walne ne tradukis unun per la alia. Ankoraŭ nun '*fonds*' restas tute ne uzata en anglalingvaj landoj, krom eble dulingva Kanado.

(6) Kvankam Esperanto posedas la radikojn 'fond-' kaj sekve estus en la sama klaso kiel la latinidaj lingvoj, jam ekzistas tiom da signifoj kaj ambigueco en la uzo de tiu radiko ke malkonsilindas aldoni pli. En tipa esperanta uzo, 'fondaĵo' povas esti (laŭ PIV) ne nur "establejo kreita por speciala, ordinare socia, celo k provizita per sufiĉa kapitalo aŭ rento por povi daŭre funkciadi", do organizo kun jura personeco kiel Esperantic Studies Foundation aŭ FAME-Fondaĵo, sed ankaŭ "kapitalo destinita por aparta, difinita celo" kiel la multaj fondaĵoj de UEA (Canuto, Wüster, Belarta Fondaĵo...), kiuj laŭ PIV estas fakte 'fondusoj'.

(7) La uzo de '*fonds*' en arĥivista senco estis nur metaforo kiun arĥivistoj imitis de bibliotekoj kaj muzeoj, sed esperantistoj ne uzas la vorton 'fonduso' por signifi la havaĵojn de bibliotekoj aŭ muzeoj; kontraŭe, ĝis nun ĝi havis nur ekonomian signifon, kaj aldoni alian tute senrilatan kaŭzus konfuzon.

(8) Kiel vidite en la kazo de la Esperanto-Fondaĵo Cesar Vanbiervliet, la vorto '*fonds*' ne estas pure arĥivista termino, ĉar en kelkaj landoj bibliotekistoj miskomprenas kaj malĝuste aplikas ĝin. Nur terminigo de 'arĥivo' evidentigus, ke temas pri arĥivista nocio.

(9) Fakaj terminoj kiel '*fonds*', krom ne multe utili al arĥivistoj mem ekster franclingvaj landoj, rekte malutilas al arĥivistaj provoj komuniki kun la ĝenerala publiko kiel la Universala Deklaracio pri Arĥivoj, en kiuj nur 'arĥivo' estas komprenebla.

2.5 La du arĥivistaj tradicioj

Kvankam francaj arĥivistoj limigis la signifon de '*archives*' per la nocio '*fonds*', samtempe ili ĝeneraligis la signifon kaj uzatecon de '*archives*'. Fakte, la kreo de la nocio '*fonds*' estis rekta rezulto de la malstriktigo de '*archives*' kaj ĝia apliko al privataj dokumentoj, kiuj estis akcepteblaj en publikajn arĥivejojn por fariĝi '*fonds*' nur se ili jam estis difineblaj kiel '*archives*' antaŭ sia eniro. Subite, publika jura valoro ĉesis esti esenca karakterizo de arĥivaĵoj, kaj dokumentoj de privataj organizoj, establoj kaj asocioj povis esti nomataj 'arĥivoj' apud tiuj de la ŝtato: ĉiuj utilis por doni vastan portreton de la naciaj karaktero kaj animo. La napoleonaj armeoj etendis tiun plivastigon de la koncepto 'arĥivo' en multajn landojn de ili konkeritaj, aparte en latinidajn landojn. Ĉie kie la nova reĝimo naskiĝis per invado aŭ revolucio kaj konfisko de malnovaj arĥivoj, estis fonditaj naciaj arĥivejoj kiuj kolektis ankaŭ privatajn aktojn kaj dokumentojn kun historia valoro, kaj la signifo de 'arĥivo' pliampleksiĝis.

Kontraŭe, en landoj kie la transiro al liberalismo estis pli laŭgrada kaj malpli tempesta, kiel en ĝermanaj landoj, privataj organizoj konservis siajn aktojn; kiam ili malfondiĝis, kiuj akceptis ilian dokumentan heredaĵon kaj disponigis ĝin al esploristoj estis universitataj aŭ lokaj bibliotekoj, pli ol publikaj arĥivejoj, kiuj ne kutimis kolekti privatajn heredaĵojn kaj ne fariĝis arĥivaroj. Foje amatoraj historiistoj mem kolektis kaj konservis forlasitajn arĥivojn, fondante historiajn societojn. Tial, kiel jam vidite, Jenkinson neis la kompreneblecon de '*fonds*' al britoj, kaj ankaŭ Schellenberg ne trovis ilin en publikaj usonaj arĥivejoj. Tio limigis ankaŭ la difinon de 'arĥivo', ĉar ĝermanlingvanoj ne tute kredis ke privataj individuoj kaj organizoj kapablas produkti validajn arĥivojn, kiel rimarkigas la artikolo pri '*fonds*' en la *Encyclopedia of archival science*: "Jenkinson, kiel Muller, Feith kaj Fruin antaŭ li, ne kredis ke privataj arĥivoj havas organan naturon, dum Duchein ja kredis, laŭ la franca tradicio" (Banat-Bergère kaj Nougaret 2015). La sama artikolo konfesas ke "la disvolviĝo de internaciaj normoj plifavoris la francan terminon '*fonds*', intence elektitan por eviti ian terminologian konfuzon [...] en la nord-amerika praktiko".

Tiel en Okcidento ekestis du arĥivistaj tradicioj aŭ tendencoj, en kiuj la vorto 'arĥivo' mem ne havas la saman signifon. La kontrasto de la du tradicioj rimarkeblas jam en fondaj tekstoj de arĥivistiko kiel la tiel nomata 'Nederlanda Manlibro', publikigita en 1898 de Muller, Feith kaj Fruin. Ĝi baldaŭ estis tradukita al la germana, itala kaj franca en 1905, 1908 kaj 1910, respektive, ĉar per la unua fojo unu sola manlibro kompilis la tutan doktrinon de tiama arĥivistiko, kaj la aŭtoroj ankaŭ provis unuigi la francan kaj germanan tradiciojn; ekzemple, ili koncedis, ke ankaŭ privataj organizoj kaj entreprenoj produktas arĥivojn. Tamen ĝi malakceptis la arĥivecon de familiaj dokumentoj:

> De stukken van een familie-archief vormen geen geheel, zij zijn meermalen op de meest zonderlinge wijze bijeengekomen en missen het organisch verband van een archief in de beteekenis, daaraan in deze handleiding gegeven. De regels voor gewone archieven kunnen daarom op familie- of huisarchieven niet toegepast worden.
>
> (Muller, Feith kaj Fruin 1920, 6)

> (Dokumentoj en familia 'arĥivo' ne konsistigas tuton; tre ofte ili estas kunigitaj plej strange kaj malhavas la organan ligon de arĥivo en la senco al ĝi donita en ĉi tiu manlibro. La reguloj por ordinaraj arĥivoj, sekve, ne estas aplikeblaj al familiaj arĥivoj.)

Ĉi tio tiel konfliktis kun la pli vasta kompreno de arĥivoj ke jam la unua tradukinto, por escepti el tiu rigora kriterio almenaŭ la arĥivojn de nobelaj familioj, aldonis piednoton, kiun reproduktas ankaŭ postaj tradukoj kiel la angla de 1940. Familioj estis oficiale akceptitaj kiel validaj produktantoj de arĥivoj (en arĥivista terminologio kiel 'deveno' aŭ angle kaj france '*provenance*') nur kiam la ISAD(G) fine akceptis la organecon de dokumentaroj produktitaj de "persono, familio aŭ organizo" en sia angla versio.[3] Kaj ankaŭ nun, la angla vorto '*archives*' estas rezervita al instituciaj arĥivoj, dum familiaj kaj personaj arĥivoj estas nomataj '*collections*', '*papers*' aŭ '*manuscripts*'. En la germana lingvo instituciaj arĥivoj estas '*Archiv*' (plurale '*Archive*'), dum la ceteraj estas '*Nachlass/Nachlässe*' (aŭ '*Vorlass/Vorlässe*' se la produktinto testamente heredigis ĝin antaŭ sia morto). Se la produktinto aŭ iliaj heredintoj plu gardas la materialojn, germanoj nomas ilin '*Sammlung*' ('kolekto') ankaŭ se ili estas persone produktitaj pli ol kolektitaj. Foje la sama distingo inter publikaj kaj privataj arĥivoj estas

3 Kiel videblas en la antaŭa citaĵo, la franca difino de ISAD(G) por 'fonds' mencias nur "fizikajn kaj jurajn personojn", sed familioj estas inkluzivitaj en la difino de 'producteur d'archives'; la plimultaj aliaj versioj de ISAD(G) kopias la anglan difinon de 'fonds'.

aplikata en Esperanto, ekzemple en la Internacia Esperanto-Muzeo en Vieno, kie donacitaj personaj arĥivoj estas nomataj 'postlasaĵoj' kaj 'antaŭlasaĵoj'; ambaŭ esprimoj estas rektaj tradukoj el la germana.

Solvinte la dubon pri '*fonds*', la dua defio por disvolvi esperantajn arĥivistajn terminojn estas elekti difinon por la nocio 'arĥivo' konsiderinte la dividon de la latinidaj kaj ĝermanaj tradicioj. La sola realisma solvo estas adopti la pli vastan latinidecan komprenon de 'arĥivo', kiu ne distingas publikan kaj privatan devenon. La unua kialo estas ke la Internacia Konsilio pri Arĥivoj jam faris tion, ne nur per la difinoj de terminoj en ISAD(G), sed ankaŭ en la Universala Deklaracio pri Arĥivoj, kiu ne difinas arĥivojn sed deklaras ilian funkcion jena: "Arĥivoj registras decidojn, agojn kaj rememorojn." La inkluzivo de afero tiel subjektiva kiel rememoroj (angle '*memories*') aludas al socia funkcio kiun publikaj aktoj solaj ne povas plenumi (Fernández Asensio 2025). La cetero de la DUA eksplicite mencias "publikajn kaj privatajn arĥivojn" kaj agnoskas "la diversecon de arĥivoj, ebligantan dokumenti ĉiujn kampojn de homa agado". Ankaŭ la respondeculoj pri disvastigo de la UDA de IKA eksplicite asertis, ke

> The UDA was developed concurrently in English and French, so it does not present the English concept of records.
>
> (Roberto, Anderson, kaj Crockett 2021)

> (La UDA estis disvolvita samtempe en la angla kaj la franca, kaj ne redonas la anglan koncepton de arĥivoj.)

Dua pli grava kialo estas ke, dum ekzistas internacia vorto por publikaj arĥivoj, ĉiu lingvo nomas la privatajn arĥivojn laŭ siaj propraj kutimoj: ni jam vidis ke la germana kaj la angla uzas tute malsamajn nomojn por ili. Malfacilos internacia interkompreniĝo se ĉiu esperantigos rekte el sia lingvo la nomojn uzatajn por privataj arĥivoj.

2.6 Arĥivo ne estas kolekto! Aŭ ĉu tamen?

La paralelo inter angla '*collection*' kaj germana '*Sammlung*' ŝajnas sugesti alternativan internacian nomon por privataj arĥivoj, sed ne vere estas tiel, ĉar por arĥivistoj (almenaŭ la konservativaj) 'kolekto' tute ne povas esti samtempe 'arĥivo'. La afero meritas detalan klarigon. Ni rememoru la strukturismon de Saussure: vortoj signifas nur per kontrasto kun aliaj. Kaj ĝuste la koncepto mem pri 'arĥivo' bezonas por sia ekzisto diametre kontrasti kun sia antonimo 'kolekto'. Jen la difino de 'kolekto' ('*collection*') laŭ la angla kaj franca versioj de ISAD(G), plus mia sinteza traduko:

> An artificial assemblage of documents accumulated on the basis of some common characteristic without regard to the provenance of those documents. Not to be confused with an archival fonds. (ICA 2000, 10)

> Réunion artificielle de documents en fonction de critères communs liés à leur contenu ou à leur support, sans considération de leur provenance, par opposition au fonds d'archives constitué de façon organique. (CIA 2000, 11)

> (Artefarita grupigo de dokumentoj laŭ kriterioj de komuneco de enhavo aŭ materialo senrilataj al ilia deveno, kontraste al arĥivoj organe formiĝintaj.)

La supraj difinoj evidentigas kiel maltaŭgas la nuna difino de 'arĥivo' en PIV: "kolekto da malnovaj aktoj kaj dokumentoj" (Waringhien 1970/1987). Laŭ arĥivistika teorio, kolektoj estas respondeco de bibliotekoj kaj muzeoj, kaj sekve ne meritas akcepton en arĥivejojn. Povas do surprizi, ke tamen germanlingvaj kaj anglalingvaj arĥivistoj uzas la vorton 'kolekto' en la senco de 'privataj arĥivoj'. Ĉi tiu terminologia konflikto inter teorio kaj praktiko ne estas moderna peko ĵus disvastiĝinta, sed tre antikva problemo kiu jam ĝenis la konservativan Jenkinson (1948, 4): "Arĥivoj ne estas kolekteblaj. Mi dankus se la vorto 'kolekto' estus forpelita el la vortprovizo de la arĥivisto, almenaŭ por fiksi ĉi tiun gravan fakton."[4] La artefarita lingvaĵo de ISAD(G), kompreneble, estis tute senpova por elradikigi ĉi tiun kutimon, tiel ke la *Encyclopedia of archival science* kompromise proponas distingon inter '*archival collection*' kaj '*artificial collection*' (Greene 2015). Ĉi tiu malkohereco de la arĥivistika terminaro pliakriĝis lastatempe ĉar publikaj arĥivistoj en ĝermanlingvaj landoj komencis adopti la praktikon kolekti privatajn arĥivojn, kaj memorigas la limojn de terminologio.

La diskutitaj difinoj enhavas fundamentan gravecon por esperantistoj, ĉar de ili dependas, kiuj esperantaj arĥivoj estos akcepteblaj por transdono kaj gardado en publikajn arĥivejojn. Arĥivoj de tutaj organizoj kiel Universala Esperanto-Asocio kaj Esperanto-France kutime ne renkontas hezitojn flanke de profesiaj arĥivistoj kiam esperantistoj proponas transdonon. Necesas tamen atenti, ke ĉiuj publikaj arĥivoj havas tre fortan teritorian specialiĝon, ĉar estas financataj de instancoj kun preciza teritorio kaj celas servi unue la plej proksiman ĉirkaŭantan publikon por helpi al la produktado de loka historio; tial necesas frapi unue la pordojn de arĥivejoj en la regiono kie la organizo jure situis kaj agadis. Se la Internacia Esperanto-Muzeo en Vieno ne estus preta akcepti la arĥivon de UEA, ekzemple, la sekvaj logikaj

4 Bedaŭrinde la aŭtoro kaj la redaktoroj ne sukcesis spuri la anglan originalon de ĉi tiu citaĵo.

kandidatoj estus la nederlanda nacia arĥivejo kaj poste la urba arĥivejo de Roterdamo, plus la regiona aŭ provinca arĥivejo de Sud-Holando se tia ekzistas. Sama kriterio aplikiĝas al arĥivoj de lokaj kaj naciaj esperantaj asocioj.

Ankaŭ personaj dokumentaroj, ekzemple de verkistoj aŭ sciencistoj, estas akcepteblaj se ilia graveco estas bone argumentata, sed esperantistaj famuloj malofte elstaras en aliaj kampoj de la vivo. En tiuj kazoj, ne estas bona ideo apartigi la dokumentojn esperantajn disde la aliaj, ĉar arĥivistoj deziras ricevi la tutan dokumentan produktaĵon de la persono: ilia prioritato estas konservi la materialojn bezonatajn por esplori kaj rekonstrui la tutan biografion de la persono kaj ne nur ties esperantan agadon. Tial estas bona ideo kontakti, krom proksimajn publikajn arĥivejojn, ankaŭ la arĥivistojn de universitatoj kaj esplorcentroj specialiĝintaj en la neesperanta fako en kiu la persono elstaris.

Bedaŭrinde, esperantaj familioj apenaŭ ekzistas kaj, ĉiukaze, tipaj esperantistoj estas grizaj, anonimaj simplaj civitanoj kiuj interesos nek historiistojn nek arĥivistojn. Esperantistoj mem kaj iliaj familianoj vidas en Esperanto ion tute senrilatan al aliaj aferoj de la ĉiutaga vivo. Kiam esperantistoj mortas, la familianoj heredigas al aliaj esperantistoj nur iliajn esperantaĵojn; se la familio forĵetas ĉion en rubejon, la esperantistoj mem, kvazaŭ kadavro-birdoj, elekteme savas nur la esperantaĵojn. Iusence la elektemo estas pravigebla: ne gravas al esperantistoj la simpla individuo mem, kies eksteresperanta vivo similas al ĉiuj aliaj, sed nur la persona kontribuo al esperantismo, kaj inverse ankaŭ la pozitiva efiko, kiu Esperanto havis en la ĉiutaga vivo de normalaj homoj. Dokumentoj de privatuloj pruvas la validecon de la lingvo kaj pravigas ĝian uzon kaj kulturadon; tiusence, necesas memori ke ankaŭ 'naciaj' arĥivejoj estis fonditaj ĉefe por propagandaj celoj: videbligi la ekziston de la Nacio kaj ĝian longan historion.

Laŭ pli modernaj arĥivistikaj pensoskoloj ankaŭ dokumentoj de anonimaj esperantistoj meritus konservadon, ĉar instituciaj aktoj ne sufiĉas: asociaj arĥivoj nur spegulas la organizan, publikan kaj financan flankon de esperantismo kaj donas tre nekompletan bildon de Esperanto kiel kultura kaj socia fenomeno kaj ĝia efiko en la ĉiutaga vivo de individuoj. Eblas diri la samon pri ĉiuj tradiciaj arĥivoj. Jam delonge arĥivistoj estas kritikaj al sia ekskluziva atento al institucioj, famuloj, al la potenculoj ĝenerale, kaj demandas al si, ĉu ili plu estu nur la voĉo de siaj mastroj aŭ provu inkluzivi ankaŭ la vivon kaj perspektivon de la normalaj popolanoj; sociaj historiistoj mem pli kaj pli interesiĝas pri la normalaj ĉiutagaj vivkondiĉoj de la popolo, kaj bezonas dokumentojn pri ĝi. Tiu tendenco komenciĝis en momentoj de naciaj krizoj, kiel militoj. Jam en Marto 1944, ekzemple, Anne Frank aŭdis radian anoncon de la nederlanda registaro en londona ekzilo, ke ĝi starigos

arĥivon por dokumenti la suferojn de la nederlanda popolo sub la nazia okupado, kaj tial ŝi komencis prepari sian taglibron por publikigo (Anne Frank Stichting s.j.). Nuntempe disvastiĝas la ideo, ke la vivo de la popolo estas dokumentinda ne nur en eksterordinaraj momentoj, tiel ke publikaj arĥivejoj pli kaj pli malfermiĝas al donacoj de pli variaj dokumentaj heredaĵoj kaj fondiĝas tie kaj tie 'arĥivoj de la ĉiutaga vivo'.

Kelkaj esperantistoj jam delonge intuiciis la bezonon de tiaj arĥivoj, kaj mem fondis ilin. Estas bona ekzemplo la eksa Hispana Esperanto-Muzeo, nuntempe Esperanto Muzeo de Subirats, kies fondinto kolektis korespondaĵojn kaj privatajn kaj asociajn de plej diversaj esperantistoj konataj aŭ anonimaj. Bedaŭrinde, konservativaj arĥivistoj tute neos la arĥivecon de tiaj dokumentaroj, kiujn ili nomos 'kolektoj' kvazaŭ insulte kaj rifuzos akcepti. Malgraŭ tiu sinteno, pli vastaj difinoj de 'deveno' enŝteliĝas en la arĥivistikan teorion, aparte en anglalingvaj landoj tra la fendeto malfermita de la kontraŭdira esprimo '*archival collection*'. Greene mem konfesas ke la organeco de instituciaj arĥivoj tre utilas por tradiciaj historiistoj sed ne tiom gravas por modernaj sociaj historiistoj, kiuj ofte preferus laŭteman ordigon. La diskuto pri privataj kaj familiaj arĥivoj jam montris, ke la nocio 'deveno' estas historie elasta. Tamen tiu temo, kiel esperantistoj konvinku arĥivistojn pri la valoro de siaj netradiciaj arĥivoj, meritos propran artikolon. Antaŭe necesas fini ĉi tiun diskutante kiel la popola signifo de 'arĥivo', plivastiĝante en unu sencon, tamen ankaŭ malvastiĝis en alia senco, kaj kion esperantistoj lernu de arĥivistoj.

2.7 La malpli vasta senco de 'arĥivo'

Kvankam en multaj landoj la Franca Revolucio, naciismo kaj la nova burĝa reĝimo etendis la aplikon de la vorto 'arĥivo' al privataj arĥivoj, samtempe la riĉeco de ĝia signifo malkreskis kaj perdis karakterizojn. La novaj naciaj arĥivejoj, ofte monumente konstruitaj, staris apartaj kaj senrilataj kun la moderna administracio, kiu daŭrigis sian internan arĥivadon for de la publikaj okuloj. Kiel rekta rezulto de ĉi tiu evoluo, la kultura kaj historia funkcio de arĥivoj tute eklipsis ilian administran funkcion kaj juran valoron en la publika menso, kiel evidentigas la difino de 1935 el la franca Vortaro:

> Collection d'anciens titres ou documents concernant le passé d'un peuple, d'une province ou d'un département, d'une ville, d'une famille, d'une institution publique ou privée, etc. (Académie française 1935)
>
> (Kolekto de antikvaj atestoj aŭ dokumentoj koncernantaj la pasintecon de popolo, provinco, departamento, urbo, familio, publika aŭ privata institucio, ktp.)

La nuntempa difino nur modernigis la variecon de la arĥivaj materialoj:

> Documents tels que manuscrits, imprimés, photographies, films, enregistrements sonores, etc., concernant [...] (Académie française 1992)
>
> (Dokumentoj tiaj kiaj manuskriptoj, presaĵoj, fotografaĵoj, kinaĵoj, sonregistraĵoj, ktp., koncernantaj [...])

Aliflanke la mencio pri arĥivoj de publikaj aŭ privataj administracioj estas nun forigita. Al nuntempaj franclingvanoj, arĥivoj aperas tute senrilataj kun la normala administrado de ĉiutagaj aferoj, dum fakte la respondeco de arĥivistoj iras de la mezepoka pergameno ĝis la cifereca dokumento ĵus kreita en 'la Nubo'. Por arĥivistoj ĉiu ordigita dokumentaro estas arĥivo, kaj ni distingas maksimume inter 'kuranta' aŭ 'aktiva arĥivo' kaj 'historia' aŭ 'neaktiva arĥivo' laŭ uzateco pli ol antikveco.

Ĉiukaze, kun la disvastiĝo de demokratio, naciismo kaj burĝa liberalismo, la popola malvastigita kompreno de arĥivoj fine penetris la tutan Okcidenton; tiu miskompreno estas la granda malavantaĝo kaj plendo de nia profesio. Kiel bibliotekoj kaj muzeoj, ankaŭ arĥivoj ŝajnas kolektoj de antikvaĵoj, sed ne ĝuas la saman allogon, prestiĝon, kaj financan favoradon. Kiam civitanoj petas akton de publika instanco, entrepreno aŭ privata organizo por pruvi kaj validigi siajn personajn rajtojn, malofte konscias ke trovi ĝin estos tasko por arĥivisto en arĥivo; en ilia menso, nur historiaj arĥivoj estas "arĥivoj". Ankaŭ politikistoj kaj estroj de administracioj havas tian bildon pri arĥivoj kaj eĉ vidas ilin kiel ŝimajn punkarcerojn, al kiuj ili povas malpromocii ĝenajn oficistojn, ankaŭ se ĉi lastaj ne estas diplomitaj arĥivistoj.

Tiun antaŭjuĝon pri arĥivoj heredis ankaŭ la esperantistoj, kiel videblas el vortaraj difinoj. Jam laŭ la vortaro Boirac (1909), arĥivo estis "kolekto de historiaj dokumentoj". Kvankam facilas kritiki la difinon en PIV (Waringhien 1970/1987) (ekzemple: ĉu "malnovaj" signifas unujaraj, dekjaraj, centjaraj?), ĝi almenaŭ konservas la memoron de la administra kaj leĝa funkcio de arĥivoj per la vorto 'akto', dum ĉi tiu nuanco tute mankas en la popola kompreno. Nefakuloj ne konscias la fakton ke tipaj arĥivaĵoj iam servis praktikajn celojn pli ol klerigajn, kaj tiu nescio tute konfuzas la limon inter arĥivoj kaj bibliotekoj. La konfuzo jam rimarkeblis en la difino de la Franca Akademio, kiu inkluzivis "presaĵojn" inter arĥivaĵoj, kaj estas ĝenerala ankaŭ inter esperantistoj. Kiel ekzemplon de popola kompreno de 'arĥivo' mi citos raporton de La Konkordo, senditan al Flandra Esperanto-Ligo la 13an de Februaro 1995 por diskuti la estontecon de la Esperanto-Fondaĵo Cesar Vanbiervliet:

> Ĉu la fondaĵo servu kiel superrigardo de la esperantomovado, precipe utila el historiista vidpunkto, aŭ ĉu ĝi plie estu spegulo de la nuna situacio de Esperanto, pruvilo ke la lingvo vivas? Alie vortumita, ĉu la fondaĵo restu speco de arkivo de la esperantomovado aŭ ĉu preferindas plukonstrui ĝin ĝis speco de esperanta publika biblioteko, komparebla kun nacilingvaj bibliotekoj?[5]

Kvankam la raporto poste komparis la karakterizojn de arĥivo kun tiuj de biblioteko, evidentis ke por la kortrejkanoj ili estis nur la neprunteble co, plus la prioritato kompletigi jarkolektojn de revuoj anstataŭ akiri novajn librojn kaj revunumerojn. La unikeco de arĥivoj evitas ankaŭ esperantologojn, kiuj interesiĝas pro ilia historia valoro sed same ne vidas rilaton kun efika administrado. Jen kiel Detlev Blanke (2007, 12) difinas Esperanto-arĥivon kompare al Esperanto-biblioteko: "kolektaĵo, kiu konsistas ĉefe el ne-libroformaj dokumentoj rilatantaj al la historio de la loka, regiona aŭ internacia esperanto-komunumo kaj ĝiaj personoj". Lia difino kaj kontrasto kun bibliotekoj estas ĉefe negativa: arĥivoj ne enhavus librojn. Kiel la Franca Akademio, li prave rimarkigas ke arĥivaĵoj ne nepre devas esti paperaj kaj aldonas longan liston de eblecoj, de "printaĵoj el la reto" ĝis "kalendaroj, fotoj, sonbendoj, vidbendoj, kompaktdiskoj kaj insignoj", sed pluraj el ili, kiel sonbendoj kaj kompaktdiskoj, estus troveblaj ankaŭ en bibliotekoj, do li ankoraŭ ne trafis la kernan trajton de arĥivoj. Pli grava estas la rimarkigo, ke "malsame al libroj, granda parto de arkivaĵoj estas unikaĵoj", sed plej elstare mankas ia mencio de la origino de la arĥivaĵoj, kaj de la praktika celo kiun ili servis; videblas ĉi tie neniu konekto inter la materialoj kaj la agadoj de organizo au persono.

Resume, la popola imago vidas neniun organan rilaton inter arĥivoj kaj la normala ĉiutaga plenumado de aferoj en organizo aŭ hejmo. Tiu nekonscio havas negativajn sekvojn. Unue, organizoj malhavigas al si la profesian kompetenton de arĥivistoj en la ordigado, mastrumado kaj konservado de dokumentoj, tiel utilan kaj tempoŝparan en ĉia efika administrado. Due, oni lasas al la hazardo la elektadon kaj konservadon de la arĥivoj de nia epoko por la estonteco. Ĉi tiu lasta sekvo estas aparte zorgiga nun, kiam ni postlasis la tempon de paperaj dokumentoj kaj jam interniĝis preskaŭ 30 jarojn en la bitan eraon. Nuntempe arĥivistoj estas pli bezonataj ol iam ajn, ĉar bitaĵoj estas multe pli efemeraj ol paperoj. Eblas forgesi paperajn dokumentojn en tirkesto kaj tamen esperi, se la klimataj kondiĉoj ne estis ekstremaj, ke post jardekoj ili ankoraŭ estos legeblaj. Tion arĥivistoj nomis 'benigna neglekto'. Kontraŭe, elektronikaj diskoj komencas erari post kvin jaroj, aŭ pli frue

5 Ankaŭ ĉi tiu raporto troviĝis skanita en la retejo de la Fondaĵo Cesar Vanbiervliet kaj ŝajnas ne plu trovebla sur la retpaĝo Esperanto-Kortrijk (2021b).

se ne regule ŝaltataj kaj konektataj al elektro. Malnovaj sonbendoj kaj vidbendoj, kvankam bone konservitaj, ne plu estos ludeblaj kiam paneos la lasta uzebla ludilo. Dokumentoj en 'la Nubo' facile perdiĝas se la servilon atakas krimuloj, aŭ se oni forgesas pasvorton aŭ pagi la fakturon. Kion ni lasos al niaj posteuloj? Ĉu ni eniris novan Malluman Mezepokon?

Ĝuste por korekti la eraran limigitan komprenon de arĥivoj la Universala Deklaracio pri Arĥivoj (ICA 2011) admonas ke "la dokumentoj estas mastrumataj ekde sia kreo por konservi ilian valoron kaj sencon", kaj ke sekve necesas plani longperspektivan konservadon jam de la komenco, por kio la kompetentoj de arĥivistoj estas plene valoraj. Ĝi ankaŭ memorigas "la diversecon de materialoj sur kiuj arĥivaĵoj estas kreataj kaj konservataj: paperaj, ciferecaj, aŭdvidaj, aŭ ĉiaspecaj", por ke ni ne forgesu, ke la nuntempaj bitaĵoj estos nia heredaĵo por la venontaj generacioj. Laste, ĝi admonas ke "la mastrumado de arĥivoj estu valora kaj plene efektivigata en ĉiu publika aŭ privata organizo kiu kreas kaj utiligas arĥivaĵojn dum siaj agadoj".

Krom adoptigi kaj aplikigi la UDA'n en la ĉiutaga laboro de siaj organizoj, kion esperantistoj povas fari por plibonigi la publikan bildon de arĥivoj inter si antaŭ ol estos tro malfrue? Plia ebleco povas esti ŝanĝi la vortarajn difinojn por pliproksimigi la ĝeneralan lingvon al la speciala lingvo de arĥivistoj; precedencoj de tia lingvoplana interveno ne mankas. Ĝis 1989 la difino de '*archivo*' en la Vortaro de la Hispana Reĝa Akademio estis simple "ejo kie estas gardataj publikaj aŭ privataj dokumentoj", sed en 1992 estis ŝanĝita al "organa aro da dokumentoj kiun homo, societo, institucio, ktp produktas per la ekzercado de siaj funkcioj aŭ agadoj". Ankaŭ en la lasta eldono de la kataluna vortaro Fabra (1986), '*arxiu*' estis "kolekto de publikaj aŭ privataj dokumentoj; ejo kie ili estas gardataj",[6] sed kiam en 1995 la Vortaro de la Instituto pri Katalunaj Studoj anstataŭis ĝin kiel norman vortaron, la difino fariĝis "aro da dokumentoj amasigitaj de homo aŭ institucio kiel rezulto de agado propra aŭ aliula". Tiuj povus esti modeloj por PIV.

Povas ŝajni ke esperantistoj, kiuj estis avangardo de terminologio kun Wüster, nun postrestas, sed ne plu temas pri terminoj ĉar ni celas intervenon en ĝenerallingvaj vortaroj. Ĉar tia interveno estos intenca, ĝi ne rekte respondos al la koncepto 'malterminigo' difinita de Werner kiel spontana. Tamen, ĝi tute konformos al lia priskribo de malterminigo kiel "rezulto de la altiĝanta ĝenerala klereco de la homaro" kiu okazas "kiam homoj havas konsiderinde pli da libera tempo por siaj kromprofesiaj interesoj", ĉar plipreciziigos la ĝeneralan lingvon. Ĝi ne plu estos secesio de elito, sed ties

6 "col·lecció de documents públics o particulars; local en què són estotjats."

reunuigo kun sia popolo. Tiu kleriga, malelitiga efiko de Esperanto plene harmonios kun la funkcio de nia lingvo kiel 'nobla hobio', kiel ĝin difinis Kálmán Kalocsay.

Bibliografio

Académie française. 1718. *Nouveau Dictionnaire de l'Académie françoise, Dedié au Roy,* vol. 1. Paris: Jean-Baptiste Coignard. https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A2A1007

Académie française kaj Institut de France. 1835. *Dictionnaire de l'Académie française*. 6-a eld. Paris: Firmin Didot frères. https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A6A1665

Académie française. 1935. *Dictionnaire de l'Académie française*. 8-a eld. Paris: Hachette. https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A8A1807

Académie française. 1992. *Dictionnaire de l'Académie française*. 9-a rev. eld. Paris: Imprimerie nationale. https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A9A2440

Anne Frank Stichting. s.j. "Gerrit Bolkestein." https://research.annefrank.org/en/personen/eab8c158-7480-49f2-833a-c574268b06c3/

Banat-Bergère, Françoise kaj Christine Nougaret. 2015. "Archival Fonds." En *Encyclopedia of Archival Science*, redaktis Luciana Duranti kaj Patricia C. Franks, 50–52. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Blanke, Detlev. 2007. "Esperantaj bibliotekoj kaj arkivoj: kelkaj problemoj." En *Lingvo kaj interreto kaj aliaj studoj* (Aplikoj de Esperanto en Scienco kaj Tekniko), redaktis Zdeněk Pluhař, 75–81. Dobřichovice: Kava-Pech.

Boirac, Émile. 1909. *Plena vortaro Esperanto-Esperanta kaj Esperanto-franca*. Chabot-Charny: Presejo Darantière.

Cart, Théophile. 1909. *Unua oficiala aldono al Universala Vortaro*. Paris: Esperantista Centra Oficejo. https://data.onb.ac.at/rep/10B8310D

[CIA] Conseil International des Archive. 2000. *ISAD(G): Norme générale et internationale de description archivistique; adoptée par le Comité sur les normes de description Stockholm, Suède, 19–22 septembre 1999*. 2-a eld. Ottawa. https://www.ica.org/app/uploads/2024/01/CBPS_2000_Guidelines_ISADG_Second-edition_FR.pdf

[CIA] Conseil International des Archives. s.j. The Universal Declaration on Archives – https://www.ica.org/resource/universal-declaration-on-archives-uda/ (08.04.2026)

Duchein, Michel. 1985. "Les archives dans la Tour de Babel: problèmes de terminologie archivistique internationale." *Gazette des archives* 129, kajero 1: 103–113. https://doi.org/10.3406/gazar.1985.2934

Esperanto-Kortrijk. 2021a. Esperanto-Fondaĵo Cesar Vanbiervliet. https://sites.google.com/site/esperantokortrijk (08.04.2026)

Esperanto-Kortrijk. 2021b. Esperanto-Fondaĵo Cesar Vanbiervliet. https://sites.google.com/site/esperantokortrijk/Jarraportoj/administraj-dokumentoj (19.05.2026)

Evans, Frank B. 1984. *Dictionary of Archival Terminology / Dictionnaire de Terminologie Archivistique* (ICA Handbooks Series 3). München k.a.: Saur.

Fabra, Pompeu. 1986. *Diccionari general de la llengua catalana*. 22-a eld. Barcelona: EDHASA.

Fernández Asensio, Rubèn. 2025. "La Universala Deklaracio pri Arĥivoj; aŭ, metu arĥiviston en vian vivon!" En *Internacia Kongresa Universitato: 77-a sesio / Scienca Universitata Sesio: 41-a sesio*, redaktis Anna Striganova, Dmitrij Ševčenko kaj Amri Wandel, 213–228. [Moskvo]: Eldonejo "Impeto".

Gilliland, Anne J., Sue McKemmish kaj Andrew J. Lau. 2016. "Preface." En *Research in the Archival Multiverse*, 27–29. Clayton, Victoria: Monash University Publishing. https://doi.org/10.26530/oapen_628143

Gilliland, Anne J. kaj Tamara Štefanac. 2018. "Independent Community Archives: Challenging the Status Quo of Private and Public Archives." *Atlanti* 28, kajero 1: 207–215.

Greene, Mark. 2015. "Archival Collection." En *Encyclopedia of Archival Science*, redaktis Luciana Duranti kaj Patricia C. Franks, 32–35. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

[ICA] International Council on Archives. 2000. *ISAD(G): General International Standard Archival Description: Adopted by the Committee on Descriptive Standards, Stockholm, Sweden, 19–22 September 1999*, 2-a eld. Ottawa. https://www.ica.org/app/uploads/2024/01/CBPS_2000_Guidelines_ISADG_Second-edition_EN.pdf

[ICA] International Council on Archives. 2011. Universala Deklaracio pri Arkivoj. https://www.ica.org/app/uploads/2025/08/Esperanto-%E2%80%93-Universal-Declaration-on-Archives-UDA.pdf (19.05.2026)

InterPARES Trust. 2024. Terminology Database. https://interparestrustai.org/terminology (08.04.2026)

Jenkinson, Hilary. 1937. *A Manual of Archival Administration*. London: Percy Lund, Humphreys & Co.

Jenkinson, Hilary. 1948. The English Archivist: A New Profession: Being an Inaugural Lecture for a New Course in Archive Administration Delivered at University College, London, 14 October, 1947. London: H. K. Lewis.

Maradan, Mélanie. 2011. "Terminologiaj registraĵoj." En *Modernaj teknologioj por Esperanto* (Aplikoj de Esperanto en Scienco kaj Tekniko, KAEST 2010), redaktis Katarína Nosková kaj Peter Baláž, 105–114. Viťazná/Partizánske: Espero. https://permalink.obvsg.at/AC11524199

Muller, Samuel, Johan Adriaan Feith kaj Robert Fruin. 1920. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven. Ontworpen in opdracht van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland*. 2-a eld. Groningen: Erven B. van der Kamp.

Pokrovskij, Sergej B. 1995. *Komputika leksikono*. Jekaterinburg: Sezonoj. https://permalink.obvsg.at/AC01255979

Roberto, Claude, Karen Anderson kaj Margaret Crockett. 2021. "Translating the Universal Declaration on Archives: Working with Archival Traditions and Languages across the World." *Archives and Manuscripts* 49, kajeroj 1–2: 37–61. https://doi.org/10.1080/01576895.2020.1854095

Saussure, Ferdinand de. 1916. Cours de linguistique générale, redaktis Charles Bally kaj Albert Sechehaye – traduko. 2022. *Kurso de ĝenerala lingvistiko*, tradukis Fernando Pita. 1-a eld. La Chaux-de-Fonds: Kooperativo de Literatura Foiro.

Schellenberg, Theodore R. 1956. *Modern Archives: Principles and Techniques*. Chicago: University of Chicago Press.

Simpson, John A. kaj Edmund S. C. Weiner, red. 1989. *The Oxford English Dictionary*. 2-a eld korektita. Oxford: Clarendon.

Suonuuti, Heidi. 1998. *Terminologia gvidilo* (Nordterm 8), tradukis Sabine Fiedler. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Termcat Centre de terminolgia. 2026. Quaranta anys acompanyant canvis socials a través dels termes 1985–2025. https://www.termcat.cat (08.04.2026)

Walne, Peter kaj International Council on Archives. 1988. *Dictionary of Archival Terminology: English and French with Equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish / Dictionnaire de Terminologie Archivistique* (ICA Handbooks Series 7), redaktis Peter Walne. 2-a rev. eld. München k.a.: Saur.

Waringhien, Gaston, ĉefred. 1970. *Plena ilustrita vortaro de Esperanto*. Represo de la 3-a eld. kun suplemento 1987. Paris: Sennacieca Asocio Tutmonda.

Werner, Jan. 2004. *Terminologiaj konsideroj*. Dobřichovice: Kava-Pech. https://libro.ee/file.php?id=1409

Wüster, Eugen. 1979. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*, redaktis Leopold Bauer. Wien: Springer in Komm.

Zamenhof, L. L. 1905. *Fundamento de Esperanto*, redaktis André Albault, 10-a eld. 1991. Pisa: Edistudio.

Pri la aŭtoro

Rubèn Fernández Asensio ricevis diplomon pri kataluna filologio de la Universitato de Barcelono kaj esperantistiĝis en 1998. Poste loĝis en Koreio, Japanio kaj Havajo, en kies universitato magistriĝis pri aplikita lingvistiko kaj hispana filologio, per referaĵoj publikigitaj en akademiaj ĵurnaloj. Instruas Esperanton ekde la jaro 2018 en UNED (hispana distanca universitato). En 2024 fariĝis magistro pri arĥivistiko per referaĵo pri *Centre de documentation et d'étude sur la langue internationale* (CDELI), farinte ankaŭ praktikon en la Eŭropa Centra Banko.
Retadreso: enseikou@yahoo.com

About the author

Rubèn Fernández Asensio majored in Catalan Philology from the University of Barcelona and became an Esperantist in 1998. He later lived in Korea, Japan, and Hawaii, where he earned a master's degree in Applied Linguistics and Spanish Philology, with papers published in academic journals. He has been teaching Esperanto since 2018 at UNED (Spanish distance university). In 2024, he obtained a master's degree in Archival Science through a thesis on *Centre de documentation et d'étude sur la langue internationale* (CDELI), after completing an internship at the European Central Bank.

Sobre l'autor

Rubèn Fernández Asensio es va llicenciar en filologia catalana a la Universitat de Barcelona i va aprendre esperanto el 1998. Després, va viure a Corea, Japó i Hawai, on va obtenir un màster en lingüística aplicada i filologia espanyola, amb tesis publicades en revistes acadèmiques. Ha ensenyat esperanto des del 2018 a la UNED (universitat a distància espanyola). El 2024, va obtenir un màster en arxivística amb una tesi sobre *Centre de documentation et d'étude sur la langue internationale* (CDELI), després de fer pràctiques al Banc Central Europeu.

Against terminology: the 'archival Esperanto' that never was

Abstract: To help Esperanto speakers understand archival terms, theory, and practice, and thus aiding them in gaining acceptance for their archives, this article reviews the terminology proposed by the International Standard Archival Description (ISAD(G)) against the diversity of common language concepts in English, French, Spanish, German, and Catalan, paying particular attention to the history and development of the word and concept of 'archive' in various languages;

the application of archival terms to computers is also discussed. The comparison concludes that although archival science as a discipline has not adequately resolved the differences between various archival traditions nor the diversity of conceptual systems, the problem may lie in theoretical terminology itself and in the notion of 'international harmonization', which is no longer practicable due to the hegemony of the English language; however, replacing English with Esperanto would not solve the problem of international terminology either. Since archival terms promote international communication but also hamper outreach to the general public, instead of developing a separate archival terminology in Esperanto, 'determinologization' through intervention in common language dictionaries is proposed; advice is also suggested for transferring Esperanto archives to public archivists.

Keywords: Archival science; Terminology; Comparative semantics; Etymology; International harmonization

Contra la terminologia: l'"esperanto arxivístic" que mai no s'esdevingué

Resum: Per ajudar els esperantistes a comprendre els termes, la teoria i la pràctica arxivística, i així guanyar acceptació per als arxius en esperanto, aquest article revisa la terminologia proposada per la Norma Internacional General de Descripció Arxivística (ISAD(G)) enfront de la diversitat de conceptes en la parla corrent de l'anglès, el francès, l'espanyol, l'alemany i el català, amb una atenció especial a la història i l'evolució de la paraula i concepte 'arxiu' en diverses llengües; també s'examina l'aplicació dels termes arxivístics a la informàtica. La comparació conclou que, tot i que l'arxivística com a especialitat no ha resolt adequadament les diferències entre tradicions arxivístiques o entre sistemes de nocions incomparables, el problema pot residir en la teoria terminològica mateixa i en la noció d'"harmonització internacional", que ja no és viable a causa de l'hegemonia de la llengua anglesa; no obstant això, substituir l'anglès per l'esperanto no resoldria tampoc el problema de la terminologia internacional. Atès que els termes arxivístics ajuden a la comunicació internacional però també dificulten la comunicació amb el públic no especialitzat, en comptes de desenvolupar una terminologia arxivística separada en esperanto, es proposa una "determinologització" mitjançant la intervenció als diccionaris de llengua general; també es proposen consells per a la transferència d'arxius esperantistes a arxius públics.

Paraules clau: Arxivística; Terminologia; Semàntica comparativa; Etimologia; Harmonització internacional

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees59637

Humphrey Tonkin
Universitato de Hartford, Usono

Interlingvistiko kaj la koncepto de espero

Resumo: Zamenhof ne konceptis sian internacian lingvon kiel nuran praktikan solvon al praktika problemo sed kiel idealistan elpaŝon: la koncepto de espero estas esprimita en la pseŭdonimo de la aŭtoro – kiu fariĝis la nomo de la lingvo mem. En la unuan libreton kiu elskizis lian lingvon, Zamenhof metis la poemon "Mia penso", kiu spegulis la biblian koncepton de espero. La koncepto mem staris malantaŭ multaj internaciistaj proponoj de la epoko – kaj ankaŭ malantaŭ la pola naciismo. Vizitante Vaŝingtonon en 1910, Zamenhof aparte identigis Usonon kiel prezentantan similajn ideojn de espero, inkluzivo kaj libereco.

Ŝlosilvortoj: Zamenhof; espero; Esperanto; Unuiĝintaj Nacioj; homaj rajtoj; Unuiĝintaj Ŝtatoj

1 La Universala Dekaracio de Homaj Rajtoj

La lingvo Esperanto naskiĝis kiel lingvo de iu doktoro Esperanto: la aŭtoro kaj la lingvo portis kaj portas la saman radikon. Kion tio implicis en la jaro 1887 kaj kion ĝi implicas en la jaro 2025?[1]

Antaŭ duonjarcento, en 1976, oni invitis min aperigi en la revuo de la Universitato de Pensilvanio Esperanto-tradukon de la usona Deklaracio de Sendependeco. Parte pro mia interesiĝo pri Unuiĝintaj Nacioj, mi estis nomita membro de komisiono en Filadelfio por festi la ducentjariĝon de la Deklaro. Laŭ la komisiono, aperigi la Deklaron en Esperanto samtempe agnoskus ĝian universalan signifon, kaj asertus, ke la laboro por tutmondaj paco kaj kunlaboro estas ankoraŭ nekompleta: ĝin realigus nur kombino de laboro kaj espero – laboro por praktikaj solvoj de mondaj problemoj, kaj espero por daŭrigi tiun laboron. La aspiroj vortigitaj en la Deklaro aplikiĝas (tiel oni rezonis) ne nur al Usono sed al la tuta mondo. La traduko bone akceptiĝis.

1 Versio de tiu ĉi referaĵo estis prezentita en la Dulanda Esperanto-Kongreso en Toronto la 12-an de julio 2025. Alia versio estis prezentita la 31-an de julio 2025 en la 47-a Esperantologia Konferenco kadre de la 110-a Universala Kongreso de Esperanto en Burno, Ĉeĥio.

Se vi rimarkas ligon inter la nomo *United States* kaj la nomo *United Nations* vi ne eraras. La usona prezidento Roosevelt unue publike uzis la esprimon "unuiĝintaj nacioj" en 1942 por priskribi la unuecon de la aliancanoj en la Dua Mondmilito.[2] En 1945 ĝi fariĝis nomo de la internacia organizaĵo kiu naskiĝis en Sanfrancisko fine de tiu milito, kiel posteulo de la Ligo de Nacioj. Vole-nevole, Usono heredis specialan moralan respondecon pri la nova organizo.

Inter la grandaj atingoj de Unuiĝintaj Nacioj en la unuaj jaroj estis la Universala Deklaracio de Homaj Rajtoj, akceptita en 1948. La Deklaracio fariĝis la morala kaj jura bazo de la kunlaboro inter la nacioj kiun la fondintoj de UN antaŭvidis. Preskaŭ okdek jarojn poste, ĝi ankoraŭ validas.

La vidvino de la usona prezidento, Eleanor Roosevelt, ludis ŝlosilan rolon en formulado de la Universala Deklaracio de Homaj Rajtoj. Ŝi laboris kun internacia teamo de juristoj kaj diplomatoj. Inter la junaj asistantoj de s-ino Roosevelt estis eĉ esperantisto: la aŭstralia diplomato kaj juristo Ralph Harry.[3]

Tiel, eble la spirito de Esperanto iel influis tiun fundamentan dokumenton de la internacia juro. Tamen, Eleanor Roosevelt mem esprimis relativan neinteresiĝon pri Esperanto en letero kiun mi posedas responda al demando de la konata usona esperantisto Mark Starr…

Universala Esperanto-Asocio, konscia pri la naskiĝanta deklaracio dank' al la atentigo de, interalie, la juna jugoslava juristo Ivo Lapenna, konstruis en sian postmilitan statuton specifan aludon al la homaj rajtoj, kiujn ĝi nomis "esenca kondiĉo" por la laboro de la Asocio (Lapenna/Lins/Carlevaro 1974, 396). Tio okazis jam en 1947, do eĉ unu jaron antaŭ la akceptiĝo de la Universala Deklaracio. La koncerna paragrafo restas parto de la hodiaŭa statuto de la Asocio.

2 La revo de perfekto kaj la realo de anticipo

Alia esperulo, sesdek jarojn pli frue, formis similan bildon pri nova internacia ordo. Same kiel Usono kaj same kiel Unuiĝintaj Nacioj, la lingvo de Ludoviko Zamenhof naskiĝis en etoso de espero. Ne estis lia intenco nomi sian lingvon *Esperanto*. Publikigante la lingvon en la jaro 1887, li nomis ĝin simple "Internacia Lingvo". Por maski la propran identecon, li elektis kiel kaŝnomon "D-ro Esperanto". Tiuj kiuj legis la etan lernolibron kaj lernis la gramatikon kaj vortprovizon eksciis, ke "Esperanto" signifas en la nova lingvo "iu kiu esperas".

2 En la "Declaration by United Nations" (1942).

3 Morsink (1999, 16) kaj vidu Egan (2023).

La unuaj adeptoj do nomis la novan lingvon "la lingvo de Esperanto" – la lingvo kreita de d-ro Esperanto. D-ro Esperanto ja esperis (kiel evidentis jam en tiu unua libro) pri mondo de kompreniĝo, de kunlaboro, de tolero, de paco.

Sed tiu vorteto "de" estas glitema: facile ĝi malaperas. Tiel la lingvo fariĝis ne la lingvo *de* Esperanto sed simple la lingvo Esperanto: la nomo de la kreinto fariĝis la nomo de la lingvo.[4]

Tion d-ro Esperanto ne intencis: li insistis, ripete kaj firme, ke ne li posedas la lingvon, sed la homaro. Ŝajne unike inter la proponintoj de internaciaj lingvoj, Zamenhof deziris, ke la lingvo kresku de interne, en kolektivo, pere de siaj parolantoj, ne pere de liaj dekretoj. Inter la unuaj rezultoj de tiu ideo tamen estis, ke, spite liajn protestojn pri neproprieto, la "lingvo de Esperanto" fariĝis la lingvo Esperanto.

Kial d-ro Zamenhof nomis sin "Doktoro Esperanto"? En la pli vasta socio en kiu li kreis la lingvon ne regis multaj motivoj por esperi. Kiel judo li estis ano de gento preskaŭ universale malestimata. Kaj li loĝis inter poloj kies lando jam de preskaŭ unu jarcento ne plu ekzistis: ĝi estis asimilita en la Rusan Imperion, kie antisemitismo kaŭzis konstantajn sociajn perturbojn. Li vivis en la ombro de pogromoj, sub la jugo de fremdaj potencoj. Li mem, kiu fariĝis kuracisto kaj tiel mem akceptis la nocion, ke la scienco kapablas plibonigi la homan vivon – kaj kiu samtempe amis vortojn, admiris poetojn – li mem tamen perceptis, ke la progreso de homa scio kaj la teknika faciligo de komunikado – ĉio ĉi aŭguris novajn eblecojn por la homaro, se tiuj homoj sufiĉe saĝos por ilin kapti.

Unu paŝo laŭ tiu direkto estus internacia lingvo facile lernebla – por nutri la homan scion kaj kunlaboron en kunteksto alia ol la nacieco, alia ol la ŝovinismo – kaj en etoso de egaleco.[5]

Proponoj pri nova facile lernebla internacia lingvo, kiel ni bone scias, abundis dum tiu ĉi epoko, sed esplorantoj de la historio de t.n. interlingvistiko egale bone scias, ke plej ofte tiuj proponoj estis produktoj de lingvaj amatoroj aŭ de homoj pli interesitaj pri lingvoj aŭ abstraktaj ideoj ol pri homoj. Mi ne kuraĝus diri, ke Esperanto estis unika inter tiuj projektoj pro sia emfazo je espero, sed ĝi certe tion emfazis plej eksplicite.[6]

4 Pri la kaŝnomo Doktoro Esperanto, vidu, i.a. Maimon (1978, 129–142). Maimon atentigas, ke tiu kaŝnomo ja ne longedaŭre efikus: la juna doktoro Zamenhof publikigis mem sian Unuan Libron: ĝi estis presita de aliulo, sed Zamenhof estis kaj eldonanto kaj verkinto, kaj do respondecis ankaŭ pri distribuo k.s.

5 Ĉiuj biografoj atentigas, tute kompreneble, pri la ekstreme komplika lingva situacio en kiu Zamenhof kreskis kaj vivis. Vidu ekzemple la biografiojn de Boulton (1960, 1962) kaj Korĵenkov (2009), kaj la artikolon de Lins (2007) – kaj Beckman kaj Feierstein (2023).

6 Pri la kontrasto kun Volapük, ekzemple, vidu Garvía (2015).

La juna Zamenhof vivis sub politikaj cirkonstancoj certe malesperigaj, sed espero ne estis fremda al li. Li trovis tradicion de espero en la propra religio. La Malnova Testamento estas kroniko de la potenco de espero – tamen sub la kompreno, ke la espero troviĝas en la strebado, ne en la plenumo. Dio promesas al Moseo rigardon al la Promesita Lando, sed Moseo mortas sur la Monto Nebo rigardante la neatingitan Kanaanon (ni memoru la poemon de Kalocsay…). La strebado neniam finiĝas.

Simile, kristanoj konsideras la Malnovan Testamenton kvazaŭ esperan antaŭvidon de la Nova, sed la mortigo kaj releviĝo de Jesuo estas promeso, ne en si mem realigo, de la Sankta Civito. Kiel d-ro Esperanto, Zamenhof kvazaŭ reprezentis la *revon* de perfekto sed la *realon* de anticipo: en la homa strebado troviĝas la dumviva kompenso.

3 La zamenhofa espero

Kiu ne konas tiun interpreton legu foje la plej belan el ĉiuj poemoj de Zamenhof (1984), "Mia penso", kies fina strofo tekstas:

> Fajron sentas mi interne,
> Vivi ankaŭ mi deziras, --
> Io pelas min eterne,
> Se mi al gajuloj iras…
> Se ne plaĉas al la sorto
> Mia peno kaj laboro –
> Venu tuj al mi la morto,
> En espero – sen doloro!

Memore al versoj el la biblia libro *Eliro* (15:20),[7] Zamenhof tiel interpretas la koncepton de espero – ne kiel ion atingitan sed kiel bazan homan deziron pliboniĝi, strebi, trovi plenumon en komuna laboro. Tiu koncepto animis samtempe la lingvon Esperanto kaj la laboron por tutmonda komunikado kaj internacia kunlaboro.

Lastatempa libro sub redakto de Viola Beckmann kaj Liliana Ruth Feierstein (2023), *Language as Hope: L. L. Zamenhof and the Dream of a Cosmopolitan World* (Lingvo kiel espero: L. L. Zamenhof kaj la Revo de Kosmopolita Mondo) esploras ligojn inter tiutempaj ideoj pri la jida lingvo, pri la evoluanta juda kredo en la kunteksto de meza Eŭropo, kaj pri la evoluanta pensado de Zamenhof tra liaj verkoj *Hilelismo* (1901) kaj *Homaranismo* (1913). Ni ne forgesu, ke la plej granda traduka projekto, kiun Zamenhof prenis sur sin estis lia traduko de la Malnova Testamento.

7 "Mirjam, la profetino, fratino de Aaron, prenis tamburinon en sian manon, kaj ĉiuj virinoj eliris post ŝi kun tamburinoj kaj dancante."

Ni ankaŭ ne forgesu, ke Zamenhof serioze interesiĝis pri la propra juda heredaĵo, interalie la jida lingvo kies gramatikon li analizis kaj registris, traktante ĝin ne kiel "ĵargonon" sed kiel parton de la propra kulturo (Zamenhof 1982; pri ĝi: Kiselman 2022, Gishron 1986).

La koncepto de espero staris ankaŭ malantaŭ la tuta gamo de sekularismaj proponoj pri internacia ordo en la periodo de Zamenhof – espero pri paco, kaj fino al la detrua rivalado de la grandaj potencoj; espero pri edukado, kiu nutris la nocion de universala baza edukado en Meza Eŭropo kaj aliaj mondopartoj dum la koncernaj jaroj; espero pri universala rajto al balotado; espero ke la novaj metodoj de transporto kaj komunikado portos la homaron al komuna interkonsento per komuna interkonado. Ekde la komenco, Esperanton karakterizis la ideo de homa kunlaboro por pli bona estonteco, motivita de la espero. Kaj la plej baza, plej emblema formo de kunlaboro estas dialogado kaj konversacio – lingvado.

Similaj sentoj pri espero, je pli naciisma nivelo, animis la polan popolon mem, kies intelektuloj trovis en la Pozitivismo de la franco Auguste Comte inspiron por refortigi la naciismon kaj la nacian identecon kontraŭ la reganta Rusa Imperio. Inter la esprimantoj de tiu sento estis Bolesław Prus, frue tradukita en Esperanton de Kazimierz Bein. Mi ne volas sugesti, ke Zamenhof celis respeguli la polan – nur ke la nocio de nacia lingvo, de komuna kulturo kaj lingva kulturo, inspiris Zamenhof.

En la fruaj jaroj de la lingvo, grandaj debatoj okazis inter tiuj kiuj vidis en Esperanto pure praktikan ilon por internacia komunikado, kaj tiuj kiuj revis pri morala kaj egaleca mondo apogita de komuna lingvo. Ni bone konas la Deklaracion de Bulonjo de 1905, kutime prezentitan kiel interpuŝiĝon inter la idealismo de la juda Zamenhof kaj la praktikismo de la francaj komercistoj kiuj patronis la unuan Universalan Kongreson[8] - kaj ĉio ĉi en la ombro de la Afero Dreyfus. Zamenhof apartenis firme al la kategorio de idealismo: al li la Internacia Lingvo reprezentis pacigilon, humanan komunikilon, kiu konduku al pli firma interkompreniĝo. Oni rajtus supozi, ke precize la nocio de espero pri pli bona mondo tenis Esperanton viva. Sed la preciza ekvilibro inter tiuj du fluoj, nome de praktikismo kaj idealismo, estas pli malfacile kalkulebla ne nur en la periodo tuj antaŭ la Unua Mondmilito sed ankaŭ en la postmilita periodo (vidu ekzemple Lins 1990; Waringhien 1959, 397–423).

Zamenhof ne travivis la Unuan Mondmiliton, ne spertis la kolapson de rusa regado en Pollando. Inter liaj lastaj verkoj estis "Post la granda milito: Alvoko al la diplomatoj" el la jaro 1915, kiu, denuncante la ligon inter gentoj kaj landoj, pledis interalie por "Unuiĝintaj Ŝtatoj de Eŭropo" (Zamenhof 1915/1929).

8 Vidu ekzemple Boulton (1960, 1962), Korĵenkov (2009).

Ne estus maljuste sugesti, ke la imago de Ameriko estis unu elemento en la imagaro de Zamenhof tra la tuta vivo. Fakte, lia parolado en la Sesa Universala Kongreso en Vaŝingtono en 1910 montras interesan anticipon de la ideoj malantaŭ la fondo de Unuiĝintaj Nacioj en Sanfrancisko en 1945:

> Lando de libereco, lando de estonteco, mi vin salutas! Lando, pri kiu revis kaj nun ankoraŭ revas multaj suferantoj kaj senkulpaj persekutatoj, mi vin salutas! Regno de homoj, kiu apartenas ne al tiu aŭ alia gento aŭ eklezio, sed al ĉiuj siaj honestaj filoj, mi klinas min antaŭ vi, kaj mi estas feliĉa, ke la sorto permesis al mi, vin vidi, kaj spiri almenaŭ dum kelka tempo vian liberan, de neniu monopoligitan aeron.
>
> (Zamenhof 1910/1929)

Zamenhof emfazis, ke li alvenis la Novan Mondon ne por amuziĝi, sed por disvastigi novan ideon pri internacia komunikado – kaj por kuraĝigi la parolantojn de Esperanto en Nordameriko. Malantaŭ liaj vortoj estis la sento, ke Usono, kaj implice Nordameriko kiel tuto, povas ludi progresigan kaj progreseman, bonvenigan kaj akcepteman rolon en mondaj aferoj. Ne sensignifa estas la fakto, ke Zamenhof vizitis Amerikon dum la plej alta periodo de enmigrado al Usono el la polaj teritorioj sub la rusa jugo.

4 Espero … kaj realo

Iasence, la pensado de Zamenhof en tiu momento reruliĝis al la komenco, kiam kiel juna studento, korespondanto por la rusa juda gazeto *Razsvjet*, Zamenhof proponis, sub la kaŝnomo Gamzefon, kreon de juda hejmlando en iu neenloĝata teritorio en la mezo de Nordameriko.

En tiu senco, Usono restis, en la menso de Zamenhof, promesita lando, lando de optimismo. Pri ĉi-lasta li eĉ certagrade pravis, kiel atestus Eleanor Roosevelt kaj ŝia juna asistanto Ralph Harry. En nia hodiaŭa tro cinika ĉirkaŭaĵo en 2026, la flamo de optimismo tamen daŭre briletas. Sed ni – ne nur ni esperantistoj, sed ankaŭ ni *esperuloj* – ni kiuj esperas pri pli bona estonteco, pli humana kaj inkluziva mondo, kun aŭ sen internacia lingvo – nunmomente hezitas antaŭ la evoluo de internaciaj aferoj, precipe (mi aŭdacas diri) pro lastatempaj paŝoj de Usono, mia propra lando, kies nuna retiriĝo el internacia humana agado estas severa, kruela kaj miopa.

Kion dirus doktoro Esperanto se li venus al la bordoj de Nordameriko hodiaŭ, se li vidus la hodiaŭan retiriĝon de Usono el internacia kunlaboro, la abolon de la spirito de akcepto kiu akompanis la respublikon tra tiel multaj jaroj? Ĉu la Statuo de Libereco turnis sian dorson al la alvenintoj, la rifuĝintoj, la serĉantoj de pli bona vivo?

Jam mi paŝas ekster la terenon de interlingvistiko kaj eniras la kampon de politiko. Mi rapide retiriĝu, tamen atentigante ke tiuj kiuj supozas, ke interlingvistiko estas temo por senĝenaj fakuloj, konsciu, ke en ĝia historio oni vidas spurojn, paŭsojn, restaĵojn de homaj konfliktoj kaj homaj aspiroj kiuj neniam ĉesos.

Bibliografio

Beckmann, Viola kaj Ruth Feierstein, red. 2023. *Language as Hope: L. L. Zamenhof and the Dream of a Cosmopolitan World*. Leipzig: Hentrich & Hentrich.

Boulton, Marjorie. 1960. *Zamenhof Creator of Esperanto.* London: Routledge and Kegan Paul.

Boulton, Marjorie. 1962. *Zamenhof aŭtoro de Esperanto.* La Laguna: Regulo.

"Declaration by the United Nations, January 1, 1942." 1942. Yale Law School. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decade03.asp

Egan, Patricia. 2023. Ralph L. Harry: A Legacy of Diplomacy, Human Rights, and Linguistic Equality at the United Nations. https://esfconnected.org/2023/12/09/ralphlharry-en/

Garvía, Roberto. 2015. *Esperanto and Its Rivals.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Gishron, Jeremi. 1986. *Lingvo kaj religio.* Jerusalem: Sivron.

Kiselman, Christer Oskar. 2022. *Zamenhof's Yiddish Grammar and His Universal Language.* Dobřichovice: Kava-Pech.

Korĵenkov, Aleksander. 2009. *Homarano: La vivo, verkoj kaj ideoj de d-ro L. L. Zamenhof.* Kaliningrad kaj Kaunas: Sezonoj.

Lapenna, Ivo, Ulrich Lins kaj Tazio Carlevaro. 1974. *Esperanto en perspektivo*. London/Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio, Centro de Esploro kaj Dokumentado pri la Monda Lingvo-Problemo.

Lins, Ulrich. 2007. "Esperanto oder das Dilemma des Dr. Zamenhof". *Jüdischer Almanach: Sprachen,* redaktis Gisela Dachs, 127–140. Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag im Suhrkamp Verlag.

Maimon, N. Z. 1978. *La kaŝita vivo de Zamenhof.* Tokio: Japana Esperanto-Instituto.

Morsink, Johannes. 1999. *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Waringhien, Gaston. 1989. *Lingvo kaj vivo.* 2-a eld. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Zamenhof, L. L. 1910. "Sesa kongreso 1910 en Washington." En L. L. Zamenhof. 1929. *Originala verkaro*, redaktis Joh. Dietterle, 393–400. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn.

Zamenhof, L. L. 1915. “Post la granda milito.” En L. L. Zamenhof. 1929. *Originala verkaro*, redaktis Joh. Dietterle, 353–357. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn.

Zamenhof, L. L. 1929. *Originala verkaro*, redaktis Joh. Dietterle. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn.

Zamenhof, L. L. 1982. *Provo de gramatiko de novjuda lingvo kaj Alvoko al la juda intelektularo*. Tradukis kaj komentis Adolf Holzhaus. s.l.: Fondumo Esperanto.

Zamenhof, L. L. 1984. “Mia penso.” *En Esperanta antologio: Poemoj 1887–1981*, redaktis William Auld, 2-a eld., 3–4. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Pri la aŭtoro

Humphrey Tonkin estas emerita profesoro pri humanecaj studoj kaj emerita prezidanto de la Universitato de Hartford, Usono. Li magistriĝis en la Universitato de Kembriĝo kaj doktoriĝis ĉe la Universitato Harvard. Li estis prezidanto de UEA (1974–1980, 1986–1989), kaj dum multaj jaroj direktoro de CED, prezidanto de ESF kaj ĉefredaktoro de LPLP. Inter liaj verkoj estas *Memoru ĉi praulojn: Eseoj pri Esperanto-literaturo* (New York: Mondial 2020). Retadreso: tonkin@hartford.edu

About the author

Humphrey Tonkin is emeritus professor of humanities and president emeritus of the University of Hartford, USA. He holds an MA from Cambridge University and a Ph.D. from Harvard. He was president of the Universal Esperanto Association (1974–1980, 1986–1989) and for many years director of CED, board chair of ESF and editor-in-chief of LPLP. Among his publications is *Memoru ĉi praulojn: Eseoj pri Esperanto-literaturo* (New York: Mondial 2020).

Über den Verfasser

Humphrey Tonkin ist emeritierter Professor der Geisteswissenschaften und emeritierter Rektor der Universität Hartford, USA. Er hat einen Mastergrad der Universität Cambridge und einen Doktorgrad der Universität Harvard erworben. Tonkin war Präsident des Esperanto-Weltbundes (1974–1980, 1986–1989) und viele Jahre lang Direktor des CED, Vorsitzender der ESF und Chefredakteur der Zeitschrift LPLP. Eine seiner Veröffentlichungen ist Memoru ĉi praulojn: Eseoj pri Esperanto-literaturo (New York: Mondial 2020).

Interlinguistics and the concept of hope

Abstract: Zamenhof did not see his international language as a mere practical solution to a practical problem but as an idealistic enterprise: the concept of hope is expressed in the very pseudonym of its author – which became the name of the language itself. In the first booklet outlining his language, Zamenhof included the poem "Mia penso", which mirrored the biblical concept of hope. The concept itself lay behind many of the internationalist proposals of the period – and also behind Polish nationalism. Visiting Washington in 1910, Zamenhof particularly identified the USA as embodying similar ideas of hope, inclusion and freedom.

Keywords: Zamenhof; hope; Esperanto; United Nations; human rights; United States

Die Interlinguistik und der Gedanke der Hoffnung

Zamenhof hat seine internationale Sprache nicht nur als bloße praktische Lösung eines praktischen Problems konzipiert, sondern als ein idealistisches Vorhaben: der Gedanke der Hoffnung ist schon in dem Pseudonym des Autors ausgedrückt – das zum Namen der Sprache selbst wurde. In das erste kleine Buch mit dem Entwurf seiner Sprache nahm Zamenhof das Gedicht "Mia penso" auf, das den biblischen Gedanken der Hoffnung widerspiegelt. Derselbe Gedanke stand hinter zahlreichen internationalistischen Ideen jener Zeit – und auch hinter dem polnischen Nationalismus. Bei seinem Besuch in Washington im Jahre 1910 betonte Zamenhof, dass die USA ganz ähnliche Gedanken der Hoffnung, des Miteinanders und der Freiheit verkörperten.

Schlüsselwörter: Zamenhof; Hoffnung; Esperanto; Vereinte Nationen; Menschenrechte; USA

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees68792

James Hawkey
University of Bristol, Britio

Pri la studado de fonetika kaj fonologia variado en ‘disa’ Esperantujo

Resumo: Parolantoj de Esperanto troviĝas disaj tra la mondo kaj ofte ne havas multe da kontakto inter si. Aldone, la lingvo estas ĉefe parolata nedenaske de homoj, kiuj havas tre diversajn denaskajn lingvojn. Tiuj du faktoroj gravas se oni volas pli profunde kompreni, kiel ni parolas Esperanton en la dudek-unua jarcento. Adopti variadisman aliron al la sociolingvistiko de Esperanto povas helpi pli bone kompreni la lingvon kaj ĝiajn parolantojn. En ĉi tiu artikolo, mi proponas la koncepton de ‘disa komunumo’ por priskribi la manierojn, laŭ kiuj la esperantistaro diferencas de aliaj parolkomunumoj rilate al geografio, demografio, ideologio kaj praktiko. Sekve, mi reliefigas kelkajn praktikajn defiojn, kiuj aperas pro tiu diseco, kaj proponas eblajn solvojn. Fine, por instigi plian esploradon pri fonetika kaj fonologia variado en Esperanto, mi prezentas superrigardon pri la segmenta fonologio de la lingvo. Tiu priskribo celas esti utila ilaro por estontaj fakuloj pri lingva variado en Esperanto, ĉar ĝi substrekos kie kaj kiam oni atendas trovi enparolantan variadon. La ĉefa celo de la artikolo estas provizi teoriajn kaj praktikajn rimedojn por pliaj studoj pri la sonsistemo de Esperanto en ĝia socia kunteksto.

Ŝlosilvortoj: Variadisma sociolingvistiko; Fonetiko kaj fonologio; Disa komunumo

1 Enkonduko

Estas nekontesteble, ke lingvoj ŝanĝiĝas laŭ la tempo kaj spaco (Labov 1994, 9), kaj el tio ni povas konkludi, ke ĉiuj lingvoj spertas internan variadon. Por ke lingvo transiru de la uzo de pli malnova formo A al nova formo B, devas ekzisti momento, kiam la formoj A kaj B iel kunekzistis en la parolkomunumo. Tial, “variado estas la sinkrona vizaĝo de ŝanĝiĝo, kaj ŝanĝo estas nenio alia ol diakrona variado” (Guy 2011, 179).[1] Esperanto estas lingvo kun sia propra komunumo de parolantoj, kaj kiel ĉiuj vivantaj lingvoj, ĝi spertas lingvan ŝanĝon (Fiedler kaj Brosch 2022, 326). Sekve, ni devus povi observi kaj interparolantan kaj enparolantan sinkronan

1 Originala teksto: “Variation is the synchronic face of change, and change is nothing more than diachronic variation.” – Ĉiuj tradukoj estas miaj.

variadon en Esperanto. En ĉi tiu artikolo, mi traktos kelkajn el la ĉefaj aferoj, kiujn oni devas konsideri dum esplorado pri lingva variado inter parolantoj de Esperanto. La ĉefa celo de la artikolo estas instigi estontajn esploristojn adopti la variadisman sociolingvistikon (*variationist sociolinguistics,* angle) kiel aliron al la studo de Esperanto, kampo kiu ĝis nun apenaŭ ricevis atenton en fakaj verkoj pri la lingvo.

La artikolo konsistas el du partoj. En la sekcio 2, mi prezentos teoriajn kaj praktikajn konsiderojn, kiuj gravas por adopti variadisman aliron al la studo de Esperanto. Unue, mi skizos la kernajn principojn pri lingva variado en parolkomunumoj, kiuj konsistas ĉefe el nedenaskaj parolantoj. Poste, mi pritraktos la disecon de esperantistoj, laŭ geografio, demografio, ideologio kaj praktiko, kaj diskutos la teoriajn kaj praktikajn defiojn, kiujn tiu diseco prezentas al estontaj esploristoj pri lingva variado en Esperanto. Klariginte tiun fonon, en la sekcio 3, mi proponos praktikan ilaron por esplorado pri sona (t.e. fonetika kaj/aŭ fonologia) variado en Esperanto. Mi decidis mallarĝigi la temon kaj elekti nur la sonan flankon kiel eron de la pli vasta bildo de lingva variado. Tiu ilaro estas profilo de la segmenta fonologio de Esperanto, simila al la '*Illustrations of the IPA*' regule publikigitaj en la *Journal of the International Phonetic Association*. Ĝi celas helpi esplorontojn kompreni, kiel oni nuntempe prononcas Esperanton kaj identigi lokojn, kie oni povas atendi variadon, tiel indikante eblajn fruktodonajn vojojn por estonta esplorado.

2 Lingva variado en 'disa' komunumo

Ĉi tiu artikolo celas instigi profundan esploradon pri lingva variado ene de Esperanto, kies parolantojn mi priskribos kiel anojn de 'disa komunumo'. En ĉi tiu sekcio, mi prezentos la teoriajn fundamentojn necesajn por ke fakuloj povu studi fonetikan kaj fonologian variadon en Esperanto. Unue, en la sekcio 2.1, mi donos vastan enkondukan superrigardon pri la studo de lingva variado. Poste, en la sekcio 2.2, mi prezentos mian koncepton de 'disa komunumo' rilate al parolantoj de Esperanto, klarigante kiel tiu parolkomunumo diferencas de tiuj ĝis nun kutime analizataj en la kampo de variadisma sociolingvistiko. Fine, en la sekcio 2.3, mi priskribos kelkajn defiojn, kiujn esploristoj povas renkonti dum la studado de sona variado en Esperanto, kaj mi proponos eblajn solvojn por tiuj problemoj.

2.1 Enkonduko al lingva variado

En la mezo de la dudeka jarcento aperis studoj, kiuj celis esplori la socian signifon de lingva variado, ĉefe en nordamerikaj kuntekstoj. Tiuj studoj

respondis al la generativisma aliro de Chomsky (1957), kiu ekregis en la 1950-aj jaroj. La fundamenta verko de Weinreich, Labov kaj Herzog (1968) starigis empirie bazitan teorion pri lingva ŝanĝo, kiu akceptis la diversecon de parolpraktikoj kaj ekzamenis, ĉu tiu diverseco estas strukturita kaj orda. En tiuj fruaj studoj, Labov proponis la koncepton de *ena stilo* (*vernacular*, angle) kiel kernan en la analizo de variado. Li difinis ĝin kiel "la lingvo unue akirita de la lernanto, perfekte regata kaj uzata ĉefe inter intimaj amikoj kaj familianoj" (Labov 1966/2006, 86), kaj "la stilo, kiu plej interesas lingvistojn" (Labov 1966/2006, 86; 1972, 208).[2] La intereso pri la ena stilo, kaj la konscio ke ĝi estas nur unu parto de la pli vasta repertuaro de la parolanto, instigis la evoluon de metodoj por estigi diversajn parolstilojn. La tiel nomata 'Labova sociolingvistika intervjuo' konsistas el serio de taskoj, kiuj produktas parolon laŭ malsamaj gradoj de atento. Ekde tiuj pioniraj studoj, la kampo de variadisma sociolingvistiko spertis plurajn ondojn de evoluo, profitante de pli ol duonjarcento da progresoj en sociaj kaj kritikaj teorioj. Dum la fako maturiĝis, esploroj pri la naturo kaj uzo de la ena stilo kondukis al kreskanta uzo de etnografiaj metodoj por kolekti datumojn, kio siavice ebligas pli nuancajn interpretojn de lingva variado.

La emfazo pri la ena stilo kiel ilo por kompreni la diversecon de lingva variado signifis, ke multaj variadismaj esploroj koncentriĝis pri la praktikoj de denaskaj parolantoj.[3] Tamen, dum la disciplino evoluis en la lastaj jardekoj, ĉi tiu fokuso pri denaska kompetento malfortiĝis, kaj studoj pri nedenaska produktado nun alportas gravajn komprenojn al la kampo. Esploroj pri lingva minoritatigo kaj malaperado kondukis al nova vidpunkto pri nedenaskaj uzantoj de 'malgrandaj' lingvoj (Pietikäinen k.a. 2016), prezentante ilin kiel *novajn parolantojn* (*new speakers*, angle), difinitajn kiel "individuoj kun malmulta aŭ neniu hejma aŭ komunuma ekspono al minoritata lingvo, kiuj anstataŭe akiras ĝin per lingva mergiĝo, dulingvaj edukprogramoj, revigligaj projektoj aŭ kiel plenkreskaj lernantoj" (O'Rourke k.a. 2015, 1).[4,5] La studo

2 Originala teksto: "The language first acquired by the language learner, controlled perfectly, and used primarily among intimate friends and family members [and] the style of primary interest to linguists."

3 Mi uzas la terminon 'denaska parolanto' anstataŭ 'denaskulo', ĉar tiu lasta vorto pensigas la leganton ĉefe pri denaskaj parolantoj de Esperanto.

4 Originala teksto: "Individuals with little or no home or community exposure to a minority language but who instead acquire it through immersion or bilingual education programs, revitalisation projects or as adult learners."

5 Estas ofta (tamen neklara) distingo inter novaj parolantoj kaj lernantoj de dua lingvo. Oni plej ofte uzas la terminon nova parolanto en studoj pri minoritataj lingvoj, kiuj havas relative malmultajn 'tradiciajn' parolantojn. Tiuj novaj parolantoj kutime havas ian (kulturan, geografian, ktp.) rilaton al la parolkomunumo, t.e. ili apartenas iagrade al la sama komunumo kiel tradiciaj parolantoj. Ne estas same por lernantoj de dua lingvo, kiuj ofte estas fremdaj al la koncerna lingva komunumo (kaj relative malofte temas pri minoritataj

de nedenaskaj parolantoj, novaj parolantoj kaj kuntekstoj de malaperado devigas nin rekonsideri la naturon de la parolkomunumo, ĉar grupoj de parolantoj en situacioj de lingva endanĝerigo ne estas same koheraj kiel 'kutimaj' komunumoj de denaskaj parolantoj. Nance (2022, 678) demandas: "kiam estas konvene kompari generaciojn en studo pri sonŝanĝo, kaj kiam ne, ĉar la parolantoj ne konsistigas la saman parolkomunumon?"[6] Novaj parolantoj en situacioj de lingva malaperado tre diferencas de lernantoj de dua lingvo, kiu ne estas endanĝerigita. Ili ne estas simple neperfektaj lernantoj, kies praktikoj estas vidataj kiel subaj kompare kun tiuj de denaskaj parolantoj; male, novaj parolantoj ofte estas la sola vojo al postvivado por malaperantaj lingvoj (Nance 2015, 574; Mooney 2024, 202) kaj tial "okupas pli altajn poziciojn en la socia hierarkio de la lingvo ol kutimaj uzantoj de dua lingvo" (Nance k.a. 2016, 168).[7]

En ĉi tiu artikolo, mi traktos nur sonan variadon, kiu origine estis la ĉefa fokuso de la fruaj variadismaj studoj. Tio estas ĉar la ideo de fonetika varianto plej bone kongruas kun la difino de Labov (1972, 188) pri lingvaj variantoj kiel "diversaj manieroj esprimi la saman aferon".[8] Ekde tiam, la fako evoluis, kaj nun inkluzivas la studon de gramatikaj kaj leksikaj variabloj, kiuj same estas validaj esplorobjektoj en Esperanto. Tamen, ĉi tiu verko limigas sian amplekson al sona variado, konsiderante ĝin kiel logikan ekpunkton por antaŭenigi pli vastan variadisman esplorprogramon pri Esperanto, kiun mi adoptos kaj evoluigos en estontaj verkoj.

2.2 Esperantujo kiel 'disa komunumo': geografio, demografio, ideologio kaj praktiko

Estas gravaj malsamecoj inter komunumoj de denaskaj parolantoj unuflanke, kaj grupoj de ne-deneskaj (aŭ novaj) parolantoj aliflanke. Komunumoj de nedenaskaj aŭ novaj parolantoj ne ĉiam estas demografie ekvilibraj: malkiel socioj de denaskaj parolantoj, iliaj membroj ne sekvas apartajn ŝablonojn rilate al aĝo, sekso, socia klaso kaj aliaj faktoroj. Grupoj de

lingvoj). Mi klarigas per persona ekzemplo. Mi estas kimro, naskiĝis kaj kreskis en Kimrio, sed en tute anglalingva medio. Dum la lastaj jaroj, mi lernis la kimran kiel plenkreskulo, do (pro mia kimreco!) mi estas nova parolanto, laŭ la kutima uzo de la termino. Aliflanke, mi lernis la francan, kaj flue kapablas ĝin post jaroj loĝante en Francio. Tamen, mi nek estas franco nek havas francajn parencojn, do mi estas nura lernanto de la franca. Mi substrekas, ke tio estas mia interpreto, kaj aliaj fakuloj certe komprenas tiun distingon alie.

6 Originala teksto: "At what point is it appropriate to compare generations in a sound change study, and at what point is it no longer appropriate, as speakers do not constitute the same speech community?"

7 Originala teksto: "[New speakers] occupy greater positions of authority in the language's social hierarchy than many second language users would do."

8 Originala teksto: "Alternate ways of saying the same thing."

novaj parolantoj ofte povas esti disaj tra granda geografia areo kaj ne havas ĉiutagan kontakton unu kun la alia, kaj tio certe validas por esperantistoj. Pro tiu diseco, mi nomas tiajn parolgrupojn 'disaj komunumoj' (*fragmented communities*, angle) (Hawkey aperos). Mi iom adaptas la terminon 'disa' (aŭ *fragmented*) el Kasstan (2019, 687), kiu priskribis la arpitanan lingvon[9] tiel pro manko de tipologia kohero inter dialektoj, sed ĉi tie ĝi aplikiĝas al parolantoj kun malfortaj ligoj tra disaj lokoj. En la cetero de ĉi tiu sekcio, mi montros kiel la parolantaro de Esperanto estas disa komunumo, kaj kiel ĝi estas malsama ol 'kutimaj' parolkomunumoj (t.e. grupoj de denaskaj parolantoj de hegemoniaj lingvoj), pere de kvar dimensioj: *geografio*, *demografio*, *ideologio* kaj *praktiko*.

Geografie, Esperanto ne havas specifan patrujon, do oni ne povas bazi Esperanto-identecon sur teritorieco. Ĝiaj parolantoj estas disaj en la mondo, kaj kutime temas pri malgrandaj grupoj de individuoj, familioj aŭ amikoj, kiuj troviĝas en regionoj kie regas unu aŭ pluraj hegemoniaj lingvoj (Stria 2016, 153). Hampton (2023, 44) priskribas la esperantan komunumon kiel "prototipe transnacia" (*prototypically transnational*), uzante la koncepton de transnaciismo de Vertovec (2004), kiu rilatas al la daŭra ligo inter migrantoj kaj iliaj originaj kutimoj kaj kulturoj danke al teknologiaj progresoj kaj tutmondiĝo. Tiel, esperantistoj estas geografie malproksimaj unu de la alia, sed restas en konstanta kontakto. Aliaj esploristoj priskribas la esperantan komunumon pere de ideoj pri migrado kaj movebleco, kvankam multaj parolantoj de la lingvo neniam migris. La nocio de la komunumo kiel iel 'diaspora' estas vaste uzata. Jam en 1979, Wood priskribis esperantistojn kiel "mem-elektita(n) diaspora(n) lingva(n) minoritato(n)",[10] kiu influis la raŭmistan vidpunkton en la 1980-aj jaroj. Poste, pluraj aŭtoroj – ekzemple Piron (1989), Becker (2006), Lindstedt (2010), Stria (2016), kaj Fiedler kaj Brosch (2022) – uzis la terminon 'diaspora' por priskribi la komunumon, pro ĝia geografia disiĝo kaj la manko de stabilaj situacioj aŭ kuntekstoj (ekster la hejmo kaj limigitaj amikaj rondoj) por uzi la lingvon. Tamen, malgraŭ ĉi tiuj ideoj pri migrado kaj geografio, la koncepto de teritoria aparteno estas ĝenerale rifuzata kiel bazo por esperanta identeco (Wood 1979; Gobbo 2017, 44; Stria 2018). Tio ne signifas, ke la komunumo tute preterlasas la ideon de spaca identeco: eĉ la termino 'Esperantujo' montras ian abstraktan senton de 'hejmo'. Resume, Esperanto estas klare neteritoria lingvo, sed ĝia komunumo tamen foje inspiriĝas je kelkaj elementoj de teritoria aparteno.

9 "La arpitana estas unu el la tri gaŭlromanaj lingvoj (la aliaj estas la okcitana/kataluna kaj la franca)." ("Arpitana lingvo" 2024)..

10 Originala titolo de la artikolo: "A voluntary, non-ethnic, non-territorial speech community."

Demografie, grupoj de novaj parolantoj ofte estas malsamaj ol anoj de parolkomunumoj de hegemoniaj (aŭ eĉ minorigitaj) lingvoj pro la fakto, ke la plejmulto de novaj parolantoj estas ekonomie komfortaj (Pujolar 2022, 79). Lernantoj de minorigitaj lingvoj estas homoj, kiuj atribuas simbole gravan signifon al kompetento en malpli uzataj lingvoj kaj, grave, havas tempon kaj financajn rimedojn por lerni tiajn lingvojn. Pujolar (2022) asertas, ke la demografiaj trajtoj de komunumoj de novaj parolantoj varias laŭ la specifa situacio de la koncerna lingvo, kaj Esperanto (se ni adoptas raŭmisman perspektivon pri ĝi kiel minoritata lingvo) ne estas escepto. Por pli bone kompreni la demografion de la esperanta komunumo, Piron (1989) analizis listojn de reprezentantoj de UEA kaj personojn, kiuj sendis anoncojn al esperantaj revuoj por serĉi lingvajn interŝanĝojn. Li trovis pli grandan proporcion de viroj, emeritoj, kaj homoj en intelektaj profesioj (ekzemple instruistoj) inter la UEA-reprezentantoj ol en la ĝenerala popolo. Rimarkindaj diferencoj aperis laŭ geografia deveno: ekster Eŭropo kaj Nordameriko estis malpli da parolantoj kaj preskaŭ neniuj virinoj. Tamen, Piron (1989, 166) konstatis, ke virinoj estis 48 % de la personoj, kiuj sendis anoncojn, kio sugestas, ke eble la seksa malekvilibro ne estis tiel ekstrema. Similaj rezultoj troviĝas en Kimura (2012), Caligaris (2016) kaj Hampton (2023) pri nuntempaj Esperanto-rondoj, ekzemple pri la forta ĉeesto de aĝaj partoprenantoj. Gobbo (2021, 6) tamen avertas, ke pli aĝaj esperantistoj neniam estis (kaj ne estas) izolitaj kaj havas oftan kontakton kun junaj parolantoj de la lingvo, do oni ne facile komparu ilin kun aĝaj uzantoj de aliaj malaperantaj lingvoj. Profesie, longe ekzistis ligo inter esperantistoj kaj maldekstra sindikatismo kaj intelektismo (Garvía 2015; O'Keeffe 2021; Karlander 2024), kio eble klarigas la koncentriĝon en specifaj okupoj. Aldone, se oni volas scii pli pri la demografio de Esperantujo, necesas atenti pri kvireco en la komunumo kaj eviti simplisman binaran komprenon de sekso, malgraŭ la trovoj de pli fruaj studoj. Hampton (2023, 115–116) raportas, ke kvar el ŝiaj partoprenantoj identigis sin kiel neduuma aŭ transgenra. Resume, la demografio de Esperantaj komunumoj povas esti rimarkinde malsama, eĉ ol tiu de aliaj grupoj de novaj parolantoj.

Ideologio verŝajne estas la plej unuiga trajto, kiu difinas membrecon de la esperanta komunumo. Ĝi inkluzivas ne nur ideologiojn pri la lingvo mem, sed ankaŭ pli larĝajn mondrigardojn. Anoj de la esperanta komunumo plejparte konsentas pri lingvaj formoj kaj normoj (Stria 2018). Tamen, eble pli grava estas la komuna ideologia bazo rilate al lingva justeco. Inter membroj de la komunumo, oni ofte distingas inter 'esperantistoj', kiuj estas forte implikitaj en la movado (ekzemple, tiuj kiuj aktive partoprenas kulturajn eventojn kaj subtenas la idealojn de egaleco kaj homaranismo), kaj 'lingvouzantoj', kiuj simple uzas la lingvon sen adopti la kulturajn kaj

ideologiajn elementojn (Lindstedt 2010). Miaopinie, eĉ parolantoj, kiuj ne plene akordiĝas kun la idealoj de la movado, restas membroj de la disa parolkomunumo kaj devus esti inkluditaj en studoj pri Esperanto. Uzi 'la sekvon de movadaj idealoj' kiel kriterion por difini membrecon estus nepraktikebla, ĉar ĝi ne estas facile mezurebla kaj povas ŝanĝiĝi laŭlonge de la tempo (kaj ĉar oni ja povas subteni la idealojn sen regi la lingvon!). Tamen, kompreni la rilaton de parolantoj al la ideologioj de la movado estas kerna por interpreti datumojn, kiujn ili produktas.

Fine, Stria (2018, 226) kaj Hampton (2023, 39) substrekas la gravecon de *praktiko,* kaj priskribas parolantojn de Esperanto kiel *komunumon de praktiko* (*community of practice*, angle), difinitan de Eckert kaj McConnell-Ginet (1992, 464) kiel "aro da homoj, kiuj kunvenas ĉirkaŭ reciproka engaĝiĝo en komuna entrepreno… [kaj kiel rezulto] praktikoj aperas dum la kurso de ĉi tiu reciproka entrepreno."[11] Esperantistoj estas identigitaj laŭ tio, kion ili faras: ili kunvenas por partopreni en komune konstruita projekto, nome la daŭra uzo de Esperanto. Lindstedt (2010, 60) asertas, ke por sukcese uzi la lingvon, parolantoj devas regule partopreni en kolektivaj eventoj, por eviti perdon de lingvokapablo pro forgesiĝo. Tiel, Esperanto kontrastas kun la angla kiel tutmonda lingvo, ĉar parolantoj de la angla kiel dua lingvo povas uzi ĝin (kaj tiel konservi kompetentecon kaj fluecon) sen engaĝiĝi al la anglalingva kulturo (Lindstedt 2010, 60). Ĉi tio plifortigas la supre faritan argumenton, ke aliĝo al la ideologio de la movado ne estas fidinda kriterio por difini membrecon en la komunumo. Se ĉiu interago inter esperantistoj estas iel manifestiĝo de Esperanto-kulturo, tiam ne gravas ĉu parolantoj estas fervoraj esperantistoj aŭ pli skeptikaj lingvouzantoj, ĉar ĉiuj kontribuas al la konservado de la lingvo per la komuna praktiko uzi ĝin. Hampton (2013, 39) emfazas la ironion de la praktiko, kiu difinas esperantistojn: aro da plurlingvaj individuoj kunvenas por paroli unu lingvon, ekskludante ĉiujn aliajn lingvojn. La fakto, ke esperantistoj povas esti difinitaj laŭ siaj lingvaj praktikoj, instigas Gledhill (2000; 2014) pridubi, ĉu la termino "parolkomunumo" eĉ taŭgas por priskribi Esperantujon. Gledhill (2000) preferas la esprimon "diskurs-komunumon" (laŭ Swales 1990), kiu forigas la tradician antaŭkondiĉon de flueco por membreco de lingva komunumo. Anstataŭe, aliaj faktoroj gravas por determini, ĉu iu povas esti konsiderata kiel membro de la komunumo, ekz. kono de ofte traktataj temoj. Mi detale pritraktos la ideon, ke esperantistoj estas anoj de "diskurs-komunumo" en Hawkey (aperos).

11 Originala teksto: "An aggregate of people who come together around mutual engagement in an endeavor… [As a result], practices emerge in the course of this mutual endeavor."

2.3 Studi lingvan variadon en disa komunumo: defioj kaj solvoj

Kion ni nun scias pri la esperantistaro kiel kolektivo, kaj kial tio gravas por esploro pri variado en tiu lingvo? Kiel ĉe aliaj disaj komunumoj, ĉi tiu grupo de lingvouzantoj distingiĝas pro sia geografia disvastigo kaj demografia konsisto, same kiel pro la ideologioj kaj praktikoj de siaj membroj. Ni traktas komunumon disĵetitan tra la mondo, do ne eblas atendi, ke ĝiaj membroj loĝu (aŭ eĉ pasigu multe da tempo) en proksima kunesto unu kun la alia. Demografiaj trajtoj eble ne kongruas kun tiuj de la pli larĝa socio (aŭ de la lokaj komunumoj) en kiuj esperantistoj troviĝas, kvankam estas malfacile precize konstati tion. Laŭ antaŭaj studoj pri Esperanto, oni povus atendi pli da viroj, pli da aĝaj personoj, kaj pli da homoj en liberalaj intelektaj profesioj ol en la ĝenerala loĝantaro. Kiel ĉiam, oni devus uzi analizajn alirojn al genro, kiuj inkluzivas kvirajn vivspertojn, precipe konsiderante la nehegemonian karakteron de membreco en la Esperanta komunumo. Anoj estas ligitaj per ideologioj asociitaj kun la movado (ekzemple la valoroj de homaranismo), kvankam la grado de identigo kun tiuj valoroj varias. Eble plej prudente estas rigardi esperantistojn kiel anojn de komunumo de praktiko (aŭ eĉ diskurs-komunumo, laŭ Gledhill 2000) inter multlingvuloj, kiuj kunvenas por uzi Esperanton, plejparte ekskluzive de aliaj lingvoj en siaj repertuaroj.

Kiaj praktikaj problemoj aperos dum la studado de variado en Esperanto, specife rilate al fonetika kaj fonologia variado? Studi sonan variadon en Esperanto per intervjuoj (la plej ofta metodo) postulas atenton al la denaskaj lingvoj de la intervjuotoj. Necesas certigi, ke la analizota variado estu racie atendebla ĉe ĉiuj partoprenantoj. Tio ofte implicas konsideron pri geografia variado ene de la denaska lingvo. Ekzemple, se oni volas ekzameni la realigon de r-sonoj en la Esperanto de britanglaj parolantoj (kiel en Hawkey aperos), oni devas memori, ke normaj akĉentoj de la suda brita angla ne prononcas la postvokalan /r/, kiam ĝi aperas antaŭ konsonanto aŭ paŭzo, dum aliaj dialektoj ja faras tion. Tial, ne sufiĉas, ke ĉiu partoprenanto estu denaska parolanto de la brita angla; gravas ankaŭ la specifa regiona dialekto. Kompreneble, tiuj konsideroj validas por ĉiuj specoj de variado (ekz. gramatika aŭ leksika), ne nur sona – la intervjuotoj devas esti zorge elektitaj por certigi, ke la rezultoj estu validaj. Tio eble kondukas al malgrandaj specimenoj, ĉefe se oni same konsideras plian gravan praktikan problemon, nome la geografian disiĝon de la esperantistoj. Studoj pri sona variado kutime postulas ĉeestajn intervjuojn registritajn per altkvalitaj iloj, kio povas esti defia kiam parolantoj ne loĝas proksime unu al la alia. Tiu problemo povas esti parte solvita per kolektado de datumoj dum Esperanto-aranĝoj (lokaj kluboj, landaj kongresoj, ktp).

3 Resumo de segmenta fonologio en Esperanto

En ĉi tiu sekcio, mi skizos la sonsistemon de Esperanto. Kiel ni jam scias, parolantoj de Esperanto kutime ne estas denaskaj – pro tio, la denaska fonologio (aŭ tiu de aliaj lingvoj de la repertuaro de la parolanto) povas influi la prononcon de Esperanto.[12] Ne eblas doni ĉiujn ekzemplojn de fonetika aŭ fonologia kontakto ĉi tie – la celo de la sekcio ne estas priskribi ĉiujn akĉentojn de Esperanto en la mondo! Tamen, mi traktos kelkajn el la plej rimarkindaj trajtoj de lingva variado pro nenorma lingva kontakto kun diversaj denaskaj lingvoj. La celo estas reliefigi tiujn trajtojn, kiuj povus esti esplorataj en estontaj projektoj pri fonetika kaj/aŭ fonologia variado, tiel provizante utilan (kvankam ne kompletan) ilaron por tiuj, kiuj volas okupiĝi pri tia esplorado.

3.1 Vokaloj

3.1.1 Monoftongoj

Esperanto havas simplan, kvinvokalan monoftongan fonemaron:

	Antaŭa	Malantaŭa
Malvasta	/i/ <i>	/u/ <u>
Meza	/e/ <e>	/o/ <o>
Vasta	/a/ <a>	

Tabelo 1: Monoftongaj fonemoj en Esperanto kaj ortografio

Malvastaj vokaloj

Oni kutime produktas la malvastajn vokalojn /i/ kaj /u/ laŭnorme, t.e. laŭ la langopozicio de la bazaj vokaloj (*cardinal vowels*, angle) 1 [i] kaj 8 [u] respektive:

ŝipo /ˈʃipo/ > [ˈʃiːpo̯]

ludo /ˈludo/ > [ˈluːdo̯]

Kompreneble, la prononco de tiuj vokaloj povas ŝanĝiĝi laŭ la denaska lingvo de la parolanto. Pro influo de la angla kiel denaska lingvo, tiuj vokaloj povas esti preskaŭ malvastaj ([ɪ], [ʊ]), ĉefe en antaŭakcentaj silaboj

12 Fakte, tio validas ankaŭ por denaskuloj de Esperanto, kies fonologio ofte estas influata de la alia(j) denaska(j) lingvo(j).

(*pre-tonic syllables,* angle), ekz. *diveni* kiel [dɪˈvẹːni] aŭ *kulero* kiel [kʊˈlẹːrọ]. Same, pro influo de la franca kiel denaska lingvo, la malantaŭa malvasta vokalo /u/ povas esti antaŭigita ĝis [y], eĉ en akcentaj silaboj, ekz. *pura* kiel [ˈpyːʁä]. Tiu [y] prononco estas klare pli nenorma ol la antaŭmenciitaj [ɪ] kaj [ʊ], kaj pro la granda vokala distanco inter [u] kaj [y], kaj pro la fakto, ke ĝi aperas en akcenta silabo (kio povas longigi la vokalon). Eble pro tio, la [y] estas klara trajto de la franca akĉento en Esperanto.

Mezaj vokaloj

Kiel aliaj lingvoj, kiuj havas kvinvokalajn monoftongarojn, la mezaj vokaloj /e/ kaj /o/ multe variadas en Esperanto, kaj alofone kaj sociolingvistike. Laŭnorme, /e/ devus realiĝi ie inter la bazaj vokaloj 2 [e] kaj 3 [ɛ], kaj /o/ estu prononcata ie inter la bazaj vokaloj 6 [ɔ] and 7 [o]. Mi reprezentas tiujn 'verajn mezajn' realigojn pere de la simboloj [ẹ] kaj [ọ]:

vere /ˈvere/ > [ˈvẹːrẹ]

koro /ˈkoro/ > [ˈkọːrọ]

Wells (1989, 22) agnoskas, ke "la realigo de la vokaloj povas esti iom elasta [kaj] eĉ relative granda variado je la realigo ne kaŭzas konfuzon". Wells (1989, 22) kaj Kalocsay kaj Waringhien (1980, 21) proponas alofonajn regulojn, kiuj imitus la francan *loi de position* (pozicia leĝo), laŭ kiu malfermaj vokaloj emas aperi en fermitaj silaboj kaj inverse. Tia sistemo produktus kontrastojn kiel *veni* [ˈveːni] kaj *vendi* [ˈvɛ(ː)ndi]. Tamen estas dubinde, ĉu tio vere spegulas la uzon, ĉar la parolkomunumo konsistas ĉefe el nedenaskaj parolantoj kun tre diversaj denaskaj lingvoj. Hawkey (aperos), surbaze de intervjuoj kun denaskaj parolantoj de la brita angla, proponas ke mezaj vokaloj en Esperanto varias laŭ sociolingvistikaj kaj stilaj faktoroj. La datumoj montras ne nur variantojn laŭ vasteco ([ɛ] kaj [e̞]; [ɔ] kaj [o]), sed ankaŭ diftongigitajn formojn, kie /e/ ofte realiĝas kiel [eɪ] kaj /o/ kiel [o͡ʊ]. Tiu fenomeno jam estis priskribita en la literaturo kiel ofta trajto de la Esperanto de denaskaj parolantoj de la angla (Kalocsay kaj Waringhien 1980, 45; Wells 1989, 26; Wennergren 2023, 12), kaj normigaj manlibroj malrekomendas tiajn prononcojn:

sole /ˈsole/ > [ˈs͡ɔʊl͡eɪ]

bovo /ˈbovo/ > [ˈb͡ɔʊv͡ɔʊ]

Alia konsekvenco de influo el la angla estas la foja, forte hontosignata realigo de la sekvenco /er/ kiel [ɜː], kio donas formojn kiel [ˈlɜːni] anstataŭ [ˈleːrni] por *lerni.*

Vastaj vokaloj

Laŭnorme, la vasta vokalo /a/ prononciĝas kiel la baza vokalo 4 [a], aŭ iom retroigita al [ä]. Denaska lingvo denove povas influi tiu realigon. Exemple, *ankaŭ* povas esti prononcata de denaskaj parolantoj de la hungara kiel [ˈɒnkɑ͡ʊ] per retroigita vokalo (Kalocsay and Waringhien 1980, 45), aŭ de denaskaj parolantoj de la franca per plene nazaligita vokalo [ˈɑ̃kɑ͡ʊ].

Nazalaj vokaloj

En Esperanto, ne ekzistas nazalaj vokalaj fonemoj, sed vokaloj havas nazaligajn alofonojn kiam ili aperas inter nazalaj konsonantoj, aŭ kiam nazala konsonanto tuj sekvas en silaba kodao:

kato /ˈkato/ > [ˈkäːtọ] (sen nazaligo)

mano /ˈmano/ > [ˈmm̃ãnọ] (nazaligo inter nazalaj konsonantoj)

tempo /ˈtempo/ > [ˈtẽ̞mpọ] (nazaligo antaŭ nazala konsonanto en silaba kodao)

Longeco de vokaloj

La longeco de vokaloj ne estas fonema distingo en Esperanto (sed mi pritraktos tion plie en la sekcio 3.1.3 pri vokala hiato). Tamen, Kalocsay kaj Waringhien (1980, 40-42) rimarkigas, ke akcentaj silaboj en Esperanto ofte estas longigitaj:[13]

kara /ˈkara/ > [ˈkäːrä]

vere /ˈvere/ > [ˈvẹːrẹ]

En kazoj, kie la unua elemento de kunmetita substantivo perdas sian akcenton pro tio, ke ĝi ne plu troviĝas en la antaŭlasta silabo, la vokalo kutime ricevas kompensan longigon (Kalocsay kaj Waringhien 1980, 42):

koro /ˈkoro/ > [ˈkọːrọ]

bato /ˈbato/ > [ˈbäːtọ]

korbato /korˈbato/ > [kọːrˈbäːtọ]

Oni notu, ke ĉi tiu kompensa longigo limiĝas al kunmetitaj vortoj kaj ne aperas konsekvence kiam radiko perdas sian originan akcenton pro la aldono de derivaĵaj afiksoj:

kara /ˈkara/ > [ˈkäːrä]

karulo /ˈkarulo/ > [käˈruːlọ]

13 Kaloscay and Waringhien (1980) proponas plurajn kompleksajn regulojn pri prononco. Tamen, ne klaras ĉu tio temas pri rekomendoj por laŭnorma lingvouzo, aŭ observoj pri kiel homoj jam parolas en la reala vivo.

Redukto de vokaloj

Laŭnorme, la monoftongoj de Esperanto ne spertas redukton en neakcentaj silaboj. Tamen, parolantoj de diversaj lingvoj (la angla, la portugala, la rusa, k.s.) ofte reduktas neakcentajn vokalojn. Tiu fenomeno povas kaŭzi gravan konfuzon, ĉar neakcentaj (ofte postakcentaj) vokaloj enhavas esencajn gramatikajn informojn. Ekzemple, se denaska anglalingvano prononcas [mi pəˈɾoləs] sub influo de sia gepatra lingvo, povas esti malfacile deĉifri la signifon – ĉu la parolanto celas diri *mi parolas, mi parolos* aŭ eĉ *mi parolus*? Pro la risko de tia miskompreno, vokala redukto estas strikte nenorma kaj ĝia uzo estas forte malrekomendata (Wells 1989, 23).

3.1.2 Diftongoj

Esperanto havas ses diftongojn,[14] ĉiuj konsistantaj el plena vokalo sekvata de duonvokalo:

Antaŭa duonvokalo	Malantaŭa duonvokalo
/ui̯/ <uj>	
/oi̯/ <oj>	
/ei̯/ <ej>	/eu̯/ <eŭ>
/ai̯/ <aj>	/au̯/ <aŭ>

Tabelo 2. Diftongoj en Esperanto kaj ortografio

Fakuloj malkonsentas inter si pri tio, ĉu tiuj sonoj vere estas diftongoj aŭ ĉu ili pli ĝuste estu plena vokalo sekvata de duonkonsonanto – ekzemple, /aj/ anstataŭ /ai̯/ (Wells 1989, 19; Wennergren 2023, 13). Tamen, oni ĝenerale konsentas, ke malfalantaj diftongoj pli taŭge analizendas kiel simplaj monoftongaj kun duonkonsonanta /j/ ĉe la komenco – tiel

jaro estas /ˈjaro/ anstataŭ /ˈi̯aro/.

Ne estas multe da variado inter fluaj parolantoj pri la realigo de la ses diftongoj en Tabelo 2, kvankam /ui̯/ kaj /eu̯/ povas esti malfacile lerneblaj por pluraj lernantoj, sendepende de ties denaska lingvo. La afero komplikiĝas pro tio, ke /ui̯/ aperas kiel parto de la sekvenco /iui̯/ en pluraj bazaj korelativoj,

14 Sepa diftongo /ou̯/ <oŭ> troviĝis en iuj vortoj en pli frua Esperanto, sed tiuj vortoj estis anstataŭigitaj per aliaj vortjo, e.g. anstataŭ *poŭpo* oni nun diras *pobo*; same pri *toŭfu*o kaj *tofuo*.

kiujn oni devas regi jam en la fruaj fazoj de lernado de Esperanto – *kiuj*, *tiuj*, *ĉiuj*, *neniuj* kaj *iuj*. Tiu sekvenco (kaj ĝenerale la diftongo /ui̯/) estas relative malofta en Esperanto, krom en tiuj, tre oftaj vortoj. Lernantoj ofte diras [ˈkiːwi] anstataŭ la celata [ˈkiːui̯]. La diftongo /eu̯/ ankaŭ estas sufiĉe malofta, sed aperas en vortkomenca pozicio en la ofta vorto *Eŭropo* kaj ĝiaj derivaĵoj. La denaska lingvo de la parolanto povas influi la prononcon de tiu sono, ekzemple anglalingvanoj dirus [juˈɾo̞ːpo̞] kaj franclingvanoj [øˈɾo̞ːpo̞], anstataŭ la norma [eu̯ˈɾo̞ːpo̞].

3.1.3 Vokala hiato

En Esperanto, du vokaloj ofte kuniĝas en situacio de hiato. Tiel, ĉiu vokalo estas la nukleo de ĝia propra silabo:

ĥaoso [xäˑˈo̞ːˑso̞] (tri silaboj)

ideo [iˑˈde̞ːˑo̞] (tri silaboj)

kiam [ˈkiːˑãm] (du silaboj)

boato [bo̞ˑˈäːˑto̞] (tri silaboj)

dua [ˈduːˑä] (du silaboj)

Ofte, la du vokaloj en hiato estas malsamaj (kiel ĉi-supre), sed ne ĉiam:

balaas [bäˑˈläːˑäs] (tri silaboj)

ree [ˈɾe̞ːˑe̞] (du silaboj)

scii [ˈs͡tsiːˑi] (du silaboj)

zoo [ˈzo̞ːˑo̞] (du silaboj)

neduuma [ˌne̞ˑduˑˈuːˑmä] (kvar silaboj)

Kiam temas pri du samaj vokaloj, hiato povas krei minimumajn parojn, kvankam tio estas malofta. *Zo* /ˈzo/ kaj *zoo* /ˈzo.o/ formas minimuman paron distingitan nur per vokala hiato. Aliaj paroj estas minimumaj je la segmenta (sed ne suprasegmenta) nivelo, ĉar la aldono de plia silabo kreas distingon de akcento, pro la rigida antaŭlasta akcento en Esperanto:

metro /ˈme.tro/ kaj *metroo* /me.ˈtro.o/

pravo /ˈpra.vo/ kaj *praavo* /pra.ˈa.vo/

malebla /ma.ˈle.bla/ kaj *maleebla* /ˌma.le.ˈe.bla/

Parolantoj ofte trovas nenormajn solvojn por trakti hiaton, sub influo de siaj diversaj denaskaj lingvoj. Se temas pri malsamaj vokaloj, tio povas inkluzivi duonvokalojn[15] (ekz. [ˈkiːˌjãm] anstataŭ [ˈkiːˌãm] por *kiam*; [bo̯ˈwäːto̯] anstataŭ [bo̯ˈäːto̯] por *boato*) aŭ glotalajn plozivojn (e.g. [iːˈde̯ʔo̯] anstataŭ [iːˈde̯ːo̯] por *ideo*; [xäːˈʔo̯ːso̯] anstataŭ [xäːˈo̯ːso̯] por *ĥaoso*). Se temas pri du samaj vokaloj, oni ofte uzas glotalajn plozivojn (ekz. [bäːˈläʔäs] anstataŭ [bäːˈläːäs] por *balaas*; [ˌne̯duːˈʔuːmä] anstataŭ [ˌne̯duːˈuːmä] por *neduuma*) aŭ simpligas la hiaton al unu monoftongo, kun kompensa longigo (ekz. [ˈt͡siː] anstataŭ [ˈt͡siːˌi] por *scii*) aŭ sen ĝi ([ˈzo̯] anstataŭ [ˈzo̯ːo̯] por *zoo*). Alia ofta solvo por mezaj vokaloj en hiato estas realigi malvast-mezan vokalon sekvatan de vast-mezan vokalo, kio donas [ˈɾeːɛ] anstataŭ [ˈɾe̯ːe̯] (*ree*), kaj [ˈzoːɔ] anstataŭ [ˈzo̯ːo̯] (*zoo*).

3.2 Konsonantoj

Esperanto havas 22 konsonantajn fonemojn, jene:

	Labialoj[16]		Dentaloj / Alveolaroj		Post-alveolaroj		Velaroj		Glotalo	
Plozivoj	/p/ <p>	/b/ <b>	/t/ <t>	/d/ <d>			/k/ <k>	/g/ <g>		
Afrikatoj			/t͡s/ <c>		/t͡ʃ/ <ĉ>	/d͡ʒ/ <ĝ>				
Frikativoj	/f/ <f>	/v/ <v>	/s/ <s>	/z/ <z>	/ʃ/ <ŝ>	/ʒ/ <ĵ>	/x/ <ĥ>		/h/ <h>	
Nazaloj	/m/ <m>		/n/ <n>							
Frapeto/Trilo			/ɾ/ <r>							
Alproksimantoj			/l/ <l>		/j/ <j>					

Tabelo 3. Konsonantaj fonemoj en Esperanto kaj ortografio

Konsonantoj en Esperanto ĝenerale ne estas duobligataj, kvankam tio povas okazi, ĉefe pro procezoj de deriva morfologio, kiel afiksado aŭ kunmetado, kiuj rezultigas du samajn konsonantojn ĉe morfema limo:

15 Van Oostendorp (1999, 59–60) prezentas fonologian pravigon por epentezaj duonvokaloj en ĉi tiuj kuntekstoj. Laŭ li, la ĉeesto de la duonvokalo/duonkonsonanto evitas la maldezirindan situacion, ke la dua silabo ne eku per konsonanto.

16 Mi uzas la terminojn, kiuj troviĝas en Wells (1989), sed aliaj vortoj eblas. Ekzemple, Wennergren (2024) priskribas la manieron de konsonantoj jene: eksplode (per plozivo), ekfrote (per afrikato), frote (per frikativo) kaj treme (per trilo).

mallaŭta [mäl.ˈläu̯.tä]

dissendi [dis.ˈsę̑n.di]

ekkrii [ęk.ˈkriː.i]

Tiu distingo de longeco malofte kreas minimumajn parojn, sed kelkaj ekzemploj troveblas (aŭ eblas krei ilin per la tre kreema deriva morfologio de Esperanto):

fina /ˈfi.na/ kaj *finna* / ˈfin.na /

elitiĝi /ˌe.li.ˈti.d͡ʒi/ kaj *ellitiĝi* /ˌel.li.ˈti.d͡ʒi/

3.2.1 Plozivoj

Esperanto havas ses plozivajn fonemojn – du labialojn /p/ and /b/, du dentalojn /t/ kaj /d/ du velarojn /k/ and /g/. Tiuj samlokaj konsonantaj paroj povas sperti anticipan voĉadan similiĝon antaŭ sekva konsonanto (Wennergren 2024, 27), jene:

sepdek /ˈsepdek/ > [ˈsęːbdęk]

absoluta /ˌabsoˈluta/ > [ˌäpsǫˈluːtä]

ladskatolo /ˌladskaˈtolo/ > [ˌlätskäˈtǫːlǫ]

ekzameno /ˌekzaˈmeno/ > [ˌęgzäˈmę̑ːnǫ]

Normigaj rekomendoj pri la prononco de /t/ kaj /d/ estas iom neprecizaj. Kaloscay kaj Waringhien (1980, 47), Wells (1989, 18) kaj Wennergren (2024, 26) ĉiuj priskribas tiujn sonojn kiel dentalajn, sed Wennergren konsilas, ke tio eblas per metado de "la lango kontraŭ la karno tuj malantaŭ la supraj dentoj" (Wennergren 2024, 25), kio fakte indikas alveolaran realigon. En praktiko, ĉu /t/ kaj /d/ realiĝas kiel dentalaj aŭ alveolaraj plejparte dependas de la denaska lingvo de la parolanto. Ekzemple, anglalingvanoj emas produkti alveolarajn plozivojn, dum hispanlingvanoj preferas dentalajn. Aliaj influoj de la denaska lingvo povas inkluzivi la palataligon de velaraj plozivoj antaŭ antaŭaj vokaloj ĉe anglalingvanoj, kiel en [ˈkjiː.ə̃m] anstataŭ [ˈkiː.ə̃m] (*kiam*), aŭ la neŭtraligon de la distingo inter /b/ kaj /v/ ĉe hispanlingvanoj (Wells 1989, 26).

3.2.2 Frikativoj kaj afrikatoj

Kalocsay kaj Waringhien (1980, 41) proponas /d͡z/ kiel la voĉan alveolaran afrikatan fonemon, kiu estus la voĉa ekvivalento de /t͡s/, kaj tiel *edzo* /ˈed͡zo/ kaj *eco* /ˈet͡so/ estus minimuma paro. Tamen, Wells (1989, 18), van Oostendorp (1999, 68), Fiedler kaj Brosch (2022, 60) kaj Wennergren (2024, 28) ne konsentas, kaj opinias, ke temas pri du apartaj fonemoj /d/

kaj /z/ prononcataj sinsekve. Fakte, tio apenaŭ havas praktikan signifon, krom ke la silabigo de *edzo* estus /ˈed.zo/ anstataŭ /ˈe.d͡zo/. Aldone, povas krei afrikatan alofonon [t͡s] de la alveolara frikativa fonemo /s/ kiam ĝi sekvas nazalan konsonanton:

enspezo /enˈspezo/ > [ẽn̪t͡sˈpe̯ːzo̯]

ansero /anˈsero/ >[ãnˈt͡se̯ːro̯]

3.2.3 Nazaloj

Esperanto havas nur du nazalajn konsonantajn fonemojn /m/ kaj /n/, kvankam similiĝo povas doni realigojn de [ŋ] antaŭ velaroj kaj [ɲ] aŭ [nʲ] antaŭ palata duonkonsonanto [j] aŭ malvasta antaŭa vokalo [i]:

ankaŭ /ˈankaŭ/ > [ˈãːŋkaŭ]

Anglujo /anˈglujo/ >[ãŋˈgluːjo̯]

panjo /ˈpanjo/ > [ˈpãːɲo̯]

nia /ˈnia/ > [nʲiːä]

Oni jam pritraktis similiĝon al la velara nazalo [ŋ] en verkoj pri la prononco de Esperanto (Kalocsay kaj Waringhien 1980, 47; Wells 1989, 17, 24; Wennergen 2024, 27). Ĉiuj ĉi manlibroj priskribas la velaran realigon kiel norme akcepteblan antaŭ velara konsonanto, ĉar en Esperanto ne ekzistas la fonemo /ŋ/ – tial, tia realigo ne neŭtraligus foneman distingon. Oni povus diri la samon pri la palatalaj prononcoj [ɲ] kaj [nj] antaŭ palatala konsonanto aŭ malvasta vokalo, sed la normaj rekomendoj ne konsentas prie. Wells (1989, 24) kaj MacGill (2020, 30) malrekomendas tiajn prononcojn, ĉefe antaŭ /i/.

3.2.4 R-ecaj konsonantoj kaj alproksimantoj

Mi prezentas la r-ecan fonemon kiel apikan frapeton /ɾ/ (kaj ne kiel apikan trilon /r/), ĉar Hawkey (aperonta) montras, ke la frapeta varianto estas multe pli ofta ol la trila, kaj tial ĝi pli fidele reprezentas la fonemon. En la originala eldono de la *Fundamento*, Zamenhof inkludis indikan gvidilon pri prononco en la gramatika sekcio, tradukitan en la anglan, francan, germanan, rusan kaj polan lingvojn (Zamenhof 1905). En ĉiu el tiuj tradukoj, la grafemo <r> estis egaligita al la r-ecaj fonemoj de la koncernaj lingvoj, kio implicas, ke almenaŭ [ɾ], [r], [ɹ], [ʁ] kaj [ʀ] estus norme akcepteblaj realigoj de /ɾ/. Dum la tempo pasis, apikaj realigoj [ɾ] kaj [r] fariĝis preferataj laŭ prononconormoj. Wells (1989, 26) rimarkas, ke /ɾ/ "prononcata per vibro de la langopinto estas pli ŝatata ol diversaj aliaj specoj". Pli freŝdate, Wennergren (2023, 14) priskribas la realigon de /ɾ/ kiel "normale denta, sed fakte ne gravas, kie en

la buŝo oni faras la sonon. Ekz. uvula (kartava) R estas tute bona alternativo. La grava afero pri R estas, ke ĝi estu vibranto". La kialo donita (laŭ Wells 1989 kaj Wennergren 2023) estas la bezono eviti konfuzon kun /l/, precipe por parolantoj de lingvoj kie la likvidoj /ɾ/ kaj /l/ estas en komplementa, ne kontrasta, distribuo. MacGill (2020, 30) rimarkigas, ke la neŭtraligo de la likvida distingo estas trajto de denaskaj parolantoj de orient-aziaj lingvoj, ekz. la ĉina kaj la japana. Alia nenorma (kaj forte hontosignata) fenomeno estas la forigo de r-ecaj sonoj inter antaŭa vokalo kaj posta konsonanto, ĉefe de denaskaj parolantoj de la angla (Wennergren 2024, 28; Hawkey aperos). Tiel, *karto* /ˈkarto/ realiĝus kiel [ˈkäːtǫ] (aŭ pli verŝajne [ˈkhäːtə͡ʊ]), kio igus la vorton homofona kun *kato*.

Kiel menciite en la sekcio 3.1.2, la grafemo <j> reprezentas kaj la duonvokalon /i̯/ (kiu aperas kiel la dua elemento de falanta diftongo) kaj la duonkonsonanton /j/.

4 Konklude

Mi esperas, ke mi montris, kial la studado de fonetika kaj fonologia variado gravas por kompreni la uzon kaj evoluon de lingvo. Mi same esperas, ke mi reliefigis la disecon de la esperantistaro, kaj kial variadismaj studoj pri la internacia lingvo devas alpreni malsaman aliron ol tiuj pri pli grandaj lingvoj, aŭ pri malpli disaj komunumoj. Mi prezentis superrigardon pri segmenta fonologio, kiu povas esti utila ilaro por estontaj fakuloj, kiuj volas ekzameni sonan variadon en Esperanto. Tamen, ĉi tiu artikolo celas esti nur deirpunkto por estontaj esploroj, kaj kompreneble mi ne ĉion pritraktis. Miaj ekzemploj venas ĉefe el la plej konataj fenomenoj de lingva kontakto en Esperantujo – ekzemple, la Esperanto de anglalingvanoj, de franclingvanoj, aŭ de ĉinlingvanoj. Tamen, mi traktis nek suprasegmentajn trajtojn, nek 'pli novajn' grupojn de parolantoj. Kombinante ĉi tiujn du aferojn, ĉu eblas, ke brazilaj parolantoj evoluigas novan esperantan akĉenton, pro influo de la prozodio de la brazila portugala, ekzemple? Nur eventualaj estontaj studoj pri sona variado en Esperanto povos respondi al tiaj demandoj. Plej grave, mi esperas, ke ĉi tiu artikolo inspiros esploristojn pri esperanta lingvistiko uzi la ĉefajn principojn de variadismo por pli profunde kompreni nian lingvon kaj la diversajn, mirindajn homojn, kiuj ĝin parolas.

Dankoj

Dankon al ESF pro la subvencio pere de la *Programo por Interlingvistika Subteno*. Dankon al Rico Giacometto kaj Edmund Grimley-Evans pro ilia intereso pri la fonetiko de nia lingvo.

Bibliografio

"Arpitana lingvo." 2024. *Vikipedio*. https://eo.wikipedia.org/wiki/Arpitana_lingvo

Becker, Ulrich. 2006. "Publishing for a diaspora: The development of publishing in the international Esperanto movement." *Language Problems and Language Planning* 30: 269–301. https://doi.org/10.1075/lplp.30.3.06bec

Caligaris, Irene. 2016. *Unu lingvo por ĉiuj, unu lingvo de neniu lando: Surkampa esplorado pri la esperantaj identecoj*. Pisa: Edistudio.

Chomsky, Noam. 1957. *Syntactic Structures*. 's-Gravenhage: Mouton.

Eckert, Penelope kaj Sally McConnell-Ginet. 1992. "Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice." *Annual Review of Anthropology* 21, 461–490. https://doi.org/10.1146/annurev.an.21.100192.002333

Fiedler, Sabine kaj Cyril Robert Brosch. 2022. *Esperanto – Lingua Franca and Language Community*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/wlp.10

Garvía, Roberto. 2015. *Esperanto and its Rivals: The Struggle for an International Language*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. https://doi.org/10.9783/9780812291278

Gledhill, Christopher. 2000. *The Grammar of Esperanto: A Corpus-based Description*. Munkeno: Lincom Europa.

Gledhill, Christopher. 2014. "Phraseology as a measure of emergent norm: The case of Esperanto." En *Politiques linguistiques et autochtones d'enseignement dans l'Europe des vingt-sept,* redaktis José-Carlos Herreras, 317–348. Valenciennes: Presses Universitaires de Valenciennes.

Gobbo, Federico. 2017. "Beyond the nation-state? The ideology of the Esperanto movement between neutralism and multilingualism." *Social Inclusion* 5, kajero 4, 38–47. https://doi.org/10.17645/si.v5i4.1140

Gobbo, Federico. 2021. "Coolification and language vitality." *Languages* 6: 93

Guy, Gregory R. 2011. "Variation and change." En *Analyzing Variation in English,* redaktis Warren Maguire kaj April McMahon, 178–198. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511976360.009

Hampton, Jessica. 2023. Kiel povas Esperanto helpi aliajn minoritatajn lingvojn? Stam mo a vèder! How can Esperanto help other minority languages? Let's find out! A sociolinguistic enquiry into the linguistic practices of Esperanto and Emilian speakers. Tezo de doktoriĝo: University of Liverpool.

Hawkey, James. Aperos. *Language Variation in a Fragmented Community: Style and Ideology among Speakers of Esperanto in the United Kingdom*. Abingdon: Routledge.

Kalocsay, Kálmán kaj Gaston Waringhien. 1980. *Plena analiza gramatiko de Esperanto*. 4-a, tralaborita, eldono. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Karlander, David. 2024. "Up from Babel: On the (r)evolutionary linguistic thought of Eugène Lanti." *Language and Communication* 96: 13–25. https://doi.org/10.1016/j.langcom.2024.02.003

Kasstan, Jonathan R. 2019. "Emergent sociolinguistic variation in severe language endangerment." *Language in Society* 48: 685–720. https://doi.org/10.1017/S0047404519000472

Kimura, Goro Christoph. 2012. "Esperanto and minority languages: A sociolinguistic comparison." *Language Problems and Language Planning* 36: 167–181. https://doi.org/10.1075/lplp.36.2.05kim

Labov, William. 1966. *The social stratification of English in New York City.* 2-a eld. 2006. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511618208

Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Labov, William. 1994. *Principles of Linguistic Change.* Vol. 1: *Internal Factors*. Oxford: Blackwell.

Lindstedt, Jouko. 2010. "Lingvo – rimedo aŭ resurso?" En *La arto labori kune: Festlibro por Humphrey Tonkin,* redaktis Detlev Blanke kaj Ulrich Lins, 51–62. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

MacGill, Stefan. 2020. "Esperanta didaktiko." En *Manlibro pri Instruado de Esperanto*, 4-a eld., redaktis Katalin Kováts, 21–36. Rotterdam: ILEI / The Hague: Edukado.net / Partizánske: E@I.

Mooney, Damien. 2024. *Language and dialect death: Theorising sound change in obsolescent Gascon.* Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-51101-1

Nance, Claire. 2015. "'New' Scottish Gaelic speakers in Glasgow: A phonetic study of language revitalisation." *Language in Society* 44: 553–579. https://doi.org/10.1017/S0047404515000408

Nance, Claire. 2022. "Sound change or community change? The speech community in sound change studies: a case study of Scottish Gaelic." *Linguistics Vanguard* 8: 677–689. https://doi.org/10.1515/lingvan-2021-0023

Nance, Claire, Wilson McLeod, Bernadette O'Rourke kaj Stuart Dunmore. 2016. "Identity, accent, aim and motivation in second language users: New Scottish Gaelic speakers' use of phonetic variation." *Journal of Sociolinguistics* 20: 164–191. https://doi.org/10.1111/josl.12173

O'Keeffe, Brigid. 2021. *Esperanto and Languages of Internationalism in Revolutionary Russia*. London: Bloomsbury.

O'Rourke, Bernadette, Joan Pujolar kaj Fernando Ramallo. 2015. "New speakers of minority languages: The challenging opportunity." *International Journal of the Sociology of Language* kajero 231: 1–20. https://doi.org/10.1515/ijsl-2014-0029

Oostendorp, Marc van. 1999. "Syllable structure in Esperanto as an instantiation of universal phonology." *Esperantologio / Esperanto Studies* 1: 52–80. https://doi.org/10.59718/ees49153

Pietikäinen, Sari, Helen Kelly-Holmes, Alexandra Jaffe kaj Nikolas Coupland. 2016. *Sociolinguistics from the periphery: Small languages in new circumstances.* Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781316403617

Piron, Claude. 1989. "Who are the speakers of Esperanto?" En *Interlinguistics: Aspects of the Science of Planned Languages,* redaktis Klaus Schubert kaj Dan Maxwell, 157–171. Berlin: De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110886115.157

Pujolar, Joan. 2022. "New speakers: new linguistic subjects." En *The Changing Face of the "Native Speaker",* redaktis Nikolay Slavkov, Sílvia Melo-Pfeifer kaj Nadja Kerschhofer-Puhalo, 71–100. Boston/Berlin: De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9781501512353-004

Stria, Ida. 2016. Inventing Languages, Inventing Worlds: Towards a Linguistic Worldview for Artificial Languages. Doktora disertacio. Poznań: Adam Mickiewicz University.

Stria, Ida. 2018. "Linguistic worldview in multilingual groups as an indicator of developing a communal identity: The case of Esperanto." *Etnolingwistyka* 30: 215–229. https://doi.org/10.17951/et.2018.30.215

Swales, John. 1990. *Genre Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.

Vertovec, Steven. 2004. "Migrant transnationalism and modes of transformation." *International Migration Review* 38: 970–1001. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00226.x

Weinreich, Uriel, William Labov kaj Marvin Herzog. 1968. "Empirical foundations for a theory of language change." En *Directions for Historical Linguistics,* redaktis W.P. Lehmann kaj Yakov Malkiel, 97–195. Austin: University of Texas Press.

Wells, John. 1989. *Lingvistikaj Aspektoj de Esperanto*. 2-a eld. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Wennergren, Bertilo. 2023. *Detala Gramatiko de Esperanto* 3-a eld. Partizánske: Espero.

Wennergren, Bertilo. 2024. *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko.* Versio 15.5. Reta publikigo: https://bertilow.com/pmeg

Wood, Richard E. 1979. "A voluntary, non-ethnic, non-territorial speech community." En *Sociolinguistic Studies in Language Contact: Method and Cases,* redaktis William F. Mackey kaj Jacob Ornstein, 433–450. The Hague: Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110810752.433

Zamenhof, Ludoviko Lazaro. 1905. *Fundamento de Esperanto. Gramatiko, Ekzercaro, Universala Vortaro*. Paris: Hachette – https://data.onb.ac.at/rep/10033690

Pri la aŭtoro

James Hawkey (naskiĝis en Kimrio en 1984, esperantistiĝis en 2021) estas Profesoro (Reader) pri Lingvistiko kaj Katalunaj Studoj ĉe la Universitato de Bristolo, Britio (2014 ĝis nun). Li estas sociolingvisto, kiu specialiĝas pri multlingveco, variadisma sociolingvistiko, lingvaj sintenoj kaj lingvo-politiko, kaj ĉefe fokusiĝas pri katalunlingvaj komunumoj.
Retadreso: james.hawkey@bristol.ac.uk

About the author

James Hawkey (born in Wales in 1984, started learning Esperanto in 2021) is Associate Professor (Reader) in Linguistics and Catalan Studies at the University of Bristol, UK (2014–present). He is a sociolinguist who specialises in multilingualism, language variation and change, language attitudes and language policy, with a main focus on Catalan-speaking communities.

Sobre l'autor

James Hawkey (nascut a Gal·les el 1984, va començar a aprendre l'esperanto el 2021) és Professor Titular de Lingüística i Estudis Catalans a la Universitat de Bristol, Regne Unit (2014–present). És sociolingüista especialitzat en multilingüisme, variació i canvi lingüístic, actituds lingüístiques i polítiques lingüístiques, amb un enfocament principal en les comunitats catalanoparlants.

On the study of phonetic and phonological variation among 'fragmented' Esperanto speakers

Abstract: Esperanto speakers are scattered across the world, and are often not in frequent contact with one another. Furthermore, Esperanto is chiefly spoken as a non-native variety by people with a broad range of different L1 backgrounds. These two factors are important to consider if we wish to better understand how Esperanto is spoken in the twenty-first century. Adopting a variationist approach to the sociolinguistics of

Esperanto offers valuable insights into the language and its speakers. In this article, I advance the concept of 'fragmented community' as a means of describing the ways in which the collective of Esperanto speakers differs from other speech communities in terms of its geography, demography, ideology and practice. I then go on to highlight some practical issues that arise from this fragmentation, and offer some potential solutions. Then, in order to encourage further research into phonetic and phonological variation in Esperanto, I provide a general overview of segmental phonology of the language. This should serve as a valuable toolkit for prospective scholars of language variation in Esperanto, as it highlights where and when intra-speaker variation is to be expected. The ultimate goal of the article is to provide the theoretical and practical tools for further studies of the Esperanto sound system in its social context.

Keywords: Variationist sociolinguistics; phonetics and phonology; fragmented community.

Sobre l'estudi de la variació fonètica i fonològica entre parlants d'esperanto en una "comunitat fragmentada"

Resum: Els parlants d'esperanto es troben escampats arreu del món i sovint no mantenen un contacte freqüent entre ells. A més, l'esperanto es parla principalment com a llengua segona (o adicional) per persones amb una gran diversitat de llengües maternes. Aquests dos factors són importants si volem comprendre millor com es parla la llengua al segle XXI. Adoptar una aproximació variacionista a la sociolingüística de l'esperanto pot aportar una visió valuosa sobre la llengua i els seus parlants. En aquest article, proposo el concepte de «comunitat fragmentada» per descriure les maneres en què el col·lectiu esperantista difereix d'altres comunitats lingüístiques pel que fa a la geografia, la demografia, la ideologia i la pràctica. Tot seguit, poso de relleu alguns problemes pràctics que deriven d'aquesta fragmentació i ofereixo possibles solucions. Finalment, per fomentar una recerca més àmplia sobre la variació fonètica i fonològica en esperanto, presento un resum general de la fonologia segmental de la llengua. Aquesta descripció hauria de servir com a eina útil per als futurs investigadors de la variació lingüística en esperanto, ja que indica on i quan es pot esperar la variació intraparlant. L'objectiu principal de l'article és proporcionar les eines teòriques i pràctiques necessàries per a estudis posteriors sobre la fonologia de l'esperanto en el seu context social.

Paraules clau: sociolingüística variacionista; fonètica i fonologia; comunitat fragmentada.

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees73964

GONG Xiaofeng
Universitato Nanchang, Ĉinio

Deriva vortfarado en la ĉina, la angla kaj Esperanto

Tipologia komparo

Resumo: Ĉi tiu artikolo komparas la derivajn vortfarajn rimedojn en la lingvoj ĉina, angla kaj Esperanto. Ĝi montras, ke kvankam ĉiuj tri lingvoj uzas diversajn strategiojn por krei novajn leksikajn unuojn, la mekanismoj, gradoj de reguleco kaj nivelo de produktiveco varias signife. En la ĉina lingvo, vortfarado plejparte baziĝas sur kunmetado, dum derivaj fenomenoj aperas en la formo de afiksoj kaj limigita tonŝanĝo. Tonŝanĝo kun deriva funkcio estas rimarkinda trajto, per kiu verbo povas transformiĝi al substantivo aŭ alia vortospeco, ofte sen ŝanĝo de la skriba formo aŭ kun partaj skribŝanĝoj. En Esperanto, vortfarado estas tre regula kaj travidebla, bazita sur sisteme kombineblaj radikoj kaj afiksoj. En la angla, derivado prezentas miksitan sistemon kun afiksado, konvertiĝo kaj akcentŝanĝo. La studo montras, ke konsideri morfologiajn, fonologiajn kaj tipologiajn faktorojn estas fundamentaj por kompreni la naturon de deriva vortfarado.

Ŝlosilvortoj: deriva morfologio; vortfarado; afiksoj; tonŝanĝo; ĉina lingvo; angla lingvo; Esperanto

1 Enkonduko

Morfologio estas tiu branĉo de lingvistiko, kiu studas la internan strukturon de vortoj kaj la ŝanĝojn, kiujn vortoj spertas en lingva uzo (Spencer kaj Zwicky 2001).[1] En praktiko, tamen, la termino ofte estas mallarĝigita al fleksia morfologio, kio kondukis al la ofte ripetata aserto, ke la ĉina lingvo "ne havas morfologion". Tiu aserto efektive rilatas nur al la preskaŭa manko de fleksiaj ŝanĝoj, sed ne al la tuta sistemo de vortfarado.

El tipologia vidpunkto, la ĉina lingvo estas ĝenerale konsiderata forte izolanta lingvo; la angla lingvo montras miksitajn trajtojn inter analiza kaj fleksia tipo; kaj Esperanto estas ofte priskribata kiel preskaŭ ideale aglutina

1 La aŭtoro elkore dankas Profesorinon Ilona Koutny pro la valoraj komentoj, proponoj kaj polurado de la teksto.

lingvo kun alta grado de reguleco. El sintaksa vidpunkto, jam ekde antikvaj tempoj la ĉina ĉefe utiligis partikulojn kaj vortordon por esprimi gramatikajn signifojn. La fakto, ke frazoj en la ĉina estas konstruitaj per rekta realigo de vortgrupoj, ne per morfologiaj ŝanĝoj de vortoj, fariĝis ĝenerala konsento inter ĉinaj lingvistoj (Gong 1987; Li 2009).

La ŝajna problemo devenas ne de manko de morfologio en la ĉina lingvo, sed de malsama difino de la termino mem. Se morfologio estas komprenata en pli vasta senco, inkluzivante kaj fleksian kaj derivan morfologion, evidentiĝas ke ankaŭ en la ĉina lingvo ekzistas morfologiaj procezoj, precipe en kunmetado kaj aliaj deriva-similaj fenomenoj.

(1) Surbaze de tiu kompreno, ĉi tiu artikolo celas kompari la derivajn rimedojn en la tri lingvoj por montri kiel tipologie malsamaj lingvoj realigas vortformadon per malsamaj strukturoj kaj rimedoj, kaj tiel klarigi la specifan pozicion de la ĉina lingvo en morfologia komparo.

2 Morfologiaj trajtoj de la ĉina lingvo

En la ĉina lingvo, vorto plej ofte konsistas el unu aŭ pluraj ĉinaj signoj, kaj ĝia signifo povas esti interpretita laŭ ĝiaj kunmetitaj ideogramoj. La morfologiaj strukturoj de ĉinaj vortoj estas formataj per tri gravaj procezoj en lingvistiko: kunmetado, afiksado kaj konvertiĝo. La ĉefa vortfarada mekanismo estas kunmetado, kiu estas tre produktiva (Hu 2008; Xu 2020).

Ĝenerale, ĉinaj morfemoj povas funkcii kiel signoj kaj samtempe aparteni al specifaj vortpartoj, kio estas konfirmita ankaŭ per empiriaj studoj pri vortklasaj trajtoj de morfemoj en ĉinaj kunmetaĵoj (Chen kaj Duan 2016). En kelkaj kazoj, ĉina morfemo povas havi neniun klaran leksikan signifon kaj funkcii ĉefe por igi la vorton pli legebla aŭ fonologie pli stabila. Cheng kaj Tian (1992) dividis ĉinajn vortojn en kvin morfologiajn tipojn bazitajn sur la rilatoj inter la morfemoj en kunmetado de vortoj. Jen la kvin tipoj:

(1) **Paralela Tipo**
Du morfemoj ludas kunorditajn rolojn en unu vorto. Ekzemple, la morfemoj "财" [cái] (*money*, mono/riĉaĵoj) kaj "富" [fù] (*wealth*, riĉo) estas samrangaj en la vorto "财富 [cái fù]" (*money-wealth*, riĉ'ec'o).

(2) **Substantiva-modifa Tipo**
Modifanta morfemo antaŭas modifatan morfemon. Ekzemple, kompare la ĉinan kun la angla, la morfemo "哭 [kū]" (*cry*, plori) estas modifita per "痛 [tòng]" (*bitterly*, ekstreme; profunde) en la vorto "痛哭 [tòng kū]" (*bitterly-cry*, plorego, dolore plori). Sed en Esperanto, simila signifo povas esti esprimita per la sufikso *-eg-*, kiel en plor'eg'i aŭ plor'eg'o.

(3) **Tipo subjekto-predikato**
Unu morfemo funkcias kiel subjekto, dum la alia kiel predikato; la strukturo similas al subjekt-verba frazo densigita en unu vorto. Ekzemple, la morfemo ″心 [xīn]″ (*heart*, koro) estas la subjekto de la predikato ″痛 [tòng]″ (*hurt*, doloro) en la vorto “心痛 [xīn tòng]” (*heart-hurt*, kor-doloro).

(4) **Tipo verbo-objekto**
La unua morfemo estas verbo, kiu regas la duan, tiel ke la tuta vorto strukture similas al verbo-objekta frazo. Ekzemple, en la vorto “失控” [shī kòng] (*lose-control*, perdi regadon), la morfemo ″失 [shī]″ (*lose*, perdi) funkcias kiel verbo, kaj ″控 [kòng]″ (*control*, regado) kiel ĝia objekto. En Esperanto, oni povus esprimi tion per perdi regadon aŭ priskribi la staton kiel senbrida.

(5) **Tipo verbo-komplemento**
La unua morfemo estas verbo sed foje ankaŭ povas esti adjektivo; la dua morfemo klarigas aŭ precizigas la unuan el diversaj aspektoj. Ekzemple, la morfemo “清 [qīng]” (*clearly*, klare) esprimas la aspektojn de la ago “看 [kàn]” (*look*, vidi) en la vorto ″看清 [kàn qīng]″ (*look clearly*, vidi klare).

Krom kunmetado, ekzistas ankaŭ fenomenoj interpreteblaj kiel derivaj, inkluzive de afiksoj kaj fonologiaj alternoj.

3 Komparo de deriva vortfarado

Ĉar multaj legantoj jam konas la ĉefajn trajtojn de la angla kaj Esperanta morfologio, mi nur skizos ilin ĉi tie por pli klare kompari ilin kun la ĉina.

La Esperanta vortfarado baziĝas sur sistema kaj regula kombino de radikoj, afiksoj kaj gramatikaj finaĵoj, kio ofte estas konsiderata unu el la plej karakterizaj trajtoj de la lingvo (Wells 1989; Wennergren 2020). Tiu reguleco estas konfirmita ankaŭ per empiriaj esploroj bazitaj sur lingvouzo (Gledhill 2000).

Ĉiu radiko povas akiri malsamajn vortospecojn per la aldono de la vortoklasaj finaĵoj -o, -a, -e kaj -i, kio ebligas sisteman transiron inter vortospecoj. Krome, la lingvo permesas produktivan kunmetadon de radikoj kaj afiksoj, kun ĝenerale alta grado de semantika travidebleco (Wennergren 2020). Sufiksoj povas ŝanĝi la vortospecon aŭ modifi la signifon, dum prefiksoj plejofte konservas la vortospecon kaj influas ĉefe la leksikan signifon. Multaj afiksoj povas funkcii ankaŭ kiel memstaraj elementoj (ekz. eta, aĉa), kio montras la flekseblecon de la sistemo (Jansen 2016).

Kompare kun Esperanto, la angla lingvo uzas afiksadon en malpli regula maniero, dum la ĉina lingvo prezentas tute alian modelon de deriva vortfarado. En la ĉina lingvo, vortfarado kun deriva funkcio realiĝas ĉefe per du rimedoj: afiksa derivado kaj tonŝanĝo. La afiksa derivado en la ĉina montras certajn paralelojn kun la angla kaj Esperanto, sed samtempe elmontras proprajn strukturajn trajtojn, ne plene priskribeblaj per eŭropaj morfologiaj modeloj.

3.1 Ŝanĝi la vortospecon per deriva afiksado

3.1.1 Sufiksa metodo

En la angla lingvo, derivado ofte okazas per sufiksado, kiu ofte ŝanĝas la vortospecon (ekz. verbo → substantivo) (Yuan 2004). Kaj tia deriva procezo ludas gravan rolon en la formado de novaj vortoj kaj neologismoj (Algeo kaj Adele 1991). Ekzistas pluraj grupoj en la angla; en la sekva listo, du grupoj estas konataj ekzemploj:

(1) Aldoni /-ər/ (ortografie *-or aŭ -er)* por transformi verbon en substantivon
investigate (esplori) → *investigat*or (esplor'ist'o)
survive (postvivi) → *survivo*r (postviv'ant'o)
instruct (instrui) → *instruct*or (instru'ist'o)
teach (instrui) → *teach*er (instru'ist'o)
travel (vojaĝi) → *travel*er (vojaĝ'ant'o)

(2) Aldoni /-ʃion/ (ortografie -ion) por transformi verbon en substantivon
infect (infekti) → *infect*ion (infekt'o, infekt'ad'o)
interact (interagi) → *interact*ion (interag'o, interag'ad'o)
contribute (kontribui) → *contribut*ion (kontribu'o, kontribu'ad'o)

En Esperanto, la sama funkcio realiĝas pli simple, pli vaste kaj pli regule. Ekzemple, per la finaĵo **-o**, aŭ foje per la derivaj sufiksoj **-ad-, -aĵ-, -ant-**, **-ist-** ktp., radiko verba facile transformiĝas en substantivon:

infekti (verbo) → infekt'**o**, infekt'**ad**'o, infekt'**aĵ**'o (substantivo)
interagi (verbo) → interag'**o**, interag'**ad**'o (substantivo)
kontribui (verbo) → kontribu'**o**, kontribu'**ad**'o, kontribu'**aĵ**'o, kontribu'**ant**'o (substantivo)

Simile al tio, ankaŭ en la ĉina lingvo verboj aŭ adjektivoj povas esti transformitaj en substantivojn per la aldonado de certaj substantivaj sufiksoj, kiel morfemoj **-子** [zǐ] (sufikso de substantivo) , **-儿** [ér] (sufikso de

nesilaba “r” al substantivoj aŭ iafoje al verboj) kaj **-头** [tou] (sufikso aldonita al substantivo, verbo, aŭ adjektivo), ktp.. Kiel sufiksoj, tiuj morfemoj kutime ne havas propran signifon kaj ĉefe servas por vortfarado.

Ekzemple:

(1) **Substantiviga sufikso -子 [zǐ] por materiaj agoj** (transformas verbojn kaj adjektivojn en konkretajn substantivojn, plej ofte ilojn aŭ personojn)

Radiko	**Signifo**	**+ -子 [zǐ]**	**Rezulta substantivo**	**Tipo/Funkcio**
El verboj				
推 [tuī]	puŝi, ŝovi, tondi	推子 [tuī zǐ]	tondomaŝino	ilo
盖 [gài]	kovri	盖子 [gài zǐ]	kovr’il’o	ilo
梳 [shū]	kombi	梳子 [shū zǐ]	komb’il’o	ilo
扣 [kòu]	buton(um)i	扣子 [kòu zǐ]	butono; nodo	objekto
剪 [jiǎn]	tranĉi	剪子 [jiǎn zǐ]	tranĉ’il’o	ilo
铲 [chǎn]	ŝoveli	铲子 [chǎn zǐ]	ŝovel’il’o	ilo
刷 [shuā]	brosi	刷子 [shuā zǐ]	broso; peniko	ilo
骗 [piàn]	trompi	骗子 [piàn zǐ]	tromp’ist’o; tromp’ant’o	persono
El adjektivoj:				
傻 [shǎ]	malsaĝa	傻子 [shǎ zǐ]	malsaĝ’ul’o	persono
聋 [lóng]	surda	聋子 [lóng zǐ]	surd’ul’o	persono
瞎 [xiā]	blinda	瞎子 [xiā zǐ]	blind’ul’o	persono
瘸 [qué]	lama	瘸子 [qué zǐ]	lam’ul’o	persono
疯 [fēng]	freneza	疯子 [fēng zǐ]	frenez’ul’o	persono
胖 [pàng]	dika	胖子 [pàng zǐ]	dik’ul’o	persono
秃 [tū]	kalva	秃子 [tū zǐ]	kalv’ul’o	persono

(2) **Substantiviga sufikso -头 [tou] por abstraktaj kaj mensaj nocioj** (transformas verbojn, adjektivojn kaj substantivojn en abstraktajn aŭ ĉiutagajn substantivojn)

Radiko	**Signifo**	**+ -头 [tou]**	**Rezulta substantivo**	**Tipo/ Funkcio**
El verboj				
盼 [pàn]	esperi; deziri	盼头 [pàn tou]	espero; bonaj perspektivoj	rezulto de ago
说 [shuō]	diri	说头 [shuō tou]	io por priparolo; temo de diskuto; preteksto	objekto de ago
看 [kàn]	rigardi; vidi; spekti	看头 [kàn tou]	io meritas esti vidata/vizitata/ legata	valoro de ago
念 [niàn]	pensi; sopiri	念头 [niàn tou]	ideo; penso; intenco	rezulto de ago
想 [xiǎng]	pensi; pripensi; opinii	想头 [xiǎng tou]	ideo; espero	rezulto de ago
唱 [chàng]	kanti	唱头 [chàng tou]	sonprenilo; pikupo	teknika ilo
奔 [bèn]	sin direkti al; iri al	奔头 [bèn tou]	estonteco; perspektivo	celo de ago
El substantivoj				
木 [mù]	ligno	木头 [mù tou]	ligno; ŝtipo	pli ĉiutaga
石 [shí]	ŝtono; roko	石头 [shí tou]	ŝtono; roko	pli ĉiutaga
El adjektivoj				
甜 [tián]	dolĉa; sukera; miela	甜头 [tián tou]	dolĉeta gusto; profito	eco
准 [zhǔn]	preciza; ekzakta; ĝusta	准头 [zhǔn tou]	precizeco; ekzakteco; ĝusteco	eco

(3) **Substantiviga sufikso -儿 [ér] (-r) por materiaj elementoj derivitaj el verboj** (transformas verbojn kaj adjektivojn en konkretajn substantivojn; aldonas diminutivan aŭ emocian nuancon al substantivoj)

Radiko	**Signifo**	**+ -儿 [ér] (-r)**	**Rezulta substantivo**	**Tipo/Funkcio**
El verboj:				
套 [tào]	kovri per; tegi	套儿 [tàor]	ingo; tego; kovrilo; nodo; maŝo	ilo/objekto
盖 [gài]	kovri; surmeti	盖儿 [gàir]	kovrilo; fermoplato;	ilo
画 [huà]	desegni; pentri	画儿 [huàr]	bildo; pentraĵo; desegnaĵo	rezulto de ago
吃 [chī]	manĝi	吃儿 [chīr]	io por manĝi	manĝaĵo
唱 [chàng]	kanti	唱儿 [chàngr]	kanto; kanta parto en tradicia ĉina opero	rezulto de ago
El adjektivoj:				
尖 [jiān]	akrapinta; pinta	尖儿 [jiānr]	pinto; pinta ekstremaĵo	objekto/parto
亮 [liàng]	luma; hela; brila	亮儿 [liàngr]	lumo; brilo; lamplumo	fenomeno
El substantivoj:				
马 [mǎ]	ĉevalo	马儿 [mǎr]	ĉevalo	konkreta + emocia nuanco
小猫 [xiǎo māo]	kateto	小猫儿 [xiǎo māor]	kateto	konkreta + emocia nuanco

Noto: En la ĉina fonetika skribo “Hanyu Pinyin”, la finaĵo “儿” ne estas elparolata kiel memstara silabo “ér”, sed kunfandiĝas kun la antaŭa vokalo por formi retrofleksan sonon, reprezentatan per “-r” en la skribo.

(4) **Substantiviga sufikso -者 [zhě] por istoj derivitaj de verboj** (transformas verbojn en personojn, kiuj faras la agon; uzata en formalaj kuntekstoj)

Radiko	**Signifo**	**+ -者 [zhě]**	**Rezulta substantivo**	**Tipo/Funkcio**
记 [jì]	noti; enskribi	记者 [jì zhě]	ĵurnalisto; gazetisto; raportisto	profesio (persono)
作 [zuò]	skribi; verki	作者 [zuò zhě]	aŭtoro; verkisto	rolo (persono)
学 [xué]	lerni; studi	学者 [xué zhě]	klerulo;scienculo; erudiciulo	okupo/stato (persono)
开拓 [kāi tuò]	ekspluati	开拓者 [kāi tuò zhě]	pioniro; ekspluatanto	rolo (persono)
读 [dú]	legi	读者 [dú zhě]	leganto	aganto
译 [yì]	traduki	译者 [yì zhě]	tradukisto	profesio (persono)
工作 [gōng zuò]	labori	工作者 [gōng zuò zhě]	laboristo; laboranto	aganto
研究 [yán jiū]	esplori	研究者 [yán jiū zhě]	esploristo	profesio/ aganto

Kompara tabelo de ĉiuj kvar substantivigaj sufiksoj

Aspekto	**-子 [zǐ]**	**-头 [tou]**	**-儿 [ér]**	**-者 [zhě]**
Ĉefa funkcio	Konkretaj substantivoj (iloj, personoj)	Abstraktaj substantivoj (rezultoj, valoroj)	Konkretaj + emociaj nuancoj	Agentaj substantivoj (personoj)
El verboj	Iloj, objektoj, personoj	Rezultoj, valoroj, celoj	Iloj, rezultoj, manĝaĵoj	Agantoj, profesioj
El adjektivoj	Personoj kun eco (uloj)	Ecoj mem (abstraktaj)	Objektigitaj ecoj	(Malofte)
El substantivoj	(Malofte)	Familiara, ĉiutaga formo	Diminutivo, emocia nuanco	(Malofte)
Stila nuanco	Neŭtrala (iom negativa en kelkaj)	Parola, ĉiutaga	Parola, emocia	Formala, respektplena
Produktiveco*	Tre alta	Alta	Alta (nordaj dialektoj)	Tre alta (precipe en skriba lingvo)

*Produktiveco ĉi tie signifas la kapablon de la sufikso krei novajn vortojn en la nuna lingvo.

3.1.2 Prefiksa metodo

Unu el la karakterizaĵoj de la angla morfologia vortfarado estas, ke sufiksoj ofte ŝanĝas la vortospecon, dum aldonitaj prefiksoj ordinare ŝanĝas nur la leksikan signifon sen influi la vortospecon.

Oni povas kompari la jenajn du grupojn:

(1) Sufiksoj: ŝanĝo de vortospeco sen (granda) ŝanĝo de baza signifo:
interview (verbo, intervjui) → *interview**ee*** (substantivo, intervju'it'o)
interact (verbo, interagi) → *interact**ion*** (substantivo, interag'o, interag'ad'o)
frequent (adjektivo, ofta) → *frequent**ly*** (adverbo, oft'e)
environment (substantivo, medio) → *environment**al*** (adjektivo, medi'a)

(2) Prefiksoj: ŝanĝo de leksika signifo sen ŝanĝo de vortospeco:
regular (adjektivo, regula) → ***ir**regular* (adjektivo, mal'regula, ne'regula)
possible (adjektivo, ebla) → ***im**possible* (adjektivo, mal'ebla, ne'ebla)
likely (adjektivo, verŝajna) → ***un**likely* (adjektivo, ne'verŝajna)
like (verbo, ŝati) → ***dis**like* (verbo, mal'ŝati)

En la unua grupo, pere de la aldonitaj sufiksoj kiel -ee, -ion, -ly, -al, la vortspecoj klare ŝanĝiĝas: la originalaj verboj "*interview*" kaj "*interact*" fariĝas la substantivoj "*interview*ee" kaj "*interact*ion" respektive; la adjektivo "*frequent*" konvertiĝas al la adverbo "*frequent*ly", kaj la substantiva "*environment*" transformiĝas al la adjektivo "*environment*al".

En Esperanto, la vortospeco estas ĉefe determinata de la gramatikaj finaĵoj (-o, -a, -e, -i). La sufiksoj en derivado ne rekte ŝanĝas la vortospecon, sed kontribuas al la deriva aŭ semantika signifo de la radiko.

Ekzemple:

intervjui → intervju'**it**'o (verbo → substantivo)
interagi → interag'**ad**'o (verbo → substantivo)
riĉa → riĉ'**ec**'o (adjektivo → substantivo)
amiko → amik'**ig**'i (substantivo → verbo)
ŝanĝi → ŝanĝ'**iĝ**'i (verbo → verbo)
granda → grand'**eg**'a (adjektivo → adjektivo)

Prefiksoj plejofte ne influas la vortospecon, sed modifas la signifon de la tuta vorto:

granda → **mal'**granda (adjektivo → adjektivo)
patro → **bo'**patroj (substantivo → substantivo)
salti → **ek'**salti (verbo → verbo)

Tiu distingo estas karakteriza trajto de la Esperanta morfologia sistemo kaj diferencas de lingvoj kiel la angla aŭ la ĉina, kie vortospeco ofte dependas pli de leksikaj aŭ sintaksaj faktoroj.

Kompare kun la angla kaj Esperanto, la ĉina lingvo montras samtempe kaj similajn kaj malsimilajn trajtojn en prefiksa derivado. Kvankam la plej multaj prefiksoj en la ĉina lingvo, simile al anglaj prefiksoj, ne ŝanĝas la vortospecon, tamen ekzistas ankaŭ kelkaj prefiksoj, kiuj ja povas ŝanĝi la vortospecon (kiel montrite en la sekvaj ekzemploj). Unue, ni rigardu ekzemplojn de prefiksoj kiuj konservas la vortospecon:

妈妈 [mā mā] (patrino) → 准妈妈 [zhǔn mā mā] (onta patrino, patriniĝonto) – ambaŭ substantivoj

现代 [xiàn dài] (moderna, moderna epoko) → 后现代 [hòu xiàn dài] (postmoderna, postmoderna epoko) – ambaŭ adjektivoj/substantivoj

Multaj tiaj prefiksoj devenas de tradukaj praktikoj kaj estas forte influitaj de okcidentaj lingvoj. Tamen, en la ĉina lingvo ekzistas ankaŭ kelkaj ofte uzataj prefiksoj, kiuj povas foje ŝanĝi la vortospecon, kaj kelkaj el ili funkcias laŭ relative regulaj leĝoj.

Ekzemple:

(1) **Ŝanĝo de vortospecoj per "小- [xiǎo]" (malgranda; eta)**

Radiko (verbo)	**Signifo**	**+小- [xiǎo]**	**Rezulta substantivo**
偷 [tōu]	ŝteli	小偷 [xiǎo tōu]	ŝtelisto; poŝoŝtelisto
吃 [chī]	manĝi	小吃 [xiǎo chī]	rapida plado; manĝeto
说 [shuō]	diri	小说 [xiǎo shuō]	romano; novelo
贩 [fàn]	kolporti	小贩 [xiǎo fàn]	kolportisto; stratvendisto
结 [jié]	fini	小结 [xiǎo jié]	mallonga resumo; resumo
写 [xiě]	skribi; verki	小写 [xiǎo xiě]	minusklo; malgranda litero
炒 [chǎo]	kirle-friti	小炒 [xiǎo chǎo]	plado aparte fritita (kuirita) en malgranda kuirpoto

(2) **Ŝanĝo de vortospecoj per "所-" [suǒ] (helpa vorto)**

Radiko (verbo)	**Signifo**	**+所- [suǒ]**	**Rezulta substantivo**
思 [sī]	pensi	所思 [suǒ sī]	penso; ideo
为 [wéi]	fari; agi	所为 [suǒ wéi]	faro, ago
想 [xiǎng]	pensi; opinii; supozi; deziri; intenci	所想 [suǒ xiǎng]	ideo; opinio
得 [dé]	akiri; gajni; ricevi	所得 [suǒ dé]	enspezo; gajno; profito

(3) **Ŝanĝo de vortospecoj per "老-" [lǎo] (maljuna)**

Radiko	**Signifo**	**+老- [lǎo]**	**Rezulta substantivo**
大 [dà]	granda	老大 [lǎo dà]	plejaĝa filo aŭ frato; (dialekto) posedanto de ŝipo
三 [sān]	tri	老三 [lǎo sān]	la tria infano en familio

(4) **Prefiksoj kun ritma aŭ formala funkcio**

Krom la ŝanĝo de vortospeco, **老-** [lǎo] plenumas ankaŭ aliajn gravajn funkciojn en la ĉina vortfarado. Oni povas distingi tri pliajn kategoriojn:

(a) Emocia aŭ socia funkcio: Antaŭ familiaj nomoj aŭ titoloj, **老-** [lǎo] esprimas intimecon, respekton aŭ ordon de pliaĝeco:
王 [wáng] (familinomo) → **老王** [lǎo wáng] (kara Wang; amiko Wang; kolego Wang; respektinda Wang; pli aĝa Wang)

Sed 师 [shī] (instruisto) → **老**师 [lǎo shī] (instruisto) estas fakte norma vorto, ne esprimas apartan intimecon - ĝi simple estas la norma vorto por instruisto. 师 [shī] sole ne estas ofte uzata.

(b) Ritma aŭ prozodia funkcio: En la moderna ĉina lingvo ekzistas ĝenerala tendenco al dusilabeco en la leksika vortfarado, precipe en oftaj substantivoj kaj ĉiutagaj esprimoj. En tiu kunteksto, la prefikso 老- [lǎo] ofte aperas antaŭ besto- aŭ plantnomoj por krei dusilaban formon:

虎 [hǔ] (tigro) → 老虎 [lǎo hǔ] (tigro)
鼠 [shǔ] (rato, muso) → 老鼠 [lǎo shǔ] (rato, muso)
鷹 [yīng] (aglo) → 老鷹 [lǎo yīng] (aglo)

Tiu fenomeno ne validas por ĉiuj vortospecoj aŭ ĉiuj sintaksaj strukturoj, sed estas plej evidenta ĉe substantivoj en la leksika nivelo. En tiuj kazoj, la prefikso apenaŭ aldonas leksikan signifon; ĝia ĉefa rolo estas fonologia, ĉar ĝi transformas unusilaban radikon en pli tipan dusilaban unuon.

(c) "Redunda" aŭ formala funkcio: En kelkaj vortoj, 老- [lǎo] fariĝis preskaŭ deviga parto de la vorto sen klara signifoŝanĝo:
百姓 [bǎi xìng] (popolo) → 老百姓 [lǎo bǎi xìng] (ordinaraj homoj) – ĝi aldonas nuancon de ĉiutageco, sed ne fundamentan signifon.

Tiu ĉi funkcio de prefiksoj – krei preferatan silaban strukturon aŭ aldoni socilingvistikajn nuancojn – estas grava karakterizaĵo de la ĉina vortfarado, kiu distingas ĝin de lingvoj kiel Esperanto, kie prefiksoj ĉefe modifas la leksikan signifon.

3.2 Fonologiaj rimedoj

Fonologiaj rimedoj povas ludi gravan rolon en deriva morfologio. Tiaj fenomenoj ne estas plene produktivaj kaj ofte estas parte leksikigitaj. En la angla lingvo, ekzemple, vortoj povas esti derivitaj per ŝanĝo de akcento, kiel en la konataj paroj:

record /riˈkɔːd/ (registri, surbendigi) → *record /ˈrekɔːd/* (disko, rikordo, rekordo)
address /əˈdres/ (adresi, alparoli) → *address /ˈædres/* (adreso)

En Esperanto, la akcento ĉiam falas sur la antaŭlastan silabon.

En la ĉina lingvo, tamen, ekzistas alia speco de fonologia rimedo: tonŝanĝo, kiu en kelkaj kazoj povas esti interpretata kiel deriva mekanismo. Per ŝanĝo de tono, ofte al la kvara tono (malsuprena tono, 去声[2] qù shēng), verbo povas transformiĝi al substantivo aŭ alia vortospeco. Tiu fenomeno povas esti konsiderata kiel tonŝanĝo kun deriva funkcio, per kiu la leksika statuso de vorto ŝanĝiĝas sen aŭ kun ŝanĝo de la skriba formo.

2 【去声】 [qù shēng] "malsuprena tono" (la kvara el la kvar tonoj en la prononcado de la moderna ĉina lingvo)

La jenaj ekzemploj ilustras tiun fenomenon. En la sekvaj tabeloj, la ciferoj en krampoj (1, 2, 3, 4) indikas la tonon de la silabo laŭ la norma ĉina prononco.

Grupo A (ŝanĝo de tono, skribo restas la sama)

Radiko (verbo)	**Signifo (verbo)**	**Derivaĵo (substantivo)**	**Signifo (substantivo)**	**Rimarkoj**
观 [guān] (1)	rigardi; vidi, observi	观 [guàn] (4)	taŭisma templo	Etimologie: “loko por observado” – antikvaj observejoj iĝis temploj
钻 [zuān] (1)	bori	钻 [zuàn] (4)	drilo; borilo; diamanto	ago → ilo
数 [shǔ] (3)	kalkuli; nombri	数 [shù] (4)	nombro; cifero	ago → rezulto
量 [liáng] (2)	mezuri	量 [liàng] (4)	kvanto; kapacito	ago → rezulto
铺 [pū] (1)	etendi; sterni	铺 [pù] (4)	butiko; vendejo	ago → loko (sur kiu oni sternas varojn)
把 [bǎ] (3)	teni	把 [bà] (4)	tenilo; anso; manilo	ago → ilo
圈 [juān] (1)	enfermi (brutojn); ĉirkaŭbari	圈 [juàn] (4)	stalo; gregejo; ŝedo	ago → loko

Grupo B (ŝanĝo de tono kaj skribformo)

Radiko (verbo)	**Signifo (verbo)**	**Derivaĵo (substantivo)**	**Signifo (substantivo)**	**Rimarkoj**
登 [dēng] (1)	ascendi; grimpi	凳 [dèng] (4)	tabureto; benko	ago → objekto (sur kiu oni grimpas) → sidilo.
分 [fēn] (1)	dividi; apartigi	份 [fèn] (4)	parto; porcio	ago → rezulto
连 [lián] (2)	ligi; kunligi; kunigi	链 [liàn] (4)	ĉeno	ago → objekto (ilo por ligi)
研 [yán] (2)	pisti; mueli; studi	砚 [yàn] (4)	inkoŝtono; tuĉfrota ŝtonplato	ago → ilo (ŝtono uzata por prepari ĉinan inkon per muelado)

En Grupo A, la deriva rilato estas semantike travidebla: la rezultaj formoj esprimas ilon, lokon aŭ rezulton de la ago.

Sed en Grupo B: La rilato inter 登 [dēng] kaj 凳 [dèng] estas iom malpli rekta. Eble 凳 devenas de “tabulo sur kiu oni grimpas” (por atingi pli altan lokon) aŭ simple “io levita por sidi”. La skriba ŝanĝo (aldono de 几 “tabureto”) helpas distingi la novan signifon. 分 [fēn] estas la ago dividi, 份 [fèn] estas la rezulto de divido – parto, porcio. La skriba ŝanĝo (aldono de 亻 “homo”) eble indikas “parto destinita al homo”. 连 [lián] estas la ago ligi, 链 [liàn] estas la objekto uzata por ligi (ĉeno). La skriba ŝanĝo (aldono de 钅 “metalo”) montras la materialon. Tamen, la rilato inter 研 [yán] kaj 砚 [yàn] ne estas kazo de regula morfologia derivado, sed reflektas historian kaj semantikan rilaton inter ago kaj ilo. La elemento 石 “ŝtono” en 砚 funkcias kiel semantika radikalo indikanta la materialon, ne kiel deriva morfemo en la strikta senco.

Gravas emfazi, ke tia tonŝanĝa derivado ne estas plene regula aŭ produktiva en la sama senco kiel afiksa derivado en Esperanto aŭ parte en la angla. Tial tonŝanĝo estas plej bone komprenata kiel fenomeno ĉe la interfaco inter fonologio kaj morfologio, prefere ol kiel regula deriva procezo.

El tipologia vidpunkto, tiu fenomeno montras, ke eĉ en la ĉina lingvo, ofte priskribata kiel izolanta, ekzistas limigitaj rimedoj por esprimi derivajn rilatojn per internaj fonologiaj ŝanĝoj, ne nur per eksplicitaj afiksaj elementoj.

4 Konkludo

La komparo montras, ke la tri lingvoj uzas malsamajn strategiojn por vortfarado.

En la ĉina lingvo, derivado plej ofte okazas per kunmetado, sed ankaŭ per prefiksoj kaj tonŝanĝoj. Tonŝanĝo kun deriva funkcio permesas verbojn transformiĝi al aliaj vortospecoj sen ŝanĝo de la skriba formo, trajto grava sed relative malmulte esplorita. Prefiksoj ofte ne ŝanĝas la vortospecon kaj foje reflektas influon de okcidentaj lingvoj.

En Esperanto, sufiksoj kaj prefiksoj havas klaran derivan rolon kaj funkcias laŭ relative regulaj principoj; akcento restas senŝanĝa, do fonologiaj transformoj ne estas uzataj por indiki novajn vortospecojn.

En la angla lingvo, derivado kombinas afiksojn kun konvertiĝo kaj akcentŝanĝo; akcentŝanĝo povas indiki vortspecan ŝanĝon, kontraste al ĉina tonŝanĝo.

Tiu komparo montras tri tipologiajn strategiojn de vortfarado: ĉina lingvo baziĝas sur kunmetado kun limigita afiksa kaj tonfleksia derivado; Esperanto uzas sisteman kaj travideblan afikso-bazitan mekanismon; angla lingvo kombinas afiksan derivadon kun konvertiĝo kaj akcentŝanĝo. Ĉi

tiuj kontrastoj reflektas la fundamentajn diferencojn inter izola, miksita kaj aglutina lingvosistemoj, kaj subtenas pli profundan komprenon pri la universala kaj lingvo-specifa strukturo de vortoj.

Bibliografio

Algeo, John kaj Adele S. Algeo. 1991. *Fifty Years among the New Words: A Dictionary of Neologisms 1941–1991*. Cambridge: Cambridge University Press.

Chen, Changyong 陈昌勇, kaj Duan Musan 端木三. 2016. 双音节复合词内部语素的词类标注和统计分析 “Part-of-Speech Annotation of Morphemes in Disyllabic Compounds”. 汉语学习 *Hanyu Xuexi kajero 1*: 30–41.

Cheng, Xianghui kaj Tian, Xiaolin. 1992. *Modern Chinese*. Bookman Books.

Gledhill, Christopher. 2000. *The Grammar of Esperanto: A Corpus-Based Description*. München: Lincom Europa.

Gong, Qianyan 龚千炎. 1987. 中国语法学史稿 ‘*Historio de Ĉina Gramatiko*’. Beijing: 语文出版社 Lingva Eldonejo.

Hu, Zhuanglin 胡壮麟. 2008. 语言学教程 ‘*Lingvistika Kurso*’. Beijing: Pekina Universitata Eldonejo.

Jansen, Wim. 2016. “Derivation in the Lexicon: The Case of Esperanto”. *Linguistics* 54, kajero 5: 1101–1133. https://doi.org/10.1515/ling-2016-0024

Li, Rulong 李如龙. 2009. 汉语和汉字的互动与和谐发展 “On the Interactivity and Harmonious Development of Chinese and Chinese Characters”. 吉林大学社会科学学报 *Jilin University Journal Social Sciences Edition* 49, kajero 2: 108–116.

Spencer, Andrew, kaj Arnold M. Zwicky. 2001. *The Handbook of Morphology*. Oxford: Blackwell.

Wells, John C. 1989. *Lingvaj aspektoj de Esperanto*. 2-a eld. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Wennergren, Bertilo. 2020. *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko*. Esperanto-Ligo por Norda Ameriko.

Xu, Yuqing 徐玉青. 2020. 英汉构词法比较分析 “Comparative Analysis of Word Formation in English and Chinese”. 现代英语 *Moderna Angla Lingvo* kajero 11: 98–100.

Yuan, Ronger 袁荣儿. 2004. 论英汉词汇形态学的对比差异 “A Contrastive Analysis of English and Chinese Lexical Morphology”. 浙江工业大学学报（社会科学版）*Journal of Zhejiang University of Technology (Social Science)* 3, kajero 1: 62–67.

Pri la aŭtoro

GONG Xiaofeng (Arko) estas emerita profesoro pri media scienco kaj inĝenierado kun doktoriĝo en nutraĵscienco en la Universitato de Nanchang (Ĉinio). Ŝiaj esploroj traktas interalie protekton de lagoj kaj malsekregionoj, la tradukarton kaj instruadon de Esperanto. Ŝi studis pri Interlingvistiko 2021–2024 ĉe Universitato Adam Mickiewicz en Poznano (Pollando). Ŝi estas aktuale estrarano de la Universala Esperanto-Asocio kaj membro de la Akademio de Esperanto.
Retadreso: arko.gong@gmail.com
ORCID-numero: 0000-0002-6708-4953

About the author

GONG Xiaofeng (Arko) is a retired professor of environmental science and engineering with a doctorate in food science at Nanchang University (China). Her research interests include lake and wetland protection, the art of translation, and Esperanto teaching. She studied Interlinguistics from 2021 to 2024 at Adam Mickiewicz University in Poznań (Poland). She is also a member of the Universal Esperanto Association Board and a member of the Academy of Esperanto.

作者简介

弓晓峰 (Arko) 是南昌大学环境科学与工程专业退休教授，具有食品科学博士学位。研究方向涉及湖泊与湿地保护研究、翻译艺术以及世界语教学等多个领域。她于2021年至2024年在波兰波兹南密茨凯维奇大学攻读语际语言学。现任国际世界语协会领导成员和世界语学院院士。

Derivational Word Formation in Chinese, English, and Esperanto: A Typological Comparison

Abstract: This article compares the derivational word-formation strategies of Chinese, English, and Esperanto. It shows that although all three languages employ various strategies to create new lexical units, the mechanisms, degrees of regularity and levels of productivity differ significantly. In Chinese, word formation is primarily based on compounding, while derivational phenomena also appear in the form of affixation and limited tone alternations. Tone alternations with a derivational function are a notable feature, through which verbs can be transformed into nouns or other word classes, often without changes in the written form or with only partial orthographic modifications. In Esperanto, word formation is highly regular and transparent, based on systematically combinable roots and affixes. In English, derivation

presents a mixed system involving affixation, conversion, and stress shift. The study shows that considering morphological, phonological, and typological factors is essential for understanding the nature of derivational word formation.

Keywords: derivational morphology, word formation, affixes, tone alternation, Chinese language, English language, Esperanto

汉语、英语与世界语中的派生构词：类型学比较

摘要：本文比较了汉语、英语和世界语中的派生构词手段。研究表明，尽管三种语言都采用多种策略来创造新的词汇单位，但其机制、规则性程度和构词水平存在显著差异。在汉语中，词汇构词主要依赖合成，同时也存在以词缀和有限的声调变化形式出现的派生现象。具有派生功能的声调变化是一项显著特征，它可以使动词转化为名词或其他词类，通常不改变书写形式或仅有部分书写变化。在世界语中，词汇构词高度规则且透明，基于可系统组合的词根和词缀。在英语中，派生呈现出一种包含词缀化、词类转换和重音变化的混合系统。本研究表明，从形态、音系和类型学角度进行综合考察，对于理解派生构词的本质具有重要意义。

关键词: 派生形态学，构词法，词缀，声调变化，汉语，英语，世界语

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees82147

Ilona Koutny
Universitato Adam Mickiewicz, Poznań, Pollando

Morfologio de Esperanto

Resumo: En la lingvistika priskribo de Esperanto morfologio estas speciale grava: unuflanke la senŝangaj morfemoj kaj la produktiva, regula vortfarado signifas avantaĝon, sed aliflanke tie kaŝiĝas ankaŭ problemoj pri kiuj esperantologoj delonge diskutas kaj povas esti interesaj ankaŭ al ĝenerala lingvistiko, nome la fifama radikkaraktero. La artikolo donas superrigardon pri la tereno de esperanta morfologio, ekde la difino kaj klasifiko de morfemoj tra la problemoj de vortfarado (derivado kaj kunmeto) ĝis la vortstrukturo kaj difino vortospecoj. La tipologia loko de Esperanto inter la naturaj lingvoj finas la prezenton. Analizatas diversaj aliroj al morfemoj kiel tiuj de la Akademio de Esperanto, Szerdahelyi ĝis la plej nova de Jansen. La aŭtorino mem proponas pluevoluigon.

Ŝlosilvortoj: esperantologio; morfemklasifiko; vortfarado; vortospecoj; tipologio

1 Enkonduko

Estas ofte akceptata far esperantologoj ke Esperanto – kreita artefarite – jam funkcias kiel **natura lingvo** (Schubert 1989; Blanke 2001; Lindstedt 2006; Koutny 2015; Stria 2015 ktp.). Ĝi kapablas esprimi pensojn kaj sentojn de siaj parolantoj, doni identecon al ili. Ĝi disvolviĝas en memelektita parolkomunumo, kaj servas unuavice la *internacian komunikadon*. Liu (2011) pruvis per kvanta analizo, ke strukture Esperanto estas normala homa lingvo. Pro tio ĝia analizo eblas simile al tiu de naturaj lingvoj. Esperanta lingvistiko havas la taskon trovi en kio ĝi montras trajtojn similajn al tiuj de naturaj/etnaj lingvoj kaj en kio specifajn. Parkvall (2010) kaj Koutny (2015) esploris la lokon de Esperanto en la tipologio de naturaj lingvoj. Ni vidu nun pli proksime la terenon de vortkonstruo!

Morfologio aŭ **morfemiko** (kiel Szerdahelyi 2024 uzis ĝin) okupiĝas pri la strukturo de vortoj, pri formo, klasifiko kaj kombiniĝo de bazaj lingvaj elementoj, vorteroj, tiel nomataj morfemoj. **Morfemoj** estas la minimumaj unuoj de signifo (leksika aŭ gramatika). Estas kutime dividi ilin en **liberajn** kaj **ligitajn** morfemojn. Plej ofte la bazaj vortoj en etnaj lingvoj estas liberaj morfemoj, do ili povas memstare aperi en frazo (ekz. en la angla *table, speak, good, two, in, and* ktp.; en la franca *table, parler, bon, deux, dans, et* ktp.; en la

pola *stół, mówić, dobry, dwa, w, i* ktp.). La ligitaj morfemoj nur kombinite kun iu alia vortero povas aperi en frazo (*tabl-, parol-* ktp. aŭ la pola *dobr-*). Tipe la afiksoj estas tiaj morfemoj kiuj servas por krei aliajn vortojn (derivitajn vortojn) aŭ vortformojn. La antaŭaj deriviloj nomiĝas prefiksoj kaj la postaj deriviloj sufiksoj. Por lingvo kun riĉa morfologio kiel ekz. la aglutina hungara lingvo, la vortfaraj/derivaj morfemoj kaj la sintaksaj/fleksiaj morfermoj (kiuj kapabligas la vortojn funkcii en frazoj) estas uzataj du kategorioj: afiksoj kaj finaĵoj aŭ derivaj kaj fleksiaj afiksoj.

En la sekvaj subĉapitroj la multe diskutata esperanta morfema sistemo estos prezentata, poste la derivado kaj kunmetado diskutataj, sekve la esperantaj vortostrukturo kaj vortospecoj difinataj, fine la loko de Esperanto laŭ la morfologia tipologio. Mi komparos Esperanton kun lingvoj kiujn mi konas por montri ĝian lokon kaj ke ĝi bone povas ponti inter lingvoj pro sia fleksebleco. Krom la hind-eŭropaj lingvoj (Fr: franca, latinida lingvo; De: germana kaj En: angla, ĝermanaj lingvoj; Pl: pola, slava lingvo) mi uzos la hungaran (Hu, finn-ugra, mia gepatra lingvo) kaj sporade referencas al aziaj lingvoj kiel la ĉina (Zh, petante helpon de AI).

2 Gramatika aliro al la klasifiko de la esperantaj morfemoj

2.1 Morfemklasifiko laŭ Zamenhof

Zamenhof ankoraŭ ne konis la nocion de morfemo, li parolis pri vortoj kiel bazaj elementoj de sia lingvo kiujn li konsideris senŝanĝaj:

> Mi aranĝis plenan *dismembrigon* de la ideoj en memstarajn vortojn, tiel ke la tuta lingvo, anstataŭ vortoj en diversaj gramatikaj formoj, konsistas sole nur el *senŝanĝa*j vortoj. ... Kaj la diversaj formoj gramatikaj, la reciprokaj rilatoj inter la vortoj k.t.p. estas esprimataj per la kunigo de senŝanĝaj vortoj. (Zamenhof 1887)

El lia aliro la morfemoj (tion ni uzas jam anstataŭ "vortoj") sekvas la divido (kp. Rokicki 1987) kiun oni uzas tradicie en la lernolibroj:

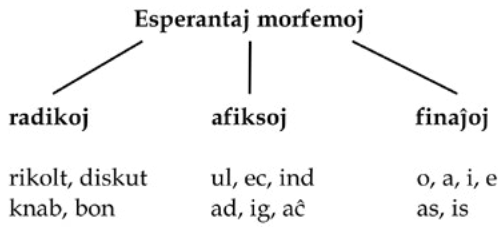

Bildo 1: Morfemklasifiko laŭ Zamenhof

2.2 Morfemklasifiko laŭ Szerdahelyi

Szerdahelyi (1976a, 2024; Koutny 2025) pli precizigis tiun ĉi dividon farante pluan dividon en la menciitaj kategorioj. Nome la **radikoj** (kiuj havas semantikan enhavon) povas esti memstaraj, t.e. liberaj, aŭ finaĵbezonaj, t.e. ligitaj. La **afiksoj** estas prefiksoj aŭ sufiksoj. La **finaĵoj** (kiuj havas funkcian/gramatikan signifon), dividiĝas al vortigaj finaĵoj (vortospecaj kiuj faras el la finaĵbezonaj radikoj vortojn) kaj kategoriaj kiel la akuzativa finaĵo.

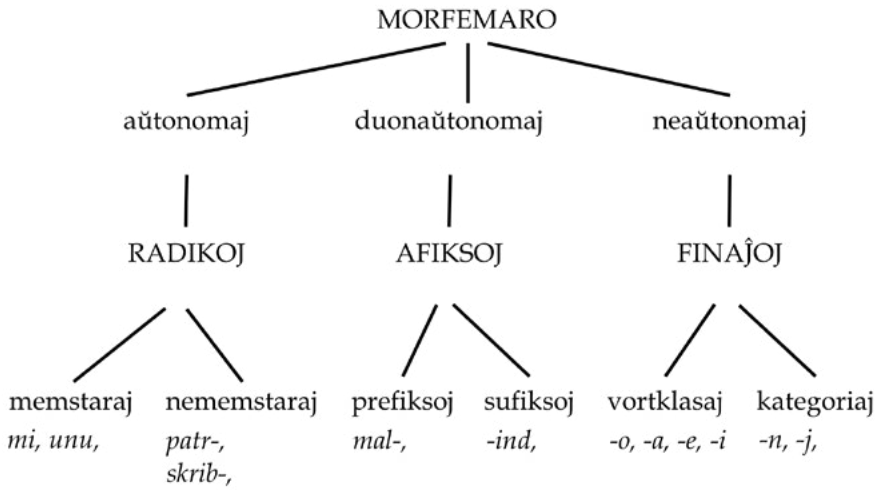

Bildo 2: Morfemklasifiko laŭ Szerdahelyi

Tiu ĉi sistemo estas konvena por instrui Esperanton kaj ankaŭ nun estas uzata. Analogioj troveblas kun aliaj lingvoj. La diferenco estas ke la bazaj elementoj de Esperanto estas ne vortoj, sed **radikoj** kiuj – krom la **fermitaj klasoj** de numeraloj, simplaj adverboj, pronomoj, prepozicioj, artikolo, konjunkcioj kaj subjunkcioj, partikuloj, interjekcioj – bezonas vortigan finaĵon. Kutime la radikoj preferas vortiĝi pli ofte en iu specifa vortospeco kiel substantivo (ekz. tabl- > *tablo*), verbo (ekz. parol- > *paroli*) kaj adjektivo (bon- > *bona*), sed ankaŭ en la aliaj kategorioj ili povas aperi (*bono, boni, bone; parolo, parola, parole*). Tion subtenas ankaŭ la statistika esploro de Jansen (2024). La unuajn Szerdahelyi nomas *primaraj vortoj* (1976a, 2024). Ne ĉiam evidentas kiu estas la primara vorto, ekz. ĉu *biciklo* aŭ *bicikli*, *truo* aŭ *trui*. Krome li konstatis ke Zamenhof transprenis el siaj fontolingvoj ne radikojn, ja ili tie ne ĉiam ekzistas, sed vortojn, el kiuj li poste ekstraktis la radikojn. La reduktitan signifon tamen influas ofte la slavaj lingvoj (rusa, pola). Pro tio ili diferencas laŭ sia karaktero kaj funkciado en la vortfarado.

Afiksoj troviĝas ankaŭ en la hind-eŭropaj lingvoj, nur ke ili ne estas tiom konsekvence uzataj kiel en Esperanto: ne ĉiam ili funkcias aŭ estas pluraj afiksoj por la sama celo. Ekz. por la esperanta *ec-* la angla havas *-ty* en modern > *modernity*, *-ness* en ready > *readiness*, *-ce* en intelligent > *intelligence*, *-ship* en friend > *friendship*, sed povas esti eĉ tute alia vorto kiel *height* por alteco (ne el tall, sed el high). Zamenhof mem pruntis afiksojn el la far li konataj lingvoj, ekz. *in-* el la germana, *mal-* el la franca, *ist-* internacia (originon de aliaj afiksoj vidu en Waringhien 1959 en Planchon 2025). Do, Zamenhof ne kreis iun tute novan sistemon por Esperanto, sed transprenis la elementojn el ekzistantaj lingvoj (vd. Szerdahelyi 2024 parolante pri la semantika sistemo de Esperanto) kaj ĝeneraligis ilin (Koutny 2015, 2018). Ankaŭ tio kontribuas al ĝia natureco. La afiksoj ĉiam funkcias, nur la semantiko limigas ilian uzon.

La vortigaj **finaĵoj** kreas vortojn el la radikoj kaj nur vortoj povas havi vortospecon, ne radikoj – emfazas Szerdahelyi (1976b, 2024). La diversaj vortospecoj povas havi diversajn kategoriojn, kiel la substantivo pluralon kaj kazon (nominativon kaj akuzativon en Esperanto).

2.3 Gramatika radikkaraktero de AdE (laŭ René de Saussure)

Nefeliĉe, en la diverslingvaj versioj de la Unua libro (Zamenhof 1887) kaj same en la *Fundamento* (Zamenhof 1905), la vortlisto egaligas la esperantajn radikojn al vortoj en la aliaj lingvoj (rusa, germana, franca, pola kaj angla) kiuj cetere inter si ne egalas. Tio kaŭzis la kredon ke la radikoj havas gramatikan karakteron**.** René de Saussure (1910) kreis ĉirkaŭ tio teorion kiun la Akademio de Esperanto akceptis kaj la *Plena Analiza Gramatiko de Esperanto* de Kalocsay kaj Waringhien (1980) transprenis. Tiu aliro ŝajnis solvi la problemon: kial estas diferenco en la vortfarado, ekz. kial iu radiko baze esprimas ilon kaj alia bezonas la afikson *-il* por tio (temas pri la fifama problemo de *broso* kaj *kombilo*).

AdE eĉ asignis al ĉiuj morfemoj – radikoj, afiksoj kaj finaĵoj (!) – verban, substantivan aŭ adjektivan karakteron (Aktoj 1968). Tion Rokicki (1987) konsideras tute prave malunueca kaj nekohera (la morfemdividon de AdE vidu en lia artikolo). Li prenas kiel bazan kriterion la ligeblecon de la morfemoj kiuj gvidas al neegala divido, ja en la neligebla grupo restas la artikolo, partikuloj, la konjunkcioj kaj subjunkcioj, praktike ĉiuj aliaj morfemoj kapablas ligiĝi, eĉ se limigite (mia, dua, duono, peri, eki, eko, vei).

2.4 Radikkaraktero en ĝeneralaj gramatikoj

Wells ne okupiĝas pri la problemo en sia *Lingvistikaj aspektoj de Esperanto* (1978). Gledhill en sia anglalingva lingvistika gramatiko (2000), bazita pionire sur korpuso, distingas leksikajn, funkciajn kaj gramatikajn elementojn (*items*), krome leksikajn, funkciajn kaj gramatikajn morfemojn, sed ne estas klare, kiaj morfemoj estas la unua triopo. Al la leksikaj elementoj li kalkulas la tradiciajn radikojn kiel *labor-, rapid-, manĝ-* kaj asignas al ili gramatikajn vortospecojn kiel substantivo, adjektivo kaj verbo. Al la leksikaj morfemoj li kalkulas la tradiciajn afiksojn kiel *in-, et-, ad-* kaj asignas al ili gramatikajn vortospecojn kiel substantivo, adjektivo kaj verbo. Tio rememorigas la dividon de AdE. La uzo de funkciaj kaj gramatikaj morfemoj ne estas feliĉa, ja ankaŭ la gramatika funkcio estas funkcio, do ili estas same "funkciaj".

2.5 Moderna defendo de la radikkaraktero

Schubert (1993, 2015) distingas prefiksojn (*bo*) kaj prefiksoidojn (*ek, mis*), radikojn (*kur, bel, pord*), sufiksojn (*eg*) kaj sufiksoidojn (*aĵ, ul*), finaĵojn (*o, a*) kaj fleksiojn (*j, n*). Kie estas la memstaraj radikoj?

Schubert (2015) parolante pri vortfarado deklaras tri gravajn ecojn de Esperanto: (1) kombinebleco, (2) semantikaj morfemoj kaj (3) morfemefiko. Pri la kombinebleco estos montrataj kelkaj ekzemploj de enleksikiĝoj kiuj alportas aldonajn signiferojn (5.2). Li akceptas kaj klarigas la morfemsistemon de René de Saussure, nome ke la vortoj estas verboj, substantivoj kaj adjektivoj, kiun la radiko entenis. Tiel en *kuri, bela, somero* la vortiga finaĵo estas redunda (kiel laŭ la teorio de gramatika karaktero). La semantikaj morfemoj fine gvidas al gramatika distingo (ago → verbo). Li akceptas ankaŭ la teorion de Kalocsay pri vortefiko kiu tamen estas diskutebla (vd. 5.3).

3 Semantika aliro al la klasifiko de esperantaj morfemoj

3.1 Semantika aliro al radikoj ekde Duc Goninaz

La teorio pri gramatika karaktero de radikoj nur parte kaj ŝajne solvas la ĝeneralan problemon kial diversaj radikoj kondutas malsame en vortfarado. Duc Goninaz (2009) klarigas la problemon pli vaste, ja ĝi aperas ne nur kaze de diversaj vortospecoj, sed ankaŭ ene de la sama: *biologo, ekonomo*, sed *fizikisto, lingvisto*. Do, ne temas pri malsamaj "gramatikaj karakteroj de la

radikoj", ja ĉiuj estus "substantivoj", sed pri malsamaj sematikaj enhavoj de la radikoj, ĉi-kaze *biologo* kaj *ekonomo* entenas la signiferon "profesio", sed *fiziko* kaj *lingvo* ne, do necesas tion aldoni per la sufikso *-ist*.

Entute samaj nocioj povas vortiĝi en diversaj lingvoj en malsamaj vortospecoj kaj strukturoj (Koutny 2013), ekz. En: *be hungry* kaj De: *hungrig sein* 'esti malsata'; Fr: *avoir faim* 'havi malsaton' aŭ Zh: 饿了 (*èle*) 'malsati'), do la kategoriigo de radikoj, iliaj signiferoj ne estas universalaj. La konceptigo de "malsat" estas malsama en diversaj lingvoj. Esperanto sekvas plej ofte la modelon de ĝermanaj kaj slavaj lingvoj (cetere ankaŭ tiun de la hungara en tiu ĉi kazo), t.e. "malsat" estas eco de la parolanto: *li estas malsata*, sed eblas uzi ankaŭ la aliajn formojn kiuj prezentas aliajn konceptigojn: la franca esprimas posedon kaj la ĉina ŝanĝon de stato.

Se ni aplikas la principon de Szerdahelyi, nome ke la vortoj estis transprenitaj el la fontolingvoj kaj radikoj poste estis ekstraktitaj, tiam kompreneblas la malsameco de radikoj kiu siavice influas la vortfaradon. Tiel *broso* en la germana, franca, pola, rusa estas baze substantivoj el kiuj estas formitaj la verboj. Tion ni vidas ankaŭ en Esperanto. Se ni serĉas la originon de *kombi* kaj *kombilo,* ni ne trovas substantivajn bazajn vortojn en la pola kaj rusa, ankaŭ en la kazo de *hoko* kaj *hakilo* (Pl *czesać* por kombi kaj *grzebień* por kombilo, sed *szczotka* 'broso' estas baza vorto el kiu devenas *szczotkować* 'brosi'). Por *bros-* kaj *hok-* la baza vorto en la pola estas substantivo, sed por *komb-* kaj *hak-* verbo, do necesas aldoni la signiferon ilo per la sufikso *-il* (Koutny 2025). Tio subtenas ankaŭ tiun observon de Szerdahelyi ke la signifo de la vortoj transprenitaj el la latinidaj kaj ĝermanaj lingvoj montras *slavan influon*. Neniu povas eskapi de certa influo de sia gepatra lingvo.

3.2 Provo klasifiki la esperantajn morfemojn laŭ semantiko: Jansen

Malgraŭ la kritikoj, la gramatika karaktero de radikoj daŭre estas akceptata far la Akademio kaj kelkaj aliaj. La problemo restas aktuala – tion montras ke en 2022 aperis la libro de Ryszard Rokicki: *Enkonduko en la morfologion de Esperanto* kaj en 2024 la libro de Wim Jansen: *Vortfarado en Esperanto*. La unua proponas distingi la radikojn laŭ tio, ĉu ili gvidas al malsamaj vortospecoj (ekz. havi stamp1 por *stampi* kaj stamp2 por *stampo*). Kio estas la diferenco inter la du radikoj? Ĉu tio ke la unua iel entenas la verbecon kaj la alia la substantivecon? Tio tamen envolvas la gramatikan karakteron de radikoj malgraŭ la intenco de la aŭtoro. Ekzistas nur unu *stamp*, sed la vortiĝo povas okazi en diversaj formoj laŭ la kunteksto, situacio.

Jansen jam provas realigi semantikan klasifikon de radikoj laŭ la kadroj de la skolo Funkcia Diskurs-Gramatiko (FDG). Koncerne la radikojn li distingas Entojn: ekzistaĵoj (EKZ) kiel *hom, kat, tabl*, okazaĵoj (OKZ) kiel *pluv, spektakl* kaj abstraktaĵoj (ABS) kiel *koncept*. Por plua divido de Entoj li baziĝas sur la demandovortoj por eblaj kategorioj: loko (LOK) kiel *lok, strat* kaj vortoj kun la sufikso *ej;* tempo (TMP) kiel *moment*, maniero (MAN) kiel *manier, procez*. Plue instrumento (INS) kiun pravigas ankaŭ per la ekzisto de *il*. La numeralojn li metas sub la klason kvanto (KVN). Li mencias ankaŭ motivon (MOT) pro la ekzisto de la demandovorto Kial.

La semantikaj kategorioj de FDG aplikata far Jansen rememorigas la konceptan semantikon (reprezentatan de ekz. Jackendoff 2007). Estus pripensinde fari klasojn surbaze de la afiksoj aŭ afikse uzataj elementoj, ĉar ili pli vaste priskribus kiuj sisigniferoj estas oftaj (vd. en 4.2).

La kvalifikon (KVL) kiel *bel, vast, proksim* li konsideras kiel dependan kategorion. Iom strange ankaŭ la elementojn kiuj vortiĝas primare kiel verboj, Jansen metas en la dependan kategorion, laŭ liaj vortoj situigaj radikoj (SIT) kiel *kur*. La dependecon montras nur la sintaksa rolo. La kvalifikoj kiuj kutime plenumas la rolon de epiteto estas tiaj, sed la verboj el la situigaj radikoj havas centran rolon. La ideo de agado estus pli grava, la verbo en frazo estas la centro de la evento kaj altiras aliajn elementojn – tiel aliras la dependogramatiko.

Ĉiuj radikoj povas vortiĝi en ĉiuj 4 vortospecoj (o, a, e, i) – kiel ankaŭ li prezentas tion.

4 Ebla praktika aliro

4.1 Klasifiko de morfemoj

Radikoj ĉiam havas semantikan enhavon, la afiksoj – laŭ Szerdahelyi – miksan/duonsemantikan. La partikuloj (*ĉu*, *ĉi*, *ju*, *des* ktp.), subjunkcioj kaj konjunkcioj (*ke*, *kaj*, *aŭ*) kaj la artikolo kiuj estas memstaraj radikoj, tamen ne estas semantikaj, ili plenumas sintaksan rolon konkretigi (artikolo) aŭ ligi (konjunkcioj kaj subjunkcioj). Mi metus ilin en apartan kategorion, provizore **funkcivortoj**.

La **memstariĝo de afiksoj** komence estis malofta, sed pli kaj pli ofta fenomeno. Tion analizis jam Gledhill (2000) surbaze de sia propra korpuso kaj konstatis la oftan memstaran uzon (ekz. *-an* kaj *-ej*), Planchon (2025) donas pli vastan analizon surbaze de la Tekstaro. Do, eblas paroli pri la *anoj* de la grupo kiuj *ege* ŝatas la *ejoj*n de la domo, do ili funkcias kiel radikoj kaj realiĝas kiel substantivoj, verboj, adjektivoj aŭ adverboj. Pro tio tiuj memstariĝintaj afiksoj estas nomataj ofte *afiksoidoj*. Tio pruvas ke tiuj

ĉi afiksoj estas plene semantikaj. Ankaŭ la prepozicioj (memstaraj radikoj) plenumas la rolon de prefiksoj (*eniras, preterpasas* ktp.), do estas ankaŭ funkciaj elementoj.

Leviĝas la demando, ĉu tiuj ĉi memstariĝintaj afiksoj estas jam radikoj, kiuj plenumas ankaŭ la rolon de afiksoj aŭ ni konservu ilian apartecon kiel afikso. Se konsideri ilin radikoj, tio gvidus al tio ke necesus paroli pri vortkunmeto kaj ne derivado kaze de ilia uzo en vortfarado. Tamen ne ĉiuj afiksoj memstariĝis: en la nomo de landoj *-i* (*Francio, Hungario* ktp), *-ist*, la participaj sufiksoj *-int, -ant, -ont, -it, -at, -ot*, ankaŭ la neoficialaj *-iz* (ekz. *najlizi meblon*), *-iv* (ekz. *produktiva*), *-oz* (*fruktoza*) kaj pluraj afiksoj uzataj en sciencaj terenoj (*-it* en *hepatito, -ik* en *morfemiko, komputiko*). Ĉiukaze, ili estas semantikaj elementoj kun funkcio en la vortfarado. Gledhill (2000) rimarkas ke la afiksoj ligiĝas senpere al la radikoj, sed kaze de aliaj radikoj, la unua povas konservi sian vortigan finaĵon (dorm(o)ĉambro – vd. ankaŭ Dols Salas 2015 pri tiu libereco). Pro tio kaj la pedagogia valoro indas konservi ilian apartan statuson kiel afiksoj.

La tradiciajn afiksojn eblus ordigi en 3 kategoriojn laŭ ilia konduto:

- **radikecaj afiksoj**[1]: *-an, -ej, -il, -in ... pra-, ek-* ja ili same kondutas kiel radikoj: *manĝejo* analiziĝas same kiel *manĝoĉambro*, do ĝi estas ejo kie oni manĝas (analogie al ĉambro kie oni manĝas). *Malnova/praa urbo*. IIi povas vortiĝi kiel *ano, ejo, ilo, ino ... praa, eki*. Same kiel *membro, ĉambro, instrumento, virino ... malnova, komenci*. Kiel plena radiko, en la dua loko de la kunmetita vorto, ili plenumas la ĉefan rolon.

- **radikecaj afiksoj**[2]: *-et, -eg* uzeblas memstare (*eta, ega*), sed ne kondutas en la vortoj kiel dua radiko: *tableto* kaj *tablego* ne estas etoj aŭ egoj, sed tabloj. Kutime ili ne ŝanĝas la vortospecon (*ridi* kaj *rideti* same estas verboj, *tabloj* kaj *tablegoj* same estas substantivoj, *varma* kaj *varmega* same adjektivoj).

- **veraj afiksoj**: tiuj elementoj kiuj kutime ne memstariĝas, servas nur la derivadon: *-it, -at, -ot, -it*[2] (en malsanoj), *-iv, -ik, -oz... pseŭdo-*.

Finaĵoj estas aparta funkcia klaso kiu dividiĝas al vortigaj kaj vortkategoriaj finaĵoj. Aperas problemo kun la verbaj finaĵoj *-is, -as, -os, -us, -u* kiuj plenumas samtempe la vortigan kaj kategorian rolon.

En la klasifiko de esperantaj morfemoj mi nur iomete modifas la skemon de Szerdahelyi, konsiderante ilian signifon kaj funkcion en la nuntempa stato:

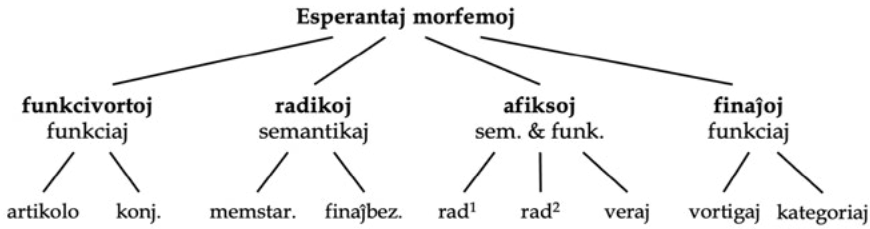

Bild 3: Morfemklasifiko laŭ la aŭtoro

4.2 Semantika analizo de morfemoj

La **semantika divido de radikoj** de Jansen (2024, vd. en 3.2) estas nova progreso. Mi akceptas ilin kaj proponas aldoni aliajn kategoriojn kiujn ni akiras, se ni esploras kiujn kategoriojn realigas la sufiksoj, ekz. la tenujon (TEN) kiel *botel, sak*, por aliaj radikoj necesas aldoni *uj*: *monujo, dosierujo*. La uzo de *uj* en la landnomoj (*Francujo*) kaj arbonomoj (*pomujo*) estas enleksiĝintaj elementoj, ja havas plusan signifero.

Eblas mencii ankaŭ la diferencon en la transitiveco de verboj (Koutny 2025) kiu estas karakterizo de iuj verboj, aliaj bezonas la sufikson *-ig* por fariĝi tia: *montri* estas transitiva, sed *aperi* bezonas jam sufikson por transitiveco por alveni al la transitiva verbo *aperigi* (kun simila signifo kun montri). Same, kaze de la netransitiveco iuj verboj baze estas netransitivaj, aliaj bezonas la sufikson *-iĝ* por fariĝi tia: *evolui*, sed *disvolviĝi*, nur montri iujn verbojn kun simila signifo. Necesas tion lerni kiel la genron kaze de genrohavaj lingvoj (kiel la germana, franca kaj pola). Cetere, tiu distingo ne aperas en ĉiuj lingvoj, ekz. ne en la angla (*he changes the form* kaj *the form changes*). Tio gvidas al multaj eraraj uzoj en Esperanto. Iuj reagus ke tio ne estas semantika distingo, sed gramatika, tamen ĝi enestas ankaŭ en la koncepto, ĉu ĝi prefere aperos kun iu aldona elemento. *Dir* supozigas ion aldonan (ekz. *diri vorton*) kaj *parol* iun manieron (*paroli rapide/france*), sed tio jam gvidos nin al la sintakso.

Estus interese detale esplori la afiksojn elektitajn far Zamenhof, kiun signifero ili eksplicitigas, kiomgrade ili estas ĝeneralaj en la fontolingvoj kaj kiujn semantikajn efikojn ili havas, sed ĉi-tie nur ekzemploj estas analizataj.

La **participaj sufiksoj** montras kompletan sistemon laŭ tenso kaj voĉo en Esperanto, sed en aliaj lingvoj nur iuj elementoj de la sistemo ekzistas (la enkrampaj elementoj aŭ maloftas aŭ ne precize participoj estas). La ĉina tute ne havas participojn.

Voĉo/tenso	Pasinteco	Nuntempo	Futuro
aktiva	leginta	leganta	legonta
Fr	ayant lu	(lisant)	–
En	having read	reading	–
Pl	(przeczytawszy)	czytający	–
Hu	(elolvasva)	olvasó	–
Pasiva	legita	legata	legota
Fr	lu	–	(à lire)
En	read	–	–
Pl	przeczytany	czytana	–
Hu	elolvasott	olvasott	olvasandó

La **sufiksoj** ***-ant, -ist, -an, -ul*** taŭgas por la formado de homo (aldonas signiferon de homo) kiu (1) okupiĝas pri la agenhavo de la radiko, se ĝi aplikeblas al homo (2) profesie aŭ krede aliĝas al la enhavo de la radiko, (3) estas membro de la radika enhavo, (4) havas la kvaliton entenitan en la radiko:

1. El verbo (aŭ radiko kiu esprimas agon) konstrui > konstruanto, legi > leganto
2. El verbo (aŭ radiko kiu esprimas agon) aŭ el substantivo (radiko kiu esprimas objekton) konstrui > konstruisto, instrui > instruisto; meblo > meblisto, lingvisto, artisto, sed komunisto, ateisto, globalisto konsideriĝas bazaj vortoj
3. El substantivo (pli precize radiko kiu esprimas lokon) klubo > klubano Franciano, universitatano, lokano, urbano
4. El adjektivo (aŭ radiko kiu esprimas kvaliton) aŭ el substantivo (kiu karakterizas la ulon) saĝa > saĝulo, alta > altulo, intelekto > intelektulo, bieno > bienulo, ventrego > ventregulo

-ant/int/ont kaj *-at/it/ot* ligiĝas nur al radiko kiu esprimas agadon kaj per *o*-finaĵo gvidas al homo se la radiko tion permesas: *amanto* kaj *amato*. Se la radiko ne permesas tion, tiam ĝi rezultas en substantivo kiu plenumas la agadon, ekz. *sekcanto* en matematiko, aliaj formoj povas ne havi sencon kiel *manĝato, legito*. La jam menciita problemo de profesioj solveblas per la signifero profesio (PRF) kiu enestas en *aktoro* kaj *inĝeniero*, sed necesas *ist* por *lingvisto, politikisto, kuiristo*. La virineco (IN) estas signifero de *amazon* kaj *madon*, sed por aliaj semantike eblaj vortoj necesas aldoni *in* (*aktorino, instruistino*).

Delonge daŭras la diskuto (vd. ankaŭ PMEG), ĉu la bazaj radikoj kiel *student, aktor* kaj la radikaloj *politikist, leganto, junul* estas viraj aŭ neŭtralaj. La lingvouzo evoluas en la direkto de neŭtraleco. La bazaj radikoj kaj ankaŭ la menciitaj radikecaj sufiksoj entenas nur la signiferon de homo. Naskiĝis

la bezono de sufikso kiu esprimas la virecon se tio necesas, same kiel *in* esprimas la virinecon. Por tio la sufikso *iĉ* estas proponita kaj limigite jam uzata: aktoro > *aktorino* kaj *aktoriĉo*.

-ej esprimas lokon kie la agado en la radiko realiĝas aŭ la estaĵo esprimata per la radiko estadas. Ĝi havas sian fonton en la slavaj lingvoj, en la pola tio okazas sufiĉe regule, en aliaj lingvoj ekzistas diversaj solvoj: krom la sufiksoj (kursive) aldono de 'salono', 'vendejo' (en la ĉina nur kunmeto):

Eo /Pola	**Angla**	**Germana**	**Franca**	**Rusa**	**Hungara**	**Ĉina**
manĝejo jada*lnia*	dining room / canteen	Speisesaal / Kantine	salle à manger / cantine	столовая	étkező / menza	餐厅 / 食堂
atendejo poczeka*lnia*	waiting room	Wartezimmer	salle d'attente	зал ожидания	váróterem	等候室 / 候车室
naĝejo pływa*lnia*	swimming pool	Schwimmbad / Schwimmhalle	piscine	бассейн	uszo*da*	游泳池
lavejo pra*lnia*	laundry / laundromat	Wäsch*erei* / Waschsalon	lav*erie* / blanchiss*erie*	прачечная	moso*da*	洗衣房 / 洗衣店
bakejo piek*arnia*	bak*ery*	Bäck*erei*	boulang*erie*	пекарня	pék*ség*	面包店 / 面包房
florvendejo kwiaci*arnia*	flower shop / florist's	Blumenladen	fleur*iste* / magasin de fleurs	цветочный магазин	virágbolt	花店
librovendejo księg*arnia*	bookstore / bookshop	Buchhandlung / Buchladen	libr*airie*	книжный магазин	könyvesbolt	书店
sukeraĵejo cukier*nia*	pastry shop / confection*ery*	Konditor*ei*	pâtiss*erie* / confis*erie*	кондитерская	cukrász*da*	糕点店 / 甜品店

Nia celo estas unuavice kompreni esperantan vortfaradon. Jen la nuna listo de semantikaj grupoj surbaze de Jansen kun miaj modifoj kaj kompletigoj konsiderante la afiksojn. Jansen distingas 3 kategoriojn ene de ĉiuj sendependaj radikoj, nomatajn Entoj (ENT): (1) Ekzistaĵo (EKZ): persono, besto, objekto; Okazaĵo (OKZ): evento, procezo; (3) Abstraktaĵo (ABS): ekz. *koncept*. Aldone li prezentas kategoriojn motivitajn per la demandovortoj. En

la sistemo proponita far mi, mi konsideras la sufiksojn por difini kategoriojn, ja ili rolas en la vortfarado. Jen kelkaj (kategorioj far mi enkondukitaj estas dikigitaj).

Ene de EKZ indas distingi la kategoriojn (kiuj aplikeblas al homoj kaj bestoj):

Homo (**HOM**), ekz. person, najbar, kurac*ist*, lern*ant*, klub*an*, saĝ*ul*
Viro (**VIR**), ekz. patr, taŭr kaj aktor*iĉ*
Virino (**IN**), ekz. dam, patr*in*.
Profesio (**PRF**): aktor, inĝenier, kurac*ist*
Objekto (OBJ): libr, pan, leg*aĵ*, manĝ*aĵ*
Abstraktaĵo (ABS): intelekt, bel*ec*, grand*ec*
Loko (LOK): dom, strat, bak*ej*
Ujo (**UJ**): skatol, botel, ov*uj*, kandel*ing*
Tempo (TMP): lund, monat, jar
Instrumento (**INS**): martel, bros, komb*il*, vetur*il*
Kvanto (KVN): du, mil, du*op*, du*on*, mult*obl,* sabl*er*

Jansen konsideras du dependajn kategoriojn, la Kvalifikojn kaj la Situigajn radikojn. La unua plenumos post vortiĝo en frazoj kutime la rolon de epiteto, do dependa kategorio en sintaksa kadro. La dua vortiĝas kiel verbo kiu ne estas dependa kategorio, inverse de ĝi dependas la frazstrukturo. Por tio mi uzos Ago (AGO) kaj Okazaĵo (OKZ).

Kvalifiko (KVL): bon, bel, proksim, hom*ec*, najbar*ec*
Ago (**AGO**): manĝ, leg, labor, pluv
Transitiveco (**TR**): dir, montr, aper*ig*, evolu*ig*
Okazaĵo (OKZ): pluv, spektakl.

5 Vortfarado

Derivado (uzo de afiksoj) kaj vortkunmeto (kunigo de bazaj vortoj por formi novan, kunmetitan vorton) servas kutime la vortfaradon, sed ekzistas ankaŭ aliaj formoj kiel la mallongigo (*prof.* el profesoro, *sal'* el saluton, *foto* el fotografio) kaj kreo de mozaikvortoj (*UEA* el Universala Esperanto-Asocio). En Esperanto necesas enkonduki ankaŭ la simplan vortigon. La vortiga finaĵo fermas ĉiam ankaŭ derivitan/kunmetitan vorton.

5.1 Vortigo

Per la aldono de la vortigaj finaĵoj (-o, -a, -i, -e) jam funkcias la vortfarado. Tiu operacio ne aperas en aliaj lingvoj, ja tie la bazaj elementoj estas vortoj. Jam menciite, ke la verbaj kategoriaj finaĵoj (*as, is, os, us, u*) plenumas ankaŭ la rolon de vortigo.

La **senpera vortigo** (1) per la finaĵo *i* kreas verbon el koncepto pri agado aŭ okazaĵo en la radiko (AGO kaj OKZ): *legi, konstrui, manĝi, pluvi* ktp. (2) Kaze de koncepto pri objekto, homo, abstraktaĵo la rezulto estas substantivo per la aldono de *o*: *tablo, homo, animo* ktp. (3) Kaze de koncepto pri kvalito aŭ kvalifiko per aldono de *a* rezultas adjektivo: *bela, granda*, *proksima* ktp. Temas pri primaraj vortoj. La tria grupo same nature realiĝas kiel adverbo per *e*: *bele, grande*, *proksime* ktp.

Eblas aldoni al la radikoj ankaŭ aliajn finaĵojn pro la fleksebla karaktero de Esperanto, la radikoj povas vortiĝi en diversaj vortospecoj, se tio havas sencon. El la unua grupo (ago-koncepto) iĝas abstraktaj substantivoj per la aldono de *o*: *lego, konstruo, manĝo* kiuj entenas kaj la agadon kaj la rezulton: *la manĝon oni planis por tagmezo; la manĝo bongustis.* Pli ofte tiuj frazoj plikonkretiĝas per la uzo de *ad* kaj *aĵ*: *la manĝadon oni planis por tagmezo; la manĝaĵo bongustis*. Per la aldono de *a* iĝas adjektivo kiu rilatigas ion al la baza koncepto: *lega* (kapablo), *konstrua* (metodo), *manĝa* (kutimo).

La konceptoj pri objekto, homo, abstraktaĵo (EKZ) povas vortiĝi ankaŭ kiel verboj: *patri, prezidenti* kiuj esprimas la samon kiel *esti patro/prezidento*. Tamen kelkfoje aldoniĝas specialaj signiferoj pro la konciza uzo: *animi*: aldoni animon (vivon), *asfalti*: provizi per asfalto, *loki*: meti en lokon, *trui*: fari truon. Ĉi tie mankas reguleco, la praktika uzo kiu preferas pli mallongajn vortojn, per la senpera verbigo esprimas la plejoftan, verŝajnan signifon. Temas pri **enleksikiĝo**. La adjektivigo okazas regule: *patra* (amo), *anima* (stato), *loka* (kutimo).

Ankaŭ kvalitoj (KVL) povas realiĝi en verbaj formoj: *belas, verdas, proksimas* ktp. kun la signifo: *bela/verda/proksima*. Iuj atribuas pli dinamikan signifon al tiuj verboj ol al la strukturo estas + adj. Per la aldono de la finaĵo *o* ekestas abstrakta substantivo: *belo, verdo, proksimo*, ekz. *la printempa verdo allogas min*. Pli ofte tiu frazo konkretiĝas per la uzo de *ec* kaj *aĵ*: *la printempa verdeco/verdaĵo allogas min*.

5.2 Derivado

Se ni akceptas ke certaj tradiciaj afiksoj estas jam radikoj, tiam ilia uzo povus aperi sub la kunmetado. Pro praktikaj, funkciaj kaj pedagogiaj kialoj indas ilin lasi sub derivado, ja ili havas gravan rolon en la formado de novaj vortoj. Por la vera derivado restos la radikecaj afiksoj[2]: *-et, -eg* kiuj ne ŝanĝas la vortospecon de la vorto (kulero > kulerego, manĝi > manĝeti) kaj la veraj afiksoj kiuj servas nur la vortfaradon (*butonizi, pagiva, montoza, sufiks*oido), inkluzive *ĉj* kaj *nj* kiuj eĉ ŝanĝas la finon de la baza vorto (*Joĉjo* el Johano, *panjo* el patrino), tiel malobeas al la aglutina sistemo·

La signifo de derivitaj vortoj ĝenerale estas konkludebla el la elementoj kunigitaj – tio nomiĝas **kombinebleco/komponebleco** (En: compositionality) kaj estas bonvena trajto ĉe planlingvo. Tio helpas ankaŭ la komputilan prilaboron (Schubert 1993). Do, *muzikilo* estas ilo/instrumento por muziko, *ovujo* estas ujo por ovoj, *kantisto* estas profesiulo pri kantado, *maldikulo* estas maldika homo, ktp.

Tamen, *lernejo* (ejo por lerni) manifestas ankaŭ alian signiferon, jam enleksikiĝintan, nome ke temas pri institucio kie oni lernas. Same ĉe *malsanulejo, banejo, dormejo*. En la hejmoj kutime uzatas *lernoĉambro, banĉambro* kaj *dormoĉambro*. Ankaŭ la Zamenhofa *herbejo* havas enleksikiĝintan signifon, ja ne temas pri ejo. La aldona signifero, specifa por la donita vorto eskapas de la reguleco ankaŭ kaze de *ar, er*: kp *vagonaro, estraro, registaro*, *vortaro*; *sablero, akvero*, ili gvidas al novaj unuoj. Tio montras enleksikiĝon kiu estas normala fenomeno ĉe vivaj etnaj lingvoj. Se ne enleksikiĝas iu elemento, ĝia konkreta signifo ŝvebas (vd. la eksperimenton per *libraro* en Koutny 2015: ĝi povas esti biblioteko aŭ librovendejo krom la simpla kolekto da libroj).

Por savi la originan signifon de la deriviloj, ni povus diri ke krom la ĝenerala signifo, kelkfoje la derivitaj vortoj akiris **specialan signifon**, enleksikiĝintan (*malsanulejo, trančilo, vagonaro*). Do, ĉe la analizo de derivitaj vortoj plej ofte la principo de kombinebleco manifestiĝas, sed en kelkaj kazoj okazas aldono de signifero, enleksiĝinta en la parolkomunumo. Ni vidas la batalon de reguleco kaj viveco. Pri la influo de la uzo de Esperanto jam Ferdinand de Saussure (1916/2022) atentigis.

La principo de kombinebleco helpas facile kompreni Esperanton. Leviĝas ankaŭ la demando pri la alia flanko: ĉu tio same aplikeblas ĉe la sintezo? Se iu ĉino aŭ japano ne konus la vorton *malsanulejo* kiu praktike enleksikiĝis, kaj provus krei vorton por tiu nocio, verŝajne alvenus al la pli simpla kaj pozitiva (!) *kuracejo* aŭ *sanigejo* (pri tiu temo vd. Koutny 2018). Ankaŭ ĉi-tie kapteblas la influo de eŭropaj lingvoj (De: Krankenhaus, Ru: больница; eĉ la hungara kórház). Laŭ lingvopsikologio, oftajn vortojn ni storas en nia mensa leksikono kiel unuojn kaj ne konstante analizas kaj sintezas ilin dum uzo.

Specialaĵo de Esperanto estas ke la semantike rilataj elementoj de iu evento ankaŭ morfologie interrilatas, ja ili ofte deriveblas el la sama radiko, ekz. el *vend* devenas *vendi, vendisto, vendejo* kaj eblus uzi ankaŭ *vendaĵo*n (Koutny 2014, 2015). Tiu produktiva vortfarado kontribuas al la facila lernebleco de Esperanto.

5.3 Kunmetado kaj klasifiko

Se du aŭ plurajn vortojn oni kunmetas, ekestas kunmetita vorto. Ofte la ĉefa elemento (kapo) estas la lasta kaj la alia dependa elemento (modifanto). Ĉe la kunmeto povas aldoniĝi ligelemento inter la du vortoj (kiel en la germana *Geschäftsführer)* aŭ malapero de la lasta elemento (*dormĉambro, vortfarado*). En Esperanto ekzistas certa libereco koncerne la konservon de la lasta litero de la unua vorto, ja same bone povas funkcii *dormoĉambro, vortofarado*. La kunmeto estas konciza, kutime ne konservas la originan rilaton inter la vortoj, ankaŭ en Esperanto tio same okazas. Krome, povas aldoniĝi aliaj signiferoj. Tiam temas pri enleksikiĝo, t.e. la signifo fiksiĝas dum la uzo.

Konsiderante la originan rilaton inter la vortoj tiel klasifikeblas la **kunmetitaj vortoj kun suborda rilato**:

Subjekta kunmeto: sunbrilo ← la suno brilas
Same: neĝfalo, akvofalo, korbato, fulmotrafita
Objekta kunmeto: fiŝkapti, fiŝkapto ← kaptas fiŝon
Same: veterprognozo, librolegado, nenifaranto, birdotimigilo, voĉdoni
Predikativa kunmeto: ruĝpentri ← pentri ruĝa
Same: bontrovi
Adjekta kunmeto: bonfarti ← farti bone, retkapti ← kapti per reto mortpreta ← preta por morti
Same: finvenki, bonveni, piedmarŝi, satmanĝi, tramveturi, aventurriĉa (riĉa je aventuroj),
Epiteta kunmeto: dikfingro ← dika fingro (+ speciala signifo), ĉefurbo ← ĉefa urbo literaturhistorio ← historio de literaturo, lernoĉambro/lernejo ← ćambro/ejo por lerni, vangofrapo ← frapo sur la vango, bluokula ← (blua okulo) + a, miaflanke
Same: tabloteniso (teniso sur tablo), skribmaŝino (maŝino por skribi), librobreto, suptelero, manskribo, eksprestrajno, ĉefministro, subĉapitro, ruĝalgoj, flavalgoj, verdbakterioj, dupieda, helblua, facilanima, mikrostrukturo, birdokanto, piedpilko, duoninsulo, trietaĝa, laŭtvoĉe.

Tiujn kunmetojn Kalocsay rifuzas kiel ne eblajn aŭ esceptajn (dikfingro), kaj enkondukas iun strangan nocion pri vortefiko en PAG (1980) (laŭ li en *belkulto* la ĉefa elemento de la kunmeto *kulto*, substantivo, substantivigas la flankan elementon, do *kulto de belo*). Tiun problemon kaŭzas la supozo de gramatika karaktero de radikoj.

En lingvoj kie kunmetado estas kutima, la epiteta kunmeto estas normala afero (vd. De: *Schwarzmarkt* ‘nigra merkato’, *Weisswein* ‘blanka vino’, *Gelbfieber* ‘flava febro’, eĉ en la angla: *blackbird*). En la hungara (gepatra lingvo de Kalocsay! kaj mi) estas multaj ekzemploj por tio, ekz. kun *sárga* ‘flava’: *sárgarépa* ‘karoto’, *sárgabarack* ‘aprikoto’, *sárgarigó* ‘oriolo’ aŭ

gyorsvonat ‘rapidtrajno;. Kiam la epiteta esprimo kune havas novan signifon – ofte ankaŭ en terminoj – la epiteto skribiĝas kune kun sia kvalifikita vorto. Ankaŭ en Esperanto videble, estas multaj ekzemploj (*mezlernejo, ĉefministro, bonkora, helblua* ktp) – malgraŭ la malpermeso –, do la teorio estas senbaza.

Ekzistas ankaŭ **kunorditaj kunmetitaj vortoj** kiel *hungara-esperanta* (vortaro) aŭ *pli-malpli* (konvena) aŭ *membro-abonanto, sud-orienta* (parto), *surd-muta*.

5.4 Strukturo de esperantaj vortoj

La esperantaj vortoj strukturiĝas tiel (elemento en {...} povas ripetiĝi):

{prefikso} + {**radiko**} + {sufikso} + finaĵo/vortiga+kategoria_finaĵo

mal + **jun** + ul + in + o + j eks+mal+**grand**+ul+in+ar+o+n, eks**bazlernej**anoj, **et**ulino

e + **ven** + ad + is, re+kun+**ven**+is, **el**igos, re**skrib**atas

Kie devas aperi almenaŭ unu radiko aŭ radikeca sufikso, prefiksoj kaj sufiksoj povas aperi eĉ pluraj, la finaĵo devas aperi (krom la memstaraj radikoj kiel *hodiaŭ*). Ŝajnas ke en la interpreto de vortoj la dekstraj afiksoj estas la unuaj. Eblas pluraj interpretoj: ĉu mal-venkema estas la sama kiel malvenk-ema?

La vortfarado kun prepozicio estas kalkulebla kiel derivado aŭ kunmeto: *eniri, eldoni, pripenso, kontraŭdiro, antaŭhieraŭ, postkongreso* ktp. Prepozicio povas esti kerno de kompleksa vorto: *antaŭ*ulo, *per*i, *al*iĝi.

6 Vortospecoj en Esperanto

La **vortospecoj**n en Esperanto eblas difini laŭ la finaĵoj anstataŭ la tradicia semantika difino (ekz. verbo esprimas agadon), do, verboj finiĝas per -i, -is, -as, -os, -us, -u. Plej komplete difini kaj priskribi la vortospecojn eblas per

(1) Forma difino (ekz. substantivo finiĝas per -o)

(2) Kiujn kategoriojn povas havi (ekz. substantivo la pluralon kaj la akuzativan kazon)

(3) Sintaksa karakterizo (ekz:. substantivo povas plenumi la rolon de subjekto, objekto, predikativo kaj kune kun prepozicio adjekton)

(4) Komplementoj kiujn ĝi povas havi (ekz. substantivo povas havi epiteton, suplementon (adjektoforman epiteton), relativan subpropozicion.

(5) Semantika difino (ekz. substantivo esprimas objekton, estaĵon, abstraktaĵon)

7 Esperanto laŭ la morfologia tipologio

Laŭ morfologiaj trajtoj kutime distingatas la sekvaj grupoj:

- aglutinaj (algluaj): por ĉiuj sememoj kaj funkcioj ekzistas aparta morfemo;
- fleksiaj (fandaj): kie la aldonita informo aperas en la ŝanĝita formo de la baza vorto kaj
- izolaj: kie la vortoj viciĝas unu apud la alia senŝanĝe.

Ofte ankaŭ la polisentezaj lingvoj aldoniĝas kiel aparta kategorio, ili estas ekstreme algluemaj (ekzemple la gronlanda). Lingvoj ordinare montras ĉefe la karakterizojn de iu kategorio, sed ili povas montri ankaŭ iujn ecojn de alia kategorio. Ekz. la angla konsideriĝas izola lingvo, sed aperas trajtoj de fandeco (ekz. Sg foot > Pl feet, Pres. give > Past gave) kaj alglueco (ekz. Sg table > Pl tables, Pres. move > Past moved).

La vortkonstruo de Esperanto estas tipa por la **aglutina**j lingvoj, nome, al la radikoj povas ligiĝi afiksoj por krei aliajn semantike rilatajn vortojn kaj tio ĉiam eblas, se la nova elemento havas sencon. La morfemoj restas senŝanĝaj. Nur la *-ĉj* kaj *-nj* sufiksoj eskapas de la regulo, ja ili misformas la bazan vorton (Petro > *Peĉjo*, Maria > *Manjo*), do temas pri fandado. Pro la alglua vortfarado Esperanto estas konsiderata aglutina lingvo (ekz. Wells 1978). Ankaŭ la finaĵoj povas aldoniĝi kun sintaksaj funkcioj. Tamen en sintaksa nivelo, Esperanto ne eluzas la eblojn de aglutineco. Ni komparu la strukturojn de la hungara lingvo kaj Esperanto (kie la hungara uzas unu vorton, Esperanto uzas tri!):

Mi povas paroli	kun miaj amikoj.
Beszélhetek	barátaimmal.
Parol+pov+mi	amiko+miaj+kun

Nur la sintaksa funkcio de la rekta objekto esprimiĝas en ĝi per aldona morfemo (*-n*), sed la aliaj sintaksaj roloj per prepozicioj. Ni rigardu ankaŭ la verban paradigmon! En la vorto *parolos* troviĝas du morfemoj (parol- + *-os*), sed 4 funkcioj: semantika enhavo en la radiko parol- + verbeco+futura_tempo+indikativa_modo en la finaĵo *-os*. Tio jam estas **fanda** trajto. Ni devas konkludi, ke Esperanto estas ĉefe en la leksika-semantika nivelo alglua, kaj en la sintaksa nivelo parte fanda kaj izola.

Piron (1977) komparas Esperanton al la **izola** ĉina lingvo. Ankaŭ en la ĉina la bazaj elementoj estas senŝanĝaj kiel en Esperanto kaj ankaŭ ilia kombino por pli kompleksaj vortoj ne ŝanĝas ilin. Li mencias *malsanulejon* kiu konstruiĝas el mal- san- -ul -ej -o kaj komparas ĝin al la ĉina *yī-yuàn* (kuraci-korto). Estas simileco en la travideble kunmeta strukturo, sed estus pli

granda, se *kurac- ej -o* estus la kutima vorto por hospitalo en Esperanto. Temas pri la influo de Eŭropaj lingvoj kiel la germana (Krankenhaus ‘malsanul+domo’) kaj enleksikiĝo de la vorto *malsanulejo*.

Piron alvenas al la konkludo ke malgraŭ la Eŭropa deveno de Esperantaj radikoj ĝiaj strukturo kaj spirito pli proksimigas ĝin al aziaj lingvoj. Tamen estas diferenco, ĉar en la ĉina la elementoj kunmetiĝas kaj la finan signifon kaj rolon decidas la kunteksto, dume en Esperanto la vortoj estas ĉiam fermitaj per la vortiga finaĵo kiu decidas pri ilia vortospeco, ne la kunteksto. Tio donas al Esperanto facile travideblan strukturon. La aglutineco ne estas eluzata en la diversaj sintaksaj roloj, tie ĝi estas izola.

Sume, Esperanto estas aglutina lingvo, ĉefe se temas pri la leksika-vortfara nivelo, kaj fanda kaj izola se temas pri la sintaksa nivelo de morfemoj. Ankaŭ la memstariĝo de afiksoj montras en la direkto de izoleco.

8 Konkludoj

Komunikaĵo konstruiĝas el vortoj laŭ sintaksaj reguloj kaj vortoj konstruiĝas laŭ morfologiaj reguloj. La bazaj elementoj de Esperanto estas la finaĵbezonaj radikoj kiuj bezonas finaĵojn por vortiĝi kaj plenumi sian rolon en komunikaĵo. La memstaraj elementoj, la afiksoj kaj finaĵoj estas listigeblaj, difinitaj dekomence, estas malfacile aldoni novajn (vd. la strebadon por la vira sufikso *-iĉ* kaj la neŭtrala pronomo *ri*), kvankam ĉe la sufiksoj tio okazas (ankaŭ por terminara bezono). En vivanta lingvo la lingvokomunumo produktas ŝanĝojn. Tiel la afiksoj komencis sian memstaran vivon kiel finaĵbezonaj radikoj, krome iuj derivitaj vortoj akiris specifan signifon kaj enleksikiĝis. Necesis rekonsideri la esperantajn morfemojn laŭ la nuna stato surbaze de ilia leksika kaj gramatika/funkcia signifoj – iam komencita de Szerdahelyi.

Por pli bone kompreni la vortfaradon necesis ankaŭ revizio de la koncernaj ĝisnunaj aliroj, definitive rifuzi la gramatikan karakteron de la radikoj kaj la vortefikojn – ankoraŭ subtenataj de AdE kaj provi apliki semantikan kategoriigon komencitan de Jansen. La afiksoj – intuicie elektitaj de Zamenhof – multe malkaŝas el la profundaj semantikaj kategorioj, ili devas esti esploratajn plu.

La vortospecoj en Esperanto difineblas surbaze de formaj kriterioj. Tio donas unusencecon kaj grandan travideblecon al esperantaj tekstoj. Se prijuĝi Esperanton laŭ morfologia tipologio, distingeblas la vortfaraj reguloj, laŭ kiuj Esperanto estas ĉefe aglutina lingvo, kun fleksiaj kaj izolaj trajtoj. Laŭ la sintaksa flanko de morfologio jam tio ne direblas, tie ĝi estas izola kaj analiza.

Bibliografio

Aktoj de la Akademio 1963–1967. 1968. Rotterdam: Akademio de Esperanto.

Blanke, Detlev. 2001. "Vom Entwurf zur Sprache." En *Planned Languages: From Concept to Reality*, redaktis Klaus Schubert, 37–89. Brussel: Hogeschool voor Wetenschap en Kunst. http://d-nb.info/1239423241/34

Dols Salas, Nicolau. 2015. "Diversity, competence and standadisation in Esperanto: hints and questions." *JKI (Język. Komunikacja. Informacja)* 10: 63–84. https://wydawnictworys.com/media/products/ad5b2e0fa12b6169bcd7b95040b1a6f2/attachments/pl_PL/spis-tresci.pdf

Duc Goninaz, Michel. 2009. "Szerdahelyi kaj la 'gramatika karaktero de la radikoj'." En *Abunda Fonto*, redaktis Ilona Koutny, 166–177. Poznań: ProDruk.

Gledhill, Christopher. 1998. *The Grammar of Esperanto. A Corpus-based Description* (Languages of the World/ Materials 190). Nova eld. 2000. München kaj Newcastle: Lincom Europa.

Jackendoff, Ray. 2007. *Language, Consciousness, Culture. Essays on Mental Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jansen, Wim. 2024, *Vortfarado en Esperanto*. Rotterdam: Eldonejo Bero.

Kalocsay Kálmán kaj Gaston Waringhien. 1980. *Plena Analiza Gramatiko de Esperanto*. 4-a eld. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio. [= PAG].

Koutny Ilona. 2013. "Kiel niaj pensoj vortiĝas." En *Leksikologio, frazeologio, historio, semantiko kaj terminologio: du kontinentoj renkontiĝas en Hanojo. Aktoj de la 35-a Esperantologia Konferenco*, redaktis Christer Kiselman kaj Mélanie Maradan, 35–48. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Koutny, Ilona. 2014. "Kompozicionalitás és lexikalizálódás egy tervezett nyelv esetében" (Kombinebleco kaj enleksikiĝo kaze de planita lingvo). En *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére* (Mondo en la lingvo. Studoj omaĝe al Mária Ladányi.), 144–151. Budapest: Tinta Kiadó.

Koutny, Ilona. 2015. "A typological description of Esperanto as a natural language." *JKI (Język. Komunikacja. Informacja)* 10: 43–62. https://wydawnictworys.com/media/products/ad5b2e0fa12b6169bcd7b95040b1a6f2/attachments/pl_PL/spis-tresci.pdf

Koutny, Ilona. 2018. "Tipologia karakterizo de esperanto kiel natura lingvo." En *Aliroj al Esperanto*, redaktis Christer Kiselman, Renato Corsetti kaj Probal Dasgupta, 129–146. Dobřichovice: Kava-Pech. http://interl.home.amu.edu.pl/interlingvistiko/IlonaK_Tipologio2015.pdf

Koutny, Ilona. 2025. "La rolo de István Szerdahelyi en interlingvistiko kaj esperantologio." *Esperantologio / Esperanto Studies* 14, Nova serio 6: 28–44. https://doi.org/10.59718/ees49781

Lindstedt, Jouko. 2006. “Native Esperanto as a test case for natural language.” *SKY: Journal of Linguistics* 19: 47–55.

Liu Haitao. 2011. “Quantitative analysis of Zamenhof’s Esenco kaj estonteco.” *Language Problerms and Language Planning* 35, kajero 1: 57–81.

PAG → Kalocsay kaj Waringhien 1980.

Parkvall, Mikael. 2010. “How European is Esperanto? A typological study.” *Language Problems and Language Planning* 34, kajero 1: 63–79.

Piron, Claude. 1977. *Esperanto: ĉu eŭropa aŭ azia lingvo?* Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio – traduko: “Esperanto: European or Asiatic language?” http://claudepiron.free.fr/articlesenanglais/europeanorasiatic.htm

Planchon, Philippe. 2025. “Evoluo de la afiksoj kaj de ilia memstara uzo en Esperanto.” *Esperantologio / Esperanto Studies* 14, Nova serio 6: 91–105. https://doi.org/10.59718/ees74126

PMEG → Wennergren 2024.

Rokicki, Ryszard. 1987. “Leksemstrukturaj aspektoj klasifiki la esperantan morfemaron.” En *Studoj pri la internacia lingvo / Études sur la langue internationale / Studies on international language*, redaktis Michel Duc Goninaz, 91–106. Gent: AIMAV.

Rokicki, Ryszard. 2022. *Enkonduko en la morfologion de Esperanto.* Kaliningrado: Sezonoj kaj Kaunas: Litova Esperanto-Asocio.

Saussure, Ferdinand de. 2022. *Kurso de ĝenerala lingvistiko*. Esperantigis Fernando Pita. La Chaux-de-Fonds: Kooperativo de Literatura Foiro.

Saussure, René de. 1910. *La Logika Bazo de Vortfarado en Esperanto*. Ĝenevo: Universala Esperantia Librejo.

Schubert, Klaus. 1989. “Interlinguistics – its Aims, its Achievements, and its Place in Language Science”. En *Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages*, redaktis Klaus Schubert kun Dan Maxwell, 7–44. Berlin: De Gruyter Mouton.

Schubert, Klaus. 1993. “Semantic Compositionality. Esperanto Word Formation for Language Technology.” *Linguistics* 31: 311–365. https://doi.org/10.1515/ling.1993.31.2.311

Schubert, Klaus. 2015. “Word-Formation and Planned Languages.” En *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, redaktis Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen kaj Franz Rainer, vol. 3: 2210–2225. Berlin kaj Boston: De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110375732-036

Stria, Ida. 2015. “Esperanto as a Natural Language.” *JKI (Język. Komunikacja. Informacja)* 10: 32–42. https://www.researchgate.net/publication/298412317_Esperanto_as_a_Natural_Language

Szerdahelyi, István. 1976a. *Vorto kaj vortelementoj*. La Chaux-de-Fonds: Kultura Centro Esperantista kaj Kupio: Literatura Foiro.

Szerdahelyi, István. 1976b. "La Esperanta morfemaro." En *Esperantologiaj kajeroj 1*, redaktis István Szerdahelyi, 61–117. Budapest: Tankönyvkiadó.
Szerdahelyi, István. 2024. Elektitaj artikoloj, elektis, prilaboris kaj enkondukis Ilona Koutny. Poznań: Interlingvistikaj Studoj AMU kaj Rys.
Waringhien, Gaston. 1959. *Lingvo kaj vivo*. La Laguna: Stafeto.
Wells, John. 1978. *Lingvistikaj aspektoj de Esperanto*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.
Wennergren, Bertil. 2024. *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko*. Versio 15.5. https://bertilow.com/pmeg/index.html [= PMEG]
[Zamenhof, L. L.] D-r Ėsperanto. 1887. *Meždunarodnyj jazyk*. Varšava: Kel'ter [presejo]. http://data.onb.ac.at/dtl/7001741
Zamenhof, L. L. 1905. *Fundamento de Esperanto*. Paris: Hachette. http://data.onb.ac.at/dtl/5424176

Pri la aŭtoro

Ilona Koutny, emerita profesoro pri lingvistiko (hungararologio kaj esperantologio) en Adam-Mickiewicz-Universitato, Poznano (Pollando). Iama disĉiplo de István Szerdahelyi kaj lia posteulo en la Esperanto-fako de ELTE (1987–1995), Budapeŝto (Hungario). Fondinto kaj gvidinto de la Interlingvistikaj Studoj en AMU (1998–2024). Ŝi esploras la rilaton inter lingvo kaj kulturo, interkulturan komunikadon, esperantan lingvistikon, pragmatikon kaj leksikografion. Ŝi publikigis kelkajn librojn, vortarojn kaj multajn artikolojn en diversaj lingvoj.
Retadreso: ikoutny@amu.edu.pl
ORCID-numero: 0000-0001-7950-1470

About the author

Ilona Koutny, profesor emeritus of linguistics (Hungarian and Esperanto studies) at Adam Mickiewicz University, Poznan, Poland. Former student of István Szerdahelyi, and his successor in the Esperanto department at ELTE (1987–1995), Budapest, Hungary. Founder and director of the Interlinguistic Studies at AMU (1998–2024). She has conducted research on the relationship between language and culture, intercultural communication, Esperanto linguistics, pragmatics, and lexicography. She has published several books, dictionaries and many articles in different languages.

Über die Verfasserin

Ilona Koutny, emeritierte Professorin für Sprachwissenschaft (Hungarologie und Esperanto) an der Adam-Mickiewicz-Universität, Poznań (Polen). Ehemalige Studentin von István Szerdahelyi, seine Nachfolgerin am Esperanto-Fach der Eötvös-Loránd-Universität (ELTE), Budapest (Ungarn) (1987–1995). Gründerin und Leiterin der Interlinguistischen Studien an der AMU (1998–2024). Sie erforscht die Beziehung zwischen Sprache und Kultur, interkulturelle Kommunikation, Esperanto-Linguistik, Pragmatik und Lexikographie. Sie hat eine Reihe von Büchern und viele Artikel in verschiedenen Sprachen veröffentlicht.

Esperanto morphology

Abstract: In the linguistic description of Esperanto, morphology is especially important: on the one hand, the unchanging morphemes and the productive, regular word formation represent an advantage, but on the other hand, there remain hidden problems that esperantologists have long discussed and that may also be of interest to general linguistics, namely the infamous 'root characteristics' (of lexical items). The article provides an overview of the field of Esperanto morphology, from the definition and classification of morphemes through the problems of word formation (derivation and compounding) to word structure and the definition of word classes. The typological position of Esperanto among natural languages concludes the presentation. Various approaches to morphemes are analyzed, from those of Akademio de Esperanto and Szerdahelyi to the most recent one by Jansen. The author herself proposes a further development.

Keywords: Esperanto studies; morpheme classification; word formation; word classes; typology

Morphologie des Esperanto

Zusammenfassung: Bei der sprachwissenschaftlichen Beschreibung von Esperanto kommt der Morphologie eine besondere Bedeutung zu: Einerseits stellen die unveränderlichen Morpheme und die produktive, regelmäßige Wortbildung einen Vorteil dar, andererseits lauern hier jedoch auch Probleme, die von Esperantologen seit langem diskutiert werden und die auch für die allgemeine Sprachwissenschaft von Interesse sein könnten, nämlich der berüchtigte grammatische Charakter der Wortstämme. Der Artikel bietet einen Überblick über das Gebiet der Esperanto-Morphologie, von der Definition und Klassifizierung der Morpheme über die Probleme der Wortbildung (Ableitung und Zusammensetzung) bis hin zur Wortstruktur und der Definition von Wortklassen. Die typologische Stellung des Esperanto unter den natürlichen Sprachen rundet die Darstellung ab. Es werden verschiedene

Ansätze zu Morphemen analysiert, von denen der Akademio de Esperanto und Szerdahelyi bis hin zu den neuesten von Jansen. Die Autorin selbst schlägt eine Weiterentwicklung vor.

Schlüsselwörter: Esperantologie; Morphemklassifizierung; Wortbildung; Wortklassen; Typologie

Esperantologio / Esperanto Studies 15, Nova serio 7 (2026)
DOI: 10.59718/ees93684

Marc van Oostendorp
Radboud Universiteit, Nijmegen, Netherlands

Word Formation in Esperanto between Akademio and Functional Discourse Grammar

Review of the book

Jansen, Wim. 2024. *Vortfarado en Esperanto.* Rotterdam: Bero.

Abstract: This paper situates Wim Jansen's posthumous monograph *Vortfarado en Esperanto: Funkcigramatika analizo* within two scholarly traditions: the doctrine of word formation issued in 1967 by the Akademio de Esperanto, building on the analyses of René de Saussure, and the contemporary theory of Functional Discourse Grammar (Hengeveld and Mackenzie 2008). Jansen describes Esperanto morphology as a four-part lexical machinery comprising direct stem-to-word conversion, derivation, compounding, and incorporation, all residing in the lexicon and formalized through lexical functions in the sense of García Velasco and Keizer (2014). I argue that his account converges with the Akademio's classical position on a small set of substantive points, but reframes it on a wholly different theoretical level: where the Akademio offers a normative system rooted in the *Fundamento*, Jansen offers an explanatory model grounded in production-oriented grammar. The convergences and divergences are examined in detail, with particular attention to the status of root categories, the lexical-versus-grammatical character of *-ig* and *-iĝ*, and the analysis of endocentric and exocentric compounds.

Keywords: Word formation; Functional Discourse Grammar; Akademio de Esperanto; René de Saussure

1 Introduction

Esperanto has been the object of more than a century of grammatical reflection, but for most of that period at least one dominant question has been normative: how should one form words correctly? The two reference grammars on every Esperantist's desk, the *Plena Analiza Gramatiko* (Kalocsay

and Waringhien 1985; henceforth PAG) and the *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko* (Wennergren 2020; henceforth PMEG), are both presented as normative guides to correct usage. Wim Jansen (1948–2024), Special Professor of Interlinguistics and Esperanto at the University of Amsterdam from 2002 to 2013, devoted the last twenty years of his life to a different question: not whether a given derived word is correct, but why the system that produces it works as it does, and where it fails its users. His monograph *Vortfarado en Esperanto: Funkcigramatika analizo*, completed shortly before his unexpected death in February 2024 and published posthumously by Eldonejo Bero in Rotterdam (Jansen 2024), is the synthesis of that project.

This article has three aims. First, it summarizes Jansen's analysis and its empirical base. Second, it places that analysis next to the doctrine of word formation officially adopted by the Akademio de Esperanto in 1967, a doctrine that itself rests on the work of René de Saussure. Third, it asks what is gained, and what is lost, when one moves from a normative system rooted in the *Fundamento* (Zamenhof 1905) to an explanatory model rooted in Functional Discourse Grammar (Hengeveld and Mackenzie 2008, henceforth FDG; García Velasco and Keizer 2014).

2 Jansen's project in outline

Jansen organizes Esperanto word formation around four lexical procedures, each treated in a chapter of the monograph: direct stem-to-word conversion ("parolpartoj"), derivation through prefixes and suffixes, compounding, and incorporation. The first chapter, the theoretical pivot of the book, is a revision of his earlier essay "Radikoj kaj vortoj en Esperanto" (Jansen 2013), and the chapter on compounding extends his "Compounding in Esperanto" (Jansen 2020). The book may therefore be read as the consolidation of an explicit research program.

The empirical anchor for the theoretical claims is a tally of root types in Antoni Grabowski's 1888 translation of Aleksandr Pushkin's short story "Метель" (*La neĝa blovado*, 'Blizzard'). Grabowski's translation has a special status in Esperanto literary history: it is the first published literary work in Esperanto whose author is not Zamenhof himself, and through it the language demonstrated that it could function as a literary instrument independent of its creator. Jansen counts roots from this corpus and tabulates them by syntactic position (verb, noun, adjective, adverb), producing the central Tables 4 and 5 of the monograph.

2.1 Three semantic root categories

On the basis of these counts and of much earlier theoretical work, Jansen distinguishes three semantic categories of Esperanto roots: situational roots (**SIT**), prototypically realized as verbs (*kuri, legi, doni*); entity roots (**ENT**), prototypically realized as nouns (*homo, kato, tablo*); and qualifying roots (**KVL),** prototypically realized as adjectives or adverbs (*alta, longa, bela*). The diagonal of his tables is heavily populated, but every off-diagonal cell is also attested: the system is not deterministic but probabilistic. A root may in principle take any part-of-speech ending, with the proviso that off-prototype combinations require semantic reinterpretation (e.g., *belo* "beauty as abstract entity").

2.2 Derivation as a lexical operation

In his second chapter Jansen argues that affixation in Esperanto belongs to the lexicon, not to the grammar. He applies the seven criteria proposed by García Velasco and Keizer (2014) for distinguishing lexical derivation from grammatical inflection, and concludes that Esperanto affixes satisfy the lexical criteria: they encode lexical meaning, can apply recursively (as in *arb-ar-et*), often change the part-of-speech category, can become semantically opaque (*vortaro* "dictionary", not merely "collection of words"), and include both prefixes and suffixes, whereas inflection in Esperanto is exclusively suffixal and semantically empty.

Jansen formalizes the operation by means of a lexical function λ associated with each affix, writing for example {fal dis} > {disfal} > *disfali*. A striking sub-claim concerns *-ig* and *-iĝ*. Jansen distinguishes a homonymous pair: -ig_1 / -iĝ_1 are lexical suffixes that operate on entity and qualifying roots (*edzigi* "to make someone a husband", *paliĝi* "to turn pale"), but -ig_2 / -iĝ_2 as applied to situational roots are grammatical, since they merely adjust the valency of a verb (*fermi* ↔ *fermigi*) without any change in semantic category. This is, in his analysis, the only properly grammatical operation in the entire word-formation system, and – not coincidentally – the one that learners of Esperanto most often find opaque.

2.3 Compounding: endocentric and exocentric

Jansen's third chapter treats compounding as a lexical, not a syntactic, process. He follows Zamenhof's third rule that a compound consists of two elements with the head on the right, but he reinterprets it as the combination of *roots*, not words. Endocentric compounds such as *vaporŝipo* ("a kind of ship") are formalized as (ŝip : vapor) > (vaporŝip) > *vaporŝipo*, with the colon

reading "modified by". Exocentric compounds like *altforno* ("blast furnace", not merely "high oven") and the entire family of *longnaza*-type adjectives behave differently: their meaning cannot be projected from a head plus a modifier, and the whole compound functions as a new root. Jansen argues that the *longnaza* type is in fact the closest Esperanto comes to the *redneck*, *Braunhemd*, *caschi blu* pattern of European languages, with the proviso that the corresponding noun (**longnazo*) is unattested and Esperanto must use the suffix *-ul* to substantivize: *rugĝnukulo*, *blu-kask-ulo*.

2.4 Incorporation

The final chapter, on incorporation (*enkorpigado*), adds another element. Jansen identifies cases such as *Diservi*, *fiŝkapti*, *akvokondukilo*, *ĉevalkuracisto* as instances of substantive incorporation into a verb stem, and discusses adjective incorporation in a parallel section. He treats incorporation as a fourth lexical procedure on a par with the other three, completing the architecture of the FDG model for Esperanto.

3 The Akademio's doctrine of word formation

The Akademio de Esperanto, founded in 1908 as the Lingva Komitato and renamed in 1948, is the body charged by the Declaration of Boulogne with watching over the language's development in conformity with the *Fundamento de Esperanto* (Akademio de Esperanto, n.d.). For the present discussion, the relevant document is the decision of 1967, recorded in the first volume of the *Aktoj de la Akademio*, by which the Akademio formally approved a theory of Esperanto word formation by a vote of 34 to 1 (Akademio de Esperanto 1967).[1]

The 1967 doctrine recognizes three fundamental categories of roots, classified according to the meaning of the root itself rather than its surface ending: *O-radikoj* or substantive roots (*arb-, hom-, ide-*), *A-radikoj* or adjectival roots (*grand-, bel-, laŭt-*), and *I-radikoj* or verbal roots (*kur-, sid-, pens-*). The three principal endings -o, -a, -i function in two distinct ways: applied to a root of their own category they merely supply grammatical information (for example -o to *arb-* yields the noun *arbo*, which is what one would expect), but applied to a root of a different category they additionally introduce semantic content (for example -o on *kur-* produces *kuro*, an act of running, which is a semantic shift, not a free choice).

1 I need to add here that I am currently a member of the Akademio.

The intellectual lineage of this doctrine is explicitly acknowledged. The Akademio credits René de Saussure, Swiss mathematician, brother of Ferdinand de Saussure, whose *Fundamentaj reguloj de la vort-teorio en Esperanto* (Saussure 1915) had defended Esperanto against the criticisms of Louis Couturat and other Idists by formulating a principle of necessity and sufficiency for the analysis of compound and derived words. Saussure's principle was already accepted by the Lingva Komitato in 1913. The Akademio also credits Kálmán Kalocsay's elaboration of the theory in PAG, which made the distinction between direct and inverse word-forming effects systematic enough to be teachable.

4 Convergence and divergence

The central convergence between Jansen and the Akademio is the recognition that Esperanto roots carry semantic categories independent of their inflectional ending, and that combining a root with an ending of a different category produces a predictable but non-trivial semantic shift. This is, in its essence, the Saussurean position: the system is logical, but the logic operates on the meaning of the root, not on its surface form. Jansen's three categories (SIT, ENT, KVL) map almost perfectly onto the Akademio's three (I-, O-, A-roots), though Jansen subdivides the ENT category into substantive sub-types (existential, locative, temporal, qualitative, abstract, and so on).

The differences are nevertheless considerable, and they are differences of theoretical level rather than of empirical claim. Three are worth highlighting.

First, status. For the Akademio, the doctrine of root categories is normative: it is approved by vote and is intended to settle questions of correct usage. For Jansen, root categories are empirical hypotheses about the lexical organization of the language, to be tested against corpora such as *La neĝa blovado* and to be revised if the data require it. The Akademio's three-way distinction is presented as a matter of policy; Jansen's three-way distinction is presented as a working theory that could in principle be falsified.

Second, framework. The Akademio inherits its theoretical apparatus from Saussure and Kalocsay, who worked in the descriptive tradition of early-twentieth-century European structuralism. Jansen works inside FDG, a contemporary functionalist framework that distinguishes four parallel levels of representation (interpersonal, representational, morphosyntactic, and phonological) and organizes them in the direction of speech production (Hengeveld and Mackenzie 2008). FDG separates frames from lexemes and locates lexemes at the representational level, words at the morphosyntactic

level. This gives Jansen a principled reason to place Esperanto roots in the lexicon without assigning them a part of speech: the part of speech belongs to the morphosyntactic level and is supplied by the ending. The Akademio's distinction between O-, A-, and I-roots is, in FDG terms, a representational-level distinction that the Akademio captures but cannot motivate.

Third, the status of *-ig* and *-iĝ*. This is the most substantive divergence, mentioned above. The Akademio treats *-ig* and *-iĝ* as ordinary derivational suffixes, on a par with *-ar*, *-ej*, *-ec*, and the rest. Jansen, applying the García Velasco and Keizer (2014) criteria, distinguishes a lexical -ig_1 / -iĝ_1 from a grammatical -ig_2 / -iĝ_2. Only the lexical variants belong in the lexicon; the grammatical variants are valency-changing operators that adjust transitivity and belong to the morphosyntactic level. Jansen makes the further empirical claim that this is precisely the locus of the system's pedagogical opacity: learners struggle with -ig and -iĝ not because the rule is poorly stated, but because Esperanto requires every situational root to be specified as transitive or intransitive in the lexicon, and the choice cannot be made on intuitive grounds. This is a diagnostic claim that the Akademio's normative framework cannot accommodate, because there is, by hypothesis, nothing wrong with the system to diagnose.

5 Compounding: a less visible disagreement

On compounding the convergence is, on the surface, complete: both the Akademio and Jansen take Zamenhof's third rule as a starting point and both recognize that compounds are right-headed. Beneath the surface, however, the analyses diverge sharply. PAG, following Saussure, treats compounds as combinations of *words*, and the bridging vowel that often appears between the two components (*vapor-o-ŝipo*) is interpreted as a fossilized noun ending. Jansen treats compounds as combinations of *roots*, and the bridging vowel as an epenthetic phonological device required by Esperanto's low tolerance of consonant clusters. The two analyses make the same predictions for transparent endocentric cases, but they diverge on the exocentric ones, and especially on the *longnaza* type, for which Jansen offers a unified treatment as exocentric while PAG and PMEG handle each instance ad hoc.

6 What FDG buys, and what it costs

The advantage of Jansen's framework is that it provides an explanatory architecture for facts that the Akademio's doctrine merely catalogues. Why does Esperanto allow free conversion of roots across syntactic categories?

Because the grammar is organized in such a way that the lexicon contains category-neutral lexemes which acquire their part of speech only at the morphosyntactic level. Why is the system so productive? Because the lexical rules are recursive and combinable. Why does the transitivity of verbs cause persistent learner difficulty? Because the only grammatical, as opposed to lexical, operation in the system happens to be the one that requires lexical knowledge of every individual stem. These are claims that Jansen can make and the Akademio cannot, simply because the Akademio is not in the explanation business.

The cost is that Jansen's account is theoretically committed in a way that the Akademio's is not. If FDG turns out to be the wrong model of grammar, much of Jansen's argumentation falls with it. The Akademio's doctrine, by contrast, will survive any change of theoretical fashion, because it is essentially a description of the data presented in the form of a policy. The two approaches are complementary rather than competing: one is an instrument for governing usage, the other is an instrument for understanding it.

7 Conclusion

Vortfarado en Esperanto deserves to be read alongside, not against, the classical authorities on Esperanto word formation. Jansen recovers the central Saussurean insight – that root categories drive the system – and gives it the explanatory machinery it has so far lacked. He sharpens the picture in three places: by formalizing the lexical operations through the lexical function λ; by separating the lexical and grammatical components of *-ig / -iĝ*; and by extending the architecture to incorporation, a phenomenon barely treated in PAG and PMEG. His untimely death in February 2024 leaves some of the ideas less developed than they might have been, but the framework he constructed is robust enough that it could be extended by other hands. The book is, as its editor Ionel Oneț writes in the foreword, an intellectual testament; it is also, and more importantly, an invitation to read the Akademio's classical doctrine as an empirical hypothesis rather than as a settled rule.

References

Akademio de Esperanto. 1967. "Decido pri la vortfarado en Esperanto." In *Aktoj de la Akademio 1963–1967*. Akademio de Esperanto. https://www.akademio-de-esperanto.org/aktoj/aktoj1/vortfarado.html

Akademio de Esperanto. n.d. *Pri la Akademio*. https://www.akademio-de-esperanto.org (7 April 2026)

García Velasco, Daniel and Evelien Keizer. 2014. "Derivational morphology in Functional Discourse Grammar." In *Theory and practice in functional-cognitive space*, edited by María Ángeles Gómez González, Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez and Francisco Gonzálvez García, 151–177. Amsterdam: Benjamins. https://benjamins.com/catalog/sfsl.68.07vel

Hengeveld, Kees and J. Lachlan Mackenzie. 2008. *Functional Discourse Grammar: A typologically-based theory of language structure*. Oxford: Oxford University Press.

Jansen, Wim. 2007. *Woordvolgorde in het Esperanto: Normen, taalgebruik en universalia*. [Doctoral dissertation, Universiteit van Amsterdam]. Utrecht: LOT.

Jansen, Wim. 2013. "Radikoj kaj vortoj en Esperanto." *Esperantologio / Esperanto Studies* 6: 9–43. https://doi.org/10.59718/ees29613

Jansen, Wim. 2016. *Ticklish aspects of Esperanto grammar: An advanced course*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Jansen, Wim. 2020. "Compounding in Esperanto." *Linguistics in Amsterdam* 13, issue 2: 1–35.

Jansen, Wim. 2024. *Vortfarado en Esperanto: Funkcigramatika analizo,* edited by Ionel Oneț. Rotterdam: Eldonejo Bero.

Kalocsay, Kaloscay and Gaston Waringhien. 1985. *Plena analiza gramatiko de Esperanto.* 5th edn. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

Puŝkin, Aleksandr S. 1888. *La neĝa blovado*, translated by Antoni Grabowski. Varsovio: Ĥaim Kelter [printer]. (Original work published 1831.)

Saussure, René de. 1915. *Fundamentaj reguloj de la vort-teorio en Esperanto: Raporto al la Akademio Esperantista*. Bern: Büchler [printer]. https://data.onb.ac.at/rep/10262E13

Waringhien, Gaston, ed.-in-chief. 1970. *Plena ilustrita vortaro de Esperanto*. Paris: Sennacieca Asocio Tutmonda – revised online edn.: Waringhien, Gaston, ed.-in-chief. 2020. *PIV 2020*. https://vortaro.net/ (6 May 2026)

Wennergren, Bertilo. 2020. *Plena manlibro de Esperanta gramatiko*, 2nd edn. Barlaston: Esperanto-Asocio de Britio / Partizánske: E@I.

Zamenhof, L. L. 1905. *Fundamento de Esperanto*. Paris: Hachette. https://data.onb.ac.at/rep/10033690

About the author

Marc van Oostendorp is professor of Dutch and Academic Communication at Radboud University, Nijmegen. He previously held, among other positions, the chair of Interlinguistics and Esperanto at the University of Amsterdam, where he served as PhD supervisor of Wim Jansen. He is currently president of Esperanto Nederland and a member of the Akademio de Esperanto.
E-mail: marc.vanoostendorp@ru.nl
ORCID: 0009-0000-8830-6976

Pri la aŭtoro

Marc van Oostendorp estas profesoro pri la nederlanda kaj akademia komunikado ĉe la Radboud-Universitato en Nimego. Li antaŭe okupis, interalie, la katedron pri Interlingvistiko kaj Esperanto ĉe la Universitato de Amsterdamo, kie li servis kiel doktoriga gvidanto de Wim Jansen. Li nuntempe estas prezidanto de Esperanto Nederland kaj membro de la Akademio de Esperanto.

Sull'autore

Marc van Oostendorp è professore di Neerlandese e Comunicazione Accademica presso la Radboud University di Nimega (Olanda). In precedenza ha ricoperto, tra l'altro, la cattedra di Interlinguistica ed Esperanto presso l'Università di Amsterdam, dove è stato relatore di dottorato di Wim Jansen. Attualmente è presidente di Esperanto Nederland e membro dell'Akademio de Esperanto.

Vortfarado en Esperanto inter la Akademio kaj la Funkcia Diskursa Gramatiko – Recenzo de la libro: Jansen, Wim. 2024. Vortfarado en Esperanto.

Resumo: Ĉi tiu artikolo lokas la postmortan monografion de Wim Jansen *Vortfarado en Esperanto: Funkcigramatika analizo* en du sciencaj tradicioj: la doktrino pri vortfarado eldonita en 1967 de la Akademio de Esperanto, surbaze de la analizoj de René de Saussure, kaj la nuntempa teorio de la Funkcia Diskursa Gramatiko (Hengeveld kaj Mackenzie 2008). Jansen priskribas la morfologion de Esperanto kiel kvarpartan leksikan maŝineraron, kiu konsistas el rekta radik-al-vorta konvertiĝo, derivado, kunmetado kaj enkorpigado, ĉiuj loĝantaj en la leksiko kaj formaligitaj per leksikaj funkcioj laŭ la senco de García Velasco kaj Keizer (2014). Mi argumentas, ke lia traktado konverĝas kun la klasika pozicio de la Akademio pri malgranda aro da substancaj punktoj, sed reformulas

ĝin sur tute alia teoria nivelo: tie kie la Akademio proponas normigan sistemon enradikiĝintan en la Fundamento, Jansen proponas klarigan modelon bazitan sur produktado-orientita gramatiko. La konverĝoj kaj diverĝoj estas detale ekzamenataj, kun aparta atento al la statuso de la radikaj kategorioj, la leksika-kontraŭ-gramatika karaktero de *-ig* kaj *-iĝ*, kaj la analizo de endocentraj kaj eksocentraj kunmetaĵoj.

Ŝlosilvortoj: vortfarado; Funkcia Diskursa Gramatiko; Akademio de Esperanto; René de Saussure

La formazione delle parole in esperanto tra Akademio e Grammatica Funzionale del Discorso

Riassunto: Questo articolo colloca la monografia postuma di Wim Jansen *Vortfarado en Esperanto: Funkcigramatika analizo* all'interno di due tradizioni accademiche: la dottrina della formazione delle parole emanata nel 1967 dall'Akademio de Esperanto, basata sulle analisi di René de Saussure, e la teoria contemporanea della Grammatica Funzionale del Discorso (Hengeveld e Mackenzie 2008). Jansen descrive la morfologia dell'esperanto come un meccanismo lessicale a quattro parti, comprendente la conversione diretta da radice a parola, la derivazione, la composizione e l'incorporazione, tutti residenti nel lessico e formalizzati attraverso funzioni lessicali nel senso di García Velasco e Keizer (2014). Sostengo che la sua trattazione converge con la posizione classica dell'Akademio su un piccolo numero di punti sostanziali, ma la riformula a un livello teorico completamente diverso: laddove l'Akademio offre un sistema normativo radicato nel Fundamento, Jansen offre un modello esplicativo fondato su una grammatica orientata alla produzione. Le convergenze e le divergenze vengono esaminate in dettaglio, con particolare attenzione allo statuto delle categorie radicali, al carattere lessicale rispetto a quello grammaticale di *-ig* e *-iĝ*, e all'analisi dei composti endocentrici ed esocentrici.

Parole chiave: morfologia; Grammatica Funzionale del Discorso; Akademio de Esperanto; René de Saussure

Esperantologio estis fondita en 1949 de Paul Neergaard, kun 11-membra redakta komitato inter kiuj estis Björn Colllinder, William E. Collinson, Kálmán Kalocsay, Stefano La Colla, Gaston Waringhien kaj Eugen Wüster. Ĝi aperis neregule ĝis 1961. En 1999 ĝi estis revivigita kiel Esperantologio / Esperanto Studies fare de Christer Kiselman, kiu aperigis ĝis 2018 entute ok kajerojn. En 2019 ĝia eldonanto fariĝis la Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (CED).

La Centro de Esploro kaj Dokumentado pri Mondaj Lingvaj Problemoj (CED) fondiĝis en la jaro 1952 de Ivo Lapenna. Ĝia celo estas esplorado de ĉiuj aspektoj de lingva politiko kaj lingvoplanado je internacia nivelo kaj la studo de lingvaj baroj al internacia komunikado. Krom *Esperantologio / Esperanto Studies*, CED ankaŭ respondecas pri la revuo *Language Problems and Language Planning*, fondita en 1977 kaj eldonata de la eldonejo John Benjamins, Amsterdam. Nome de CED, Esperantic Studies Foundation (ESF) publikigas ankaŭ la retan novaĵleteron *Informilo por Interlingvistoj* (https://interlingvistiko.net/informilo-por-interlingvistoj-arkivo) kaj aperigas ĝian anglalingvan version *Information for Interlinguists*. CED, kies nuna direktoro estas Mark Fettes, organizas konferencojn kaj subtenas esplorojn pri diversaj temoj en sia interesosfero.

Esperantologio was founded in 1949 by Paul Neergaard, with an 11-member editorial board that included among others Björn Colllinder, William E. Collinson, Kálmán Kalocsay, Stefano La Colla, Gaston Waringhien, and Eugen Wüster. It appeared irregularly until 1961. In 1999 it was revived as *Esperantologio / Esperanto Studies* by Christer Kiselman, who edited eight issues between then and 2018. In 2019, its publisher became the Centre for Research and Documentation on World Language Problems (CED).

The Centre for Research and Documentation on World Language Problems (CED) was founded in 1952 by Ivo Lapenna. Its mission is to explore all aspects of language policy and planning at the international level and the study of linguistic obstacles to international communication. In addition to *Esperantologio / Esperanto Studies*, CED is also responsible for the journal *Language Problems and Language Planning*, founded in 1977 and published by John Benjamins, Amsterdam. On CED's behalf, the Esperantic Studies Foundation (ESF) also publishes the online newsletter *Informilo por Interlingvistoj* and produces its English-language version *Information for Interlinguists* (https://interlingvistiko.net/informilo-por-interlingvistoj-arkivo). CED, whose current director is Mark Fettes, organizes conferences and supports research on a range of topics within its fields of interest.

Esperantologio / Esperanto Studies

estas interfaka revuo kreita en 1949 kiu publikigas esplorojn pri ĉiuj fenomenoj rilataj al Esperanto kaj Interlingvistiko. Ĝi aperigas artikolojn bazitajn sur originalaj studoj pri lingvosciencaj, historiaj, literatursciencaj, psikologiaj, sociologiaj kaj politikaj aspektoj de Esperanto, krom libro-recenzoj kaj pli eseecaj esploraj notoj.

Esperantologio / Esperanto Studies

is an interdisciplinary journal created in 1949 that showcases research on all phenomena related to Esperanto and Interlinguistics. It publishes articles based on original studies about linguistic, historical, literary, psychological, sociological and political aspects of Esperanto, as well as book reviews and more experimental essays.

Nova Serio 7 (15) **New Series 7 (15)**

Christopher Gledhill kaj Klaus Schubert : Antaŭparolo. Esperantismo kiel komunumo de diskursaj praktikoj

Mark Fettes: Probal Dasgupta (1953–2026), Nekrologo

Alessandra Madella: La Esperanto-eksperimentoj de Thorndike kaj Eaton en la debatoj pri lingva edukado

Rubèn Fernández Asensio: Kontraŭ terminologio. La “arĥivista Esperanto”, kiu neniam alvenis

Humphrey Tonkin: Interlingvistiko kaj la koncepto de espero

James Hawkey: Pri la studado de fonetika kaj fonologia variado en ‘disa’ Esperantujo

GONG Xiaofeng: Deriva vortfarado en la ĉina, la angla kaj Esperanto.Tipologia komparo

Ilona Koutny: Morfologio de Esperanto

Marc van Oostendorp: Word Formation in Esperanto between Akademio and Functional Discourse Grammar. Review of the book Jansen, Wim. 2024. *Vortfarado en Esperanto*

ced

interlingvistiko.net

Mondial

mondialbooks.com